SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

J. Sabol, Frekvencia deklinačných typov neutier v spisovnej slovenčine 193
M. Marsinová, Názvy hnutí a postojov podľa vlastných mien 204
M. Majtánová, Slovenská botanická terminológia v tzv. Gemerskom receptári . . . 208

DISKUSIE

E. Pauliny, Otázky slovenskej ortoepie . . 214
V. Uhlár, O spisovnej výslovnosti niektorých zdvojených spoluhlások 219
L. Dvonč, Zo skloňovania slov *pán* a *pani* . 226
K. Palkovič, Skloňovanie slov typu *sestercius, tribus* a *polis* 230
J. Jacko, Skloňovanie miestnych názvov typu *Jasenie* 234

SPRÁVY A POSUDKY

Dr. Ferdinand Šteller-Šteliar osemdesiatročný. S. Sabol 238
Sympózium o aktualizačných zložkách výpovede. F. Kočiš 240
Mistrík, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. J. Bosák 242
Otáznik nad pomocou. M. Knap 244
Zakrevs'ka, J. V.: Narysy z dialektnoho slovotvaru v areaľnomu aspekti. F. Buffa . . 249

ROZLIČNOSTI

Dat. a lok. substantíva *reďkev*. L. Dvonč . . 253
Ako píšeme a vyslovujeme slovo *jersey*? E. Smiešková 253
Slová *obitri, obitraja*. K. Palkovič . . . 254

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 42 — 1977
ČÍSLO 4

Ján Sabol

FREKVENCIA DEKLINAČNÝCH TYPOV NEUTIER V SPISOVNEJ SLOVENČINE

1.0. V tejto štúdii budeme rozoberať varianty skloňovacích typov neutier v spisovnej slovenčine (ide o štyri podmnožiny — *mesto, srdce, vysvedčenie, dievča*), a to na rovine manifestácie, v oblasti akustického signálu (RM) a jednak na rovine fonologického systému, fonologickej abstrakcie (RA). Podobným spôsobom sme analyzovali varianty deklinačných typov feminín v spis. slovenčine (Sabol, 1976). Pravdepodobnostné údaje o variantoch skloňovacích typov budú východiskom na použitie niektorých základných veličín teórie informácie. Výsledky ukážu na vzťah jednotiek z úrovne manifestácie a z úrovne systému, ale zároveň odkryjú aj spolupôsobenie zákonitostí zvukovej a významovej roviny, ktoré konštituujú významové jednotky — morfémy, v danom prípade relačné submorfémy substantív (k termínu porov. Horecký, 1964, s. 22—35, 183). Vzťah jednotiek z RM a RA zúčastnených na stavbe uvedených submorfém budeme sledovať predovšetkým cez typy neutralizácií (Sabol, 1974), ktoré prebiehajú pri manifestácii foném. Excerpčným materiálom je Slovník slovenského jazyka. Substantíva s dubletnými tvarmi zaraďujeme do osobitných variantov; niektoré frekvenčne zanedbateľné slová neinterpretujeme.

2.0. Pri vokáloch sa v analyzovaných submorfémach vyskytujú všetky možné typy neutralizácie fonologických protikladov: $L - L^{\circ}$ (kvantitatívnosť — nekvantitatívnosť), $L^{\circ}G^{\circ} - LG$ (krátky vokál — diftong; tu skôr ide o kontrast, nie o protiklad — k termínu porov. Pauliny, 1968, s. 27), $LG^{\circ} - LG$ (dlhý vokál — diftong) a $A - A^{\circ}$ (ostrosť — neostrosť/tuposť; táto neutralizácia sa realizuje pri protiklade *ä — a* v tej norme spisovnej slovenčiny, ktorá ráta s osobitnou alofónou *[ä]*).

2.0.1. Neutralizačným miestom pre protiklad $L - L^{\circ}$ je postavenie po dlhom nositeli slabičnosti. Východiskom pre fonematickú rekonštrukciu relačných submorfém podľa tohto protikladu je pozícia (fonémy so slabič-

nou funkciou) po slabike s L°, prípadne postavenie v jednoslabičných slovách (pozícia v 1. slabike dvoj- až n-slabičných slov, ktorá je tiež postavením maximálnej fonologickej diferenciácie pre tento protiklad — porov. Sabol, 1974, s. 408, sa v týchto submorfémach neuplatňuje). Relačné submorfémy substantív typov *miesto, pľúca, dielo* rekonštruujeme napr. podľa submorfém typu *koleso, pero* (porov. V_2 RM, V_5 RM, V_7 RM, V_{14} RM a V_1 RA, V_2 RA, V_4 RA, V_{14} RA pri type *mesto,* V_2 RM a V_1 RA pri type *srdce*).

2.0.2. Neutralizácia protikladu (kontrastu) $L^{\circ}G^{\circ} - LG$ (— kvantitatívnosť, — kĺzavosť; + kvantitatívnosť, + kĺzavosť) nastáva v rozoberaných submorfémach pri samohláskach *a, o, u, e* po spoluhláske *j*. Ide napr. o pozíciu po konsonante *j*, stojacom na konci tvarotvorného základu, v slovách *oje, chvoje*. Východiskom fonematickej rekonštrukcie je postavenie po inej spoluhláske a po slabike s L°, prípadne v jednoslabičných slovách (pozri 2.0.1 a ďalej 2.0.3).

2.0.3. Neutralizácia protikladu $LG^{\circ} - LG$ (+ kvantitatívnosť, — kĺzavosť; + kvantitatívnosť, + kĺzavosť) nastáva pri interpretovaných submorfémach v prípadoch, keď sú dlhé vokály, prípadne diftongy viazané na predchádzajúci spoluhláskový kontext, keď sú teda vo vzťahu komplementárnej distribúcie. Východiskom pre ich fonematickú rekonštrukciu je pozícia po konsonantoch *p, b, m, v, f, s, z, r*, po ktorých ako jediných v zadnom okruhu koreňovej morfémy ide o postavenie maximálneho rozlíšenia pre tento protiklad (v realizácii sa po týchto spoluhláskach môže vyskytnúť jeden aj druhý člen opozície).

2.0.4. V skúmaných typoch relačných submorfém nastáva aj neutralizácia protikladu $A - A^{\circ}$, konkrétne pri samohláskovej opozícii *ä — a* v type výslovnosti s osobitnou realizáciou alofóny *[ä]* (porov. 2.0; o neutralizácii tohto protikladu v relačných morfémach slovenských substantív pozri najnovšie Sabol, 1977). Východiskom rekonštrukcie je pozícia po spoluhláskach *p, b, m, v;* ide o postavenie maximálnej fonologickej diferenciácie pre všetkých šesť krátkych slovenských vokálov vyskytujúcich sa v norme spisovnej výslovnosti.

2.1. V analyzovaných typoch relačných submorfém sa vyskytuje jediný typ neutralizácie konsonantického protikladu: $Vc - Vc^{\circ}$ (znelosť — neznelosť). Táto neutralizácia prebieha v prípone lok. pl., ktorá sa končí — v závislosti od zvukového kontextu — na *[-x]* alebo *[-γ]* (uvedené alofóny sú tu vo vzťahu doplnkovej distribúcie). Je to postavenie na absolútnom konci slova, ktoré je jednou z pozícií minimálneho fonologického rozlíšenia pre tento protiklad (pozri Sabol, 1974a). V rámci morfémy sa fonematický charakter týchto alofón nedá jednoznačne preveriť a rekonštruovať, označujeme ich ako $-X_1$.

3.0. V ďalšej časti štúdie uvedieme pravdepodobnostné rozloženie jednotlivých variantov skloňovacích typov neutier v spisovnej slovenčine a celých skloňovacích typov v RM a RA. Výsledky svojich pozorovaní zachytávame i v základných hodnotách teórie informácie (maximálna, reálna, relatívna entropia a redundancia; z množstva literatúry o tejto problematike upozorňujeme na výber, ktorý sme uviedli v osobitnej štúdii — Sabol, 1968).

3.1.1. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *mesto* majú v RM tieto hodnoty:

V_1 RM (napr. *čaro, imelo, pero*):
[-o, -a, -u, -o, -e, -om; -á, -ø, -ám, -á, -áx/ɣ, -ami],
$p = 0{,}378$,
$-p \log_2 p = 0{,}5305$;
V_2 RM (napr. *dielo, krídlo, plátno*):
[-o, -a, -u, -o, -e, -om; -a, -ø, -am, -a, -ax/ɣ, -ami],
$p = 0{,}271$,
$-p \log_2 p = 0{,}5105$;
V_3 RM (napr. *decko, jazyčisko, veko*):
[-o, -a, -u, -o, -u, -om; -á, ø-, -ám, -á, -áx/ɣ, -ami],
$p = 0{,}158$,
$-p \log_2 p = 0{,}4206$;
V_4 RM (napr. *akvárium, gymnázium, prelúdium*):
[-um, -a, -u, -um, -u, -om; á, -í, -ám, -á, -áx/ɣ, -ami],
$p = 0{,}072$,
$-p \log_2 p = 0{,}2733$;
V_5 RM (napr. *drievko, teliesko, vrecúško*):
[-o, -a, -u, -o, -u, -om; -a, -ø, -am, -a, -ax/ɣ, -ami],
$p = 0{,}067$,
$-p \log_2 p = 0{,}2613$;
V_6 RM (napr. *centrum, metrum, spektrum*):
[-um, -a, -u, -um, -e, -om; -á, -ø, -ám, -á, -áx/ɣ, -ami],
$p = 0{,}017$,
$-p \log_2 p = 0{,}0999$;
V_7 RM (napr. *deminutívum, femínínum, sérum*):
[-um, -a, -u, -um, -e, -om; -a, -ø, -am, -a, -ax/ɣ, -ami],
$p = 0{,}016$,
$-p \log_2 p = 0{,}0955$;
V_8 RM (napr. *etnikum, panoptikum, praktikum*):
[-um, -a, -u, -um, -u, -om; -á, -ø, -ám, -á, -áx/ɣ, -ami],
$p = 0{,}013$,
$-p \log_2 p = 0{,}0815$;
V_9 RM (napr. *embryo, rádio, štúdio*):
[-o, -a, -u, -o, -u, -om; -á, -í, -ám, -á, -áx/ɣ, -ami],
$p = 0{,}003$,
$-p \log_2 p = 0{,}0251$;
V_{10} RM (napr. *asyndeton, epiteton, oxymoron*):

[-on, -a, -u, -on, -e, -om; -á, -ø, -ám, -á, -áx/γ, -ami],
p = 0,002,
– p $\log_2$ p = 0,0179;
V_{11} RM *(enchiridion, entozoon, ganglion):*
[-on, -a, -u, -on, -u, -om; -á, -í, -ám, -á, -áx/γ, -ami],
p = 0,001,
–p $\log_2$ p = 0,0100;
V_{12} RM *(distichon, patronymikon):*
[-on, -a, -u, -on, -u, -om; -á, -ø, -ám -á, -áx/γ, -ami],
p = 0,001,
– p $\log_2$ p = 0,0100;
V_{13} RM *(oko, ucho):*
[-o, -a, -u, -o, -u, -om; -i, -í, -ią̇m, -i, -ią̇x/γ, -ami],
p = 0,001,
– p $\log_2$ p = 0,0100;
V_{14} RM *(vnútro):*
[-o, -a, -u, -o, -i, -om; -a, -ø, -am -a, -ax/γ, -ami],
p = 0,000,
– p $\log_2$ p = ——————.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *mesto* v RM sú takéto:

H_0 RM skloň. typu *mesto* = 3,8074,
H_1 RM skloň. typu *mesto* = 2,3461,
h RM skloň. typu *mesto* = 0,6162,
R RM skloň. typu *mesto* = 0,3838.

3.1.2. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *mesto* majú v RA tieto hodnoty:

V_1 RA = V_1 + V_2 RM:
-O, -A, -U, -O, -E. -OM; -Á, -Ø, -ÁM, -Á, -ÁX, -$ÁX_1$, -AMI,
p = 0,649,
– p $\log_2$ p = 0,4048;
V_2 RA = V_3 RM + V_5 RM:
-O, -A, -U, -O, -U, -OM; -Á, -Ø, -ÁM, -Á, -$ÁX_1$, -AMI,
p = 0,225,
– p $\log_2$ p = 0,4842;
V_3 RA = V_4 RM:
-UM, -A, -U, -UM, -U, -OM; -Á, -Í, -ÁM, -Á, -$ÁX_1$, -AMI,
p = 0,072,
– p $\log_2$ p = 0,2733;
V_4 RA = V_6 RM + V_7 RM:
-UM, -A, -U, -UM, -E, -OM; -Á, -Ø, -ÁM, -Á, -$ÁX_1$, -AMI,
p = 0,033,
– p $\log_2$ p = 0,1624;
V_5 RA = V_8 RM:

-UM, -A, -U, -UM, -U, -OM; -Á, -Ø, -ÁM, -Á, -ÁX$_1$, -AMI,
p = 0,013,
– p log$_2$ p = 0,0815;
V$_6$ RA = V$_9$ RM:
-O, -A, -U, -O, -U, -OM; -Á, -Í, -ÁM, -Á, -ÁX$_1$, -AMI,
p = 0,003,
– p log$_2$ p = 0,0251;
V$_7$ RA = V$_{10}$ RM:
-ON, -A, -U, -ON, -E, -OM; -Á, -Ø, -ÁM, -Á, -ÁX, -AMI,
p = 0,002,
– p log$_2$ p = 0,0179;
V$_8$ RA = V$_{11}$ RM:
-ON, -A, -U, -ON, -U, -OM; -Á, -Í, -ÁM, -Á, -ÁX$_1$, -AMI,
p = 0,001,
– p log$_2$ p = 0,0100;
V$_9$ RA = V$_{12}$ RM:
-ON, -A, -U, -ON, -U, -OM; -Á, -Ø, -ÁM, -Á, -ÁX$_1$, -AMI,
p = 0,001,
– p log$_2$ p = 0,0100;
V$_{10}$ RA = V$_{13}$ RM:
-O, -A, -U, -O, -U, -OM; -I, -Í, -ÁM, -I, -ÁX$_1$, -AMI,
p = 0,001,
– p log$_2$ p = 0,0100;
V$_{11}$ RA = V$_{14}$ RM:
-O, -A, -U, -O, -I, -OM; -Á, -Ø, -ÁM, -Á, -ÁX$_1$, -AMI,
p = 0,000,
– p log$_2$ p = ------.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *mesto* v RA sú takéto:

H$_0$ RA skloň. typu *mesto* = 3,4594,
H$_1$ RA skloň. typu *mesto* = 1,4792,
h RA skloň. typu *mesto* = 0,4276,
R RA skloň. typu *mesto* = 0,5724.

3.2.1. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *srdce* majú v RM tieto hodnoty:

V$_1$ RM (napr. *citoslovce, plece, stanovište):*
[-e, -a, -u, -e, -i, -om; -i̯a, -ø, -i̯am, -i̯a, -i̯ax/γ, -ami],
p = 0,806
– p log$_2$ p = 0,2508;
V$_2$ RM (napr. *bidielce, jazierce, líce*):
[-e, -a, -u, -e, -i, -om; -a, -ø, -am, -a, -ax/γ, -ami],
p = 0,163,

$-$ p $\log_2$ p $=$ 0,4266;
V_3 RM *(lože, more, pole):*
[-e, -a, -u, -e, -i, -om; -i̯a, -í, -i̯am, -i̯a, -i̯ax/γ, -ami],
p $=$ 0,023,
$-$ p $\log_2$ p $=$ 0,1252;
V_4 RM *(oje):*
[-e, -a, -u, -e, -i, -om; -a, -í, -am, -a, -ax/γ, -ami],
p $=$ 0,008,
$-$ p $\log_2$ p $=$ 0,0557.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *srdce* v RM sú takéto:

H_0 RM skloň. typu *srdce* $=$ 2,0000,
H_1 RM skloň. typu *srdce* $=$ 0,8583,
h RM skloň. typu *srdce* $=$ 0,4292,
R RM skloň. typu *srdce* $=$ 0,5708.

3.2.2. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *srdce* majú v RA tieto hodnoty:

V_1 RA $=$ V_1 RM $+$ V_2 RM:
-E, -A, -U, -E, -I, -OM; -Á, -Ø, -ÁM, -Á, -ÁX$_1$, -AMI,
p $=$ 0,969,
$-$ p $\log_2$ p $=$ 0,0440;
V_2 RA $=$ V_3 RM $+$ V_4 RM:
-E, -A, -U, -E, -I, -OM; -Á, -Í, -ÁM, -Á, -ÁX$_1$, -AMI,
p $=$ 0,031,
$-$ p $\log_2$ p $=$ 0,1554.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *srdce* v RA sú takéto:

H_0 RA skloň. typu *srdce* $=$ 1,0000,
H_1 (h) RA skloň. typu *srdce* $=$ 0,1994,
R RA skloň. typu *srdce* $=$ 0,8006.

3.3.1. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *vysvedčenie* majú v RM tieto hodnoty:

V_1 RM (napr. *delenie, pohorie, územie*):
[-i̯e, -i̯a, -i̯u, -i̯e, -í, -ím; -i̯a, -í, -i̯am, -i̯a, -i̯ax/γ, -i̯ami),
p $=$ 0,999,
$-$ p $\log_2$ p $=$ 0,0014;
V_2 RM *(chvoje):*
[-e, -a, -u, -e, -í, -ím; ——————————],
p $=$ 0,001,

$-$ p $\log_2$ p = 0,0100.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *vysvedčenie* v RM sú takéto:

H_0 RM skloň. typu *vysvedčenie* = 1,0000,
H_1 (h) RM skloň. typu *vysvedčenie* = 0,0114,
R RM skloň. typu *vysvedčenie* = 0,9886.

3.3.2. Variant skloňovacieho typu *vysvedčenie* má v RA tieto hodnoty:

V_1 RA = V_1 RM + V_2 RM:
-iE, -iA, -iU, -iE, -Í, -ÍM; -iA, -Í, -iAM, -iA, -iAX$_1$, -iAMI,
p = 1,000,
$-$ p $\log_2$ p = 0,0000.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *vysvedčenie* v RA sú takéto:

H_0 RA skloň. typu *vysvedčenie* = 0,0000,
H_1 (h) RA skloň. typu *vysvedčenie* = 0,0000,
R RA skloň. typu *vysvedčenie* = 1,0000.

3.4.1. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *dievča* majú v RM tieto hodnoty:

V_1 RM (napr. *bĺša, ježa, žieňa*):
[-a, -a, -u, -a, -i, -om; -á, -ø, -ám, -á, -áx/γ, -ami],
p = 0,502,
$-$ p $\log_2$ p = 0,4991;
V_2 RM (napr. *dievča, húsa, chlapča*):
[-a, -a, -u, -a, -i, -om; -e, -ø, -om, -e, -ox/γ, -ami],
p = 0,441,
$-$ p $\log_2$ p = 0,5209;
V_3 RM (napr. *holúbä, jastrabä, púpä*):
[-ä, -a, -u, -ä, -i, -om; -á, -ø, -ám, -á, -áx/γ, -ami],
p = 0,029,
$-$ p $\log_2$ p = 0,1481;
V_4 RM (napr. *rýbä, žiabä, žriebä*):
[-ä, -a, -u, -ä, -i, -om; -e, -ø, -om, -e, -ox/γ, -ami],
p = 0,026,
$-$ p $\log_2$ p = 0,1369;
V_5 RM *(dieťa):*
[-a, -a, -u, -a, -i, -om; -i, -í, -om, -i, -ox/γ, -mi],
p = 0,003;
$-$ p $\log_2$ p = 0,0251.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *dievča* v RM sú takéto:

H_0 RM skloň. typu *dievča* = 2,3219,
H_1 RM skloň. typu *dievča* = 1,3301,
h RM skloň. typu *dievča* = 0,5729,
R RM skloň. typu *dievča* = 0,4271.

3.4.2. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *dievča* majú v RA tieto hodnoty:

V_1 RA = V_1 RM + V_3 RM:
-Ä, -A, -U, -Ä, -I, -OM; -Á, -Ø, -ÁM, -Á, -ÁX$_1$, -AMI,
p = 0,530,
$-$ p $\log_2$ p = 0,4854;
V_2 RA = V_2 RM + V_4 RM:
-Ä, -A, -U, -Ä, -I, -OM; -E, -Ø, -OM, -E, -OX$_1$, -AMI,
p = 0,467,
$-$ p $\log_2$ p = 0,5130;
V_3 RA = V_5 RM:
-Ä, -A, -U, -Ä, -I, -OM; -I, -Í, -OM, -I, -OX$_1$, -MI,
p = 0,003,
$-$ p $\log_2$ p = 0,0251.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *dievča* v RA sú takéto:

H_0 RA skloň. typu *dievča* = 1,5850,
H_1 RA skloň. typu *dievča* = 1,0235,
h RA skloň. typu *dievča* = 0,6457,
R RA skloň. typu *dievča* = 0,3543.

4.0. Výsledné hodnoty základných veličín teórie informácie potvrdzujú, že rovina (mor)fonologického systému (RA) je pri variantoch deklinačných typov neutier v spisovnej slovenčine jednoduchšia, kompaktnejšia než rovina manifestácie (RM), čo vyplýva z vyššej abstrakcie roviny systému (Sabol, 1968, s. 81; porov. aj rozbor skloňovacích typov feminín — Sabol, 1976, s. 50). Pri aplikácii základných metód teórie informácie na rozbor tejto množiny substantív v spisovnej slovenčine vychádzame z tézy, ktorú sme si overovali na zisťovaní zákonitostí v niektorých parciálnych systémoch fonologickej a morfologickej roviny, že vyššie hodnoty entropie (a nižšia redundancia) signalizujú istú uvoľnenosť vzťahov medzi prvkami skúmaného súboru (Sabol, 1968, s. 77, 81—82; 1972, s. 29—30).

4.0.1. Pri type *mesto* sú výsledné hodnoty relatívnej entropie v RM podstatne vyššie a redundancia nižšia (h = 0,6162, R = 0,3838) než v RA

(h = 0,4276, R = 0,5724); táto skutočnosť ukazuje na rovnomernejšie rozloženie jednotlivých variantov v RM. Väčšiu pestrosť variantov tohto deklinačného typu v RM spôsobuje neutralizácia kvantity (porov. V_2 RM, V_5 RM, V_7 RM, V_{14} RM); tieto varianty (okrem V_{14} RM) sa v RA dostávajú do spoločnej podmnožiny spolu s príslušnými variantmi, v ktorých sa neutralizácia kvantity neuskutočňuje. Základný je variant reprezentujúci vzorové slovo *mesto* (p = 0,378); spolu s variantom, ktorý sa diferencuje len neutralizáciou kvantity, vytvára v RA spoločnú podmnožinu, frekvenčne pokrývajúcu takmer dve tretiny všetkých substantív patriacich do tohto skloňovacieho typu (p = 0,649).

4.0.1.1. Koncovky *[-ia], [-iam]* a *[-iax/γ]* v nom./ak. pl., dat. pl. a lok. pl. pri jednom z variantov substantíva *nebo* (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 115) rekonštruujeme v RA ako -iA, -iAM, -iAX_1. Ide o postavenie maximálnej fonologickej diferenciácie pre protiklad LG° — LG (2.0.3). Toto substantívum vzhľadom na nepravidelnosť tvarov nezaraďujeme do osobitného variantu.

4.0.2. Pri skloňovacom type *srdce* sa protiklad RM a RA prejavuje ešte vypuklejšie (h RM = 0,4292, R RM = 0,5708; h/H_1 RA = 0,1994, R RA = = 0,8006). Celkove veľmi nízke hodnoty relatívnej entropie a vysokú redundanciu pri tomto skloňovacom type spôsobuje veľké frekvenčné zaťaženie základného variantu, ktorý reprezentuje vzorové slovo *srdce* (p = 0,806); v RA sa prvé dva varianty z RM (v druhom prebieha neutralizácia kvantity) nelíšia, jednoznačná dominantnosť základného súboru relačných submorfém sa tu potvrdzuje pregnantnejšie (p = 0,969).

4.0.2.1. Podstatné meno *oje,* ktoré sme v RM vyčlenili ako osobitný variant, zaraďujeme do skloňovacieho typu *srdce* (pozri napr. v Morfológii slovenského jazyka, s. 119) a rekonštruujeme jeho submorfémy v pásme tohto typu na pozadí relačnej submorfémy nom./ak. sg. *-e,* inštr. sg. *-om,* prípadne aj lok. sg. *-i.* V pádových príponách uvedeného substantíva sa totiž prejavuje neutralizácia protikladu (kontrastu) L°G° — LG, teda krátky vokál — diftong (2.0.2), čo na prvý pohľad dovoľuje uvažovať aj o jeho zaradení do morfologického typu *vysvedčenie.* V pluráli, podobne ako pri ostatných variantoch tohto deklinačného typu, nastáva aj neutralizácia protikladu LG° — LG (2.0.3).

4.0.2.2. Relačné submorfémy nom./ak. pl., dat. pl. a lok. pl. *[-ia], [-iam], [-iax/γ]* pri podstatných menách *more* a *prsia* výnimočne rekonštruujeme v RA ako -iA, -iAM, -iAX_1; ide o postavenie maximálneho fonologického rozlíšenia pre protiklad LG° — LG (2.0.3).

4.0.2.3. Deklinačné typy *mesto* a *srdce* sa v RM diferencujú najmä priebehom neutralizácie protikladu LG° — LG; v RA sa vlastne obidve podmnožiny „zlievajú" do jedného morfonologického typu. Ide o paralelu k sub-

stantívam skloňovacích typov *žena* a *ulica*, k typom *dobrý* a *cudzí* pri adjektiváliách atď. (Sabol, 1974, s. 410—411, 415; 1975).

4.0.3. Pri type *vysvedčenie* sa v RM reálna a relatívna entropia nepatrne zvyšuje periférnym variantom, daným neutralizáciou protikladu (kontrastu) $L^{\circ}G^{\circ} - LG$ (pri slove *chvoje;* o jeho zaradení do tejto podmnožiny substantív rozhoduje koncovka *-ím* v inštr. sg., prípadne aj *-í* v lok. sg.); v RA je len jeden variant (s nulovou entropiou a maximálnou redundanciou). Výrazným zvukovým znakom substantív tohto skloňovacieho typu je skutočnosť, že diftongy sú aj v RA a že tu neprebieha neutralizácia kvantity. Rovina systému sa pri týchto podstatných menách cez akustický signál priamo premieta do realizácie. Súčinnosť zvukovej a významovej roviny sa v tejto podmnožine substantív prejavuje v tom, že nerešpektovanie rytmického krátenia (neutralizácie kvantity), javu, charakteristického pre slovenskú morfologickú sústavu, je priebojným symptómom (aj) derivačného procesu, prípadne opúšťania priestoru „čistého" tvaroslovia (podrobnejšie Sabol, 1976a, s. 431—433). Relačné morfémy majú tu aj sekundárnu funkciu derivačnú; signalizujú teda aj slovotvorný proces (Horecký, 1964, s. 34—35; 1971, s. 161—162).

4.0.4. Pri skloňovacom type *dievča* je relatívna entropia piatich variantov v RM trochu nižšia a redundancia vyššia ($h = 0{,}5729$, $R = 0{,}4271$) než pri troch variantoch v RA ($h = 0{,}6457$, $R = 0{,}3543$); v RM je však vyššia reálna entropia skúmaného súboru ($H_1 = 1{,}3301$, v RA $H_1 = 1{,}0235$), čím sa zvyšuje informačná hodnota výberu jednotlivých variantov v RM. Väčší rozptyl variantov tohto skloňovania typu v RM spôsobuje neutralizácia vokalického protikladu $A - A^{\circ}$ (2.0.4). Vyššie hodnoty relatívnej entropie a nižšia redundancia variantov v RA vyplýva z dosť rovnomerného rozloženia plurálových dubliet typu *dievčatá/dievčence*, pri ktorých nastáva jemná štylistická diferenciácia (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 121); zvyšovanie entropie signalizuje „osamostatňovanie" prvkov a ich možnosť využitia v inej funkcii (Sabol, 1972, s. 33—35).

4.0.4.1. Fonému -Á (-Á-) v relačných submorfémach nom./ak. pl., dat. pl. a lok. pl. (ide tu o slabé postavenie pre protiklad $LG^{\circ} - LG$) rekonštruujeme podľa *[á]* v tvaroch substantív typu *[koľes-á]* (postavenie maximálnej fonologickej diferenciácie pre uvedený protiklad — pozri 2.0.3) na základe zhodnej koncovky inštr. sg. *[-om]* (typ *vysvedčenie* má tu *[-ím]*).

4.0.4.2. Vzťahy medzi jednotkami z RM a RA a medzi variantmi tohto skloňovacieho typu sa uplatňujú inak v tej norme spisovnej výslovnosti, v ktorej sa nerealizuje osobitná vokalická alofóna *[ä]*. Otázka neutralizácie vokalického protikladu $A - A^{\circ}$ v tejto výslovnostnej norme odpadá aj pri ostatných deklinačných typoch neutier.

5.0. Rozborom skloňovacích typov neutier sme sa pokúsili ukázať na

možnosti využiť základné veličiny teórie informácie pri zisťovaní stupňa variability deklinačných typov, na spolupôsobenie fonologickej a morfologickej roviny a na vzťah akustického signálu a zodpovedajúcich foném konštituujúcich pádové prípony substantív stredného rodu v spisovnej slovenčine. Svojrázne skloňovacie typy *(vysvedčenie, dievča)*, stojace na rozhraní tvarotvorného a slovotvorného procesu, sú cez špecifické reagovanie svojich pádových prípon na neutralizácie presvedčivým príkladom na osobitné postavenie neutier v paradigmatickej sústave slovenských substantív (Miko, 1962, s. 22, 31).

Literatúra

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 194 s.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. Zv. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 254 s.

MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 254 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 126 s.

SABOL, J.: K metodologickému využitiu entropie pri jazykovednom výskume. Jazykovedný časopis, *19*, 1968, s. 76–83.

SABOL, J.: On the Use of Entropy in the Investigation of the System and Structure of Language. In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 29–35.

SABOL, J.: Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme. In: Studia Academica Slovaca. 3. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 405–417.

SABOL, J. (1974a): Fonologické zaťaženie protikladu znelosť — neznelosť v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 53–69.

SABOL, J.: Morfonologický náčrt koncoviek adjektiválií v spisovnej slovenčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 4. Red. Ľ. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 43–51.

SABOL, J.: Frekvencia deklinačných typov feminín v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *27*, 1976, s. 45–53.

SABOL, J. (1976a): Súčinnosť fonologickej a morfologickej roviny spisovnej slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 5. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 421–449.

SABOL, J.: On the Morphonology of the Slovak Substantives. In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977 (v tlači).

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1965. 5 zv.

Marta Marsinová

NÁZVY HNUTÍ A POSTOJOV PODĽA VLASTNÝCH MIEN

V zhrnutí výsledkov štúdie *Názvy typu murárčina* (Marsinová, 1970) sa medziiným konštatovalo, „že sa v type *murárčina* vytvára sémantická podskupina pre názvy hnutí a postojov". Ide o typy *partizánčina* (= partizánske hnutie) a *intelektuálčina* (= intelektuálsky postoj). Pri čítaní esejistickej a politickej literatúry stretáme sa však aj s ďalšími podobnými názvami. V ich základe býva vlastné meno, najmä priezvisko nejakej osoby:

Pre ňu [tetu] bolo všetko *„košutovčinou"*,[1] čo nebolo slovenské. (Vajanský)[2] — Tomuto máme učiť zverené nám deti, no nie *metternichovčine* ... (J. Mihál, Slovenská reč, *6*, 1938, s. 140) — Ak pre Rusko 19. storočia bol Oblomov a *oblomovčina* jednou z najtypickejších spoločenských a ľudských čŕt, tak je Babbitt a *babbittovčina* jednou z najcharakteristickejších čŕt pre Ameriku 20. storočia. (J. Paštéka) — Dakedy — v pokúšavom tichu — lákala a vábila popri *šaldovčine* a *nietzscheovčine* aj — *čapkovčina*, jej „obyčajný človek". (A. Matuška, Slovenské pohľady, *87*, 1971, č. 10, s. 34) — U nás tá charakteristická možnosť odľahčiť si vtipom. Dlhodobé a vytrvalé školenie na *švejkovčinu*. (Rúfus) — No tu je predstaviteľom *karmanovčiny* jeho známy, ten, ktorému ide o dlh a ku ktorému sa pripája zadlžencova žena. (A. Matuška, Profily a portréty, 1972, s. 259)

Pomenovania typu *babbittovčina, čapkovčina, košútovčina, karmanovčina, metternichovčina, nietzcheovčina, šaldovčina, švejkovčina,* ďalej *hlinkovčina* a *rázusovčina* (Novomeský, 1969), *šmeralovčina* (I. Dérer, cit. u Novomeského, 1969), *šlingovčina* (Peciar, 1951/2), *hitlerovčina* (Pravidlá slovenského pravopisu, 1940) sa tvoria na pozadí dvojslovných vyjadrení typu *košútovské hnutie, švejkovský postoj* alebo *prístup* k dačomu. Na rozdiel od typu *partizánčina, intelektuálčina* je v type *košútovčina, švejkovčina* základom odvodzovania prídavné meno tvorené príponou *-ovský* s významom „danej osobe vlastný, pre danú osobu charakteristický": *Košút — košútovský — košútovčina, Švejk — švejkovský — švejkovčina, Nietzsche — nietzscheovský — nietzscheovčina, Hitler — hitlerovský — hitlerovčina* a pod.

Hoci — ako vidíme — ide o celkom pravidelný slovotvorný postup, v prí-

---

[1] Podoba „košutovčina" s krátkym *u* nie je opodstatnená, lebo v slovenčine je udomácnená výslovnosť maďarského mena *Kossuth* s dĺžkou *[košút]*. Z toho je potom *košútovčina, košútovec, košútovský, košútka* (pozri *košutizmus, košutista*).

[2] Príklady, ktorých provenienciu označujeme iba menom autora bez poznámky, sme našli v slovníkovom materiáli JÚĽŠ SAV; v ostatných uvádzame okrem mena autora i bližšie bibliografické údaje.

tomnosti sa v našej dennej tlači zjavujú i neopodstatnené podoby výrazov tohto typu s príponou *-ština* namiesto *-čina:*

Mucholapkovština. (Titulok podčiarnika v Nedeľnej Pravde, 7. 6. 1974, s. 7) — Ale nejde, povedal by som, len o individuálnu *škrečkovštinu.* ... existuje aj kolektívna *škrečkovština,* podniková ... Že táto, podniková *škrečkovština* nie je maličkosť, uvedieme aspoň jeden príklad. (Nedeľná Pravda, 19. 7. 1974, s. 4)

Pomenovanie *mucholapkovština* súvisí s posmešným priezviskom *Mucholapka* a je súhrnným názvom pre všetky neresti našej súčasnej spoločnosti, ako sa realizujú v rodine Jozefa Mucholapku.

Pretože ide o typický názov postoja, pravidelný slovotvorný postup si potom vyžaduje podobu *mucholapkovčina* ako ekvivalent spojenia *mucholapkovské správanie sa, mucholapkovský postoj.*

Osobitný je prípad nesprávnej podoby „škrečkovština" namiesto *škrečkovčina.* Tu nejde o priezvisko *Škrečok,* ale o metaforu použitú na ľudí so „škrečkovskými", hrabivými vlastnosťami. Na pozadí dvojslovného pomenovania *škrečkovské vlastnosti* je analogicky potom správna iba podoba *škrečkovčina.*

Len ako poznámku hodno uviesť, že slovenčina má aj iné pomenovanie tohto typu, a to od základu *šelma — šelmovský,* použitého rovnako metaforicky ako *škrečok — škrečkovský,* a to pomenovanie *šelmovčina: [Pálfyovci] prenikavo pozerali a za úsmeškom bolo badať šelmovčinu s určitým plánom.* (Rysuľa, 1946). *Šelmovčina* je expresívnym ekvivalentom spojenia *šelmovský postoj.*

O názvoch hnutí a postojov typu *košútovčina* niet v našej slovotvornej literatúre (Letz, 1943, 1950, Horecký, 1958, 1971) ani zmienky. Aj v štúdii o produktivite niektorých slovotvorných prípon (Dvonč, 1973), kde sa v odseku 2.5 osobitne venuje pozornosť prípone *-čina,* uvádzajú sa iba názvy jazykov (napr. *slovenčina, urdčina)* a názvy typu *murárčina.* Preto pomenovaniam typu *košútovčina* venujeme osobitnú pozornosť.

Názvy typu *košútovčina* majú napospol expresívny charakter. Používajú sa ako ironizujúce, pejoratívne alebo familiárne lexikálne výrazy. Je to nový, pred našimi očami rastúci typ odvodených slov, ako zreteľne vidieť na dvojici *mucholapkovčina* a *škrečkovčina.* Náš najstarší doklad na deriváty typu *košútovčina* — autor ho použil v úvodzovkách ako vyjadrovací prostriedok v danom období spisovnej slovenčiny azda nebežný — je z Vajanského románu Kotlín z roku 1901. Všetky ostatné doklady sú zo žurnalistiky alebo z esejistiky z neskoršieho a z najnovšieho obdobia.

Pri čítaní prekladov z ruštiny, najmä z oblasti politickej literatúry, ako aj v esejistike v súvislostiach s istými javmi v ruskej literatúre nachodíme

ďalšie názvy hnutí a postojov, ale s odlišným spôsobom tvorenia, než ako sme uvádzali dosiaľ. Našli sme takéto doklady:

Arakčejevčina a neskôr *benkendorfčina* zväzuje ruky a zapcháva ústa. (A. Matuška, Profily a portréty, 1972, s. 168) — Boľševici takúto armádu iba budovali ... tak bojom proti *kornilovčine*, ako aj získaním sovietov (V. I. Lenin — J. V. Stalin, O Októbrovej revolúcii, 1952, s. 193) — Zo zapálených kaplánov sa stávajú kňazi, starajúci sa o svoju cirkev a najmä o svoju rodinu; fajčiaci čibuk na diváne — *oblomovčina*, hovorí Daxner. (Mináč, 1970) — A podobne ako za Oblomovom stojí *oblomovština (!)*, Belikova nemožno oddeliť od puzdra a od *belikovštiny (!)*. (Slovenské pohľady, *70*, 1954, č. 7—8, s. 794) — „*Karamazovčina*" bola neskôr v Sovietskom zväze ostro odsúdená. (Sloboda, 12. 11. 1971, s. 4) — O výsledku tohto boja rozhodlo koaličné obdobie, obdobie *kerenčiny*. — Až druhá revolúcia ... učinila koniec neschopnej *kerenštine* (!).

Ďalej máme heslá zo slovníkov: *oblomovčina* (SSJ II, s. 430), *manilovčina* (SSJ II, s. 94), *šuľatikovčina* (Filozofický slovník, ďalej = FS, s. 524), *machajskovčina* (FS, s. 304).

V uvedených dokladoch sa vyskytujú popri formách s odvodzovacou príponou *-čina (arakčejevčina, benkendorfčina)* aj formy s príponou *-ština (oblomovština* popri *oblomovčina, belikovština, kerenština* popri *kerenčina* a pod.). Podoby so sufixom *-ština* sú v slovenčine neopodstatnenou alúziou na podoby derivátov tohto typu v ruštine a češtine,[3] napr. *arakčejevščina* (Slovarʹ russkogo jazyka, ďalej = SRJ I, 38), *oblomovčina* (SRJ II, 742), *kerenščina* (Tolkovyj slovarʹ russkogo jazyka, ďalej TSRJ I, 1350), *oblomovština* (Slovník spisovného jazyka českého II, 250). V slovenčine je však prinajmenej od začiatku tohto storočia, — ako sme ra to už poukázali vyššie — ustálený spôsob tvorenia pomenovaní pre hnutia a postoje príponou *-čina*.[4]

Oddelene uvádzame deriváty typu *arakčejevčina* od derivátov typu *košútovčina* najmä preto, že napriek zhodným slovotvorným sufixom je podstatne rozdielny základ, od ktorého sa tvoria: v názvoch utvorených v slovenskom jazykovom prostredí je základom odvodzovania adjektívum typu *košút-ov-ský*, v názvoch prevzatých z ruštiny je základom adjektívum na *-skij*, *Arakčejev — arakčejev-skij*. Tak ako sú v slovenčine hotovými prevzatiami z ruštiny prídavné mená typu *lenin-ský, stalin-ský* namiesto *leninovský, stalinovský* podľa typu *štúrovský, mináčovský* a pod., aj

[3] *Tvoření slov v češtině II* označuje tento typ derivátov ako mená nositeľov vlastnosti a zaraďuje ich do dvoch skupín: deriváty tvorené od adjektív zakončených na sufix *-ský*, napr. *bazarovština* (bazarovské myšlení, jednání, nihilizmus) (s. 384, 3, [2] [a]) a od adjektív zakončených na *-ovský* (s. 385, 4 [a] [B]), napr. *byronovština, švejkovština*.

[4] Na neopodstatnenosť podoby *-ština* ako slovotvornej prípony v slove *oblomovčina* poukázal aj L. Dvonč (1958).

z ruských základov a podľa slovotvorných postupov bežných v ruštine máme podoby *arakčejevčina, benkendorfčina* a pod. namiesto očakávaných podôb *arakčejevovčina, benkendorfovčina* a pod. Pri derivátoch typu *oblomovčina, karamazovčina, manilovčina,* kde totiž ruské priezvisko vychodí na príponu *-ov* (napr. *Oblomov, Karamazov),* by nemuselo ísť o priame prevzatie z ruštiny, ale dalo by sa hovoriť aj o skrátení či náhrade dvoch prípon *-ov* jednou: *Oblomov — oblomov(ov)ský — oblomov(ov)čina.* Nepochybne sú však rusizmami podoby *benkendorfčina* namiesto *benkendorfovčina, arakčejevčina — arakčejevovčina,* no a najmä *kerenčina (Kerenskij — kerenskovský — kerenskovčina).*

V týchto súvislostiach s ruštinou za zmienku stojí podoba *„richardčina"* z tvorby S. H. Vajanského, ako ju reprodukuje A. Matuška (1946): *Tento Kerský je pri svojej diabolskosti literárne založený, pri svojich divých „kúskoch" si totiž spomenie na „Richarda III" v Shakespearovej dráme a „pocítil v sebe kus r i c h a r d č i n y".*

Je iste zaujímavé, že práve Vajanský, ktorý podobu *košútovčina* dáva do úvodzoviek, hoci to bola podoba nepochybne živá vo vtedajšej hovorenej slovenčine, utvára si — zaiste vplyvom ruštiny — podobu *richardčina* namiesto správneho *richardovčina.* A podobu *richardčina* do úvodzoviek nedáva.

K derivátom od vlastných mien patrí aj pomenovanie postoja v podobe *kocúrkovčina. Kocúrkovo* nie je názov osoby, ale je to fiktívny zemepisný názov, ku ktorému prislúcha adjektívum *kocúrkovský.* Zo spojenia *kocúrkovský postoj* sa potom odvodzuje podoba *kocúrkovčina.*

Po týchto pozorovaniach môžeme záverom zhrnúť svoje zistenie takto: V súčasnej esejistike a publicistike, hojne aj v prekladoch politickej literatúry z ruštiny sa stretávame s názvami hnutí a postojov, ktoré majú vzťah k nejakej, v danom kontexte charakteristickej osobe (napr. *Košút — košútovčina, Oblomov — oblomovčina),* osihotene aj k miestu *(Kocúrkovo — kocúrkovčina).* Proti nocionálnym názvom hnutí a postojov typu *košutizmus* majú názvy typu *košútovčina* spravidla expresívny charakter.

Všetky takto utvorené názvy hnutí a postojov s ustálenou podobou odvodzovacej prípony *-čina* delíme z hľadiska podoby odvodzovacieho základu na dve skupiny:

1. názvy utvorené organicky podľa domáceho slovotvorného postupu, typ *(Košút —) košútovský — košútovčina, (Kocúrkovo —) kocúrkovský — kocúrkovčina.* Typ *richardčina* namiesto *richardovčina* je porušením ústrojnosti tvorenia domáceho typu;

2. počtom obmedzená skupina hotových názvov prevzatých z ruštiny, utvorených podľa slovotvorných postupov bežných v ruštine, ale so slovo-

tvornou príponou *-čina*, typ *benkendorfčina*. V podskupine *oblomovčina* vzhľadom na početnú slabičnosť sa dá rátať s artikulačnou úsporou opakovaného *-ov: (Oblomov —) oblomov(ov)ský — oblomov(ov)čina*. Potom by v týchto prípadoch nešlo o mechanické prevzatia.

Literatúra

DVONČ, L.: Holandčina, nie holandština. Kultúra slova, *2*, 1968, s. 165—167.
DVONČ, L.: O produktivite niektorých slovotvorných prípon. Slovenská reč, *38*, 1973, s. 3—11.
Filozofický slovník. Red. M. M. Rozentaľ. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1974 (= FS).
HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958. 218 s.
HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.
LETZ, B.: Kmeňoslovné úvahy. 1. vyd. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1943. 260 s.
LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 101—230.
MARSINOVÁ, M.: Názvy typu murárčina. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 161.
MATUŠKA, A.: Vajanský prozaik. 1. vyd. Bratislava, Zenit 1946. 136 s.
MATUŠKA, A.: Profily a portréty. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1972. 568 s.
NOVOMESKÝ, L.: Znejúce ozveny. 1. vyd. Bratislava, Epocha 1969. 776 s.
PECIAR, Š.: Šturmovčina, kancelárčina. Slovenská reč, *17*, 1951—1952, s. 61—62.
Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. 1. vyd. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1940. 482 s.
Slovar' russkogo jazyka. 1. vyd. Moskva, Gosudarstvennoje izdateľstvo inostrannych i nacionaľnych slovarej 1957—1961. 4 zv. (= SRJ).
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv. (= SSJ).
Slovník spisovného jazyka českého. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960—1971. 4 zv. (= SSJČ).
Tolkovyj slovar' russkogo jazyka. Red. D. N. Ušakov. Moskva, OGIZ, 1935—1940. 4 zv. (= TSRJ)
Tvoření slov v češtině. Red. Fr. Daneš, M. Dokulil a J. Kuchař. 1. vyd. 2. Odvozování podstatných jmen. Praha, Academia 1967. 780 s.

Marie Majtánová

SLOVENSKÁ BOTANICKÁ TERMINOLÓGIA V TZV. GEMERSKOM RECEPTÁRI

Medzi slovenskými jazykovými pamiatkami predspisovného obdobia, tvoriacimi materiálovú bázu pre pripravovaný Slovenský historický slovník, zaujímajú osobitné miesto rukopisné zborníčky lekársko-liečiteľských, príp. aj veterinárnych a magických návodov a rád, tzv. receptáre.

Vznikali predovšetkým ako zápisy jednotlivých rád, prípadne ako vý-

pisky z lekárskych kníh a herbárov (najmä českých), a to prevažne od 17. stor. Autori zápisov sú zvyčajne neznámi, v jednom zborníčku píšu často aj viacerí.

Rukopis Gemerského receptára bol objavený v 60. rokoch na povale starej školy v Muránskej Dlhej Lúke a je v súkromnom majetku. Autori rukopisu sú neznámi, čas vzniku sa odhaduje na prvú polovicu 18. stor. Výrazné nárečové javy lokalizujú pamiatku do východného Gemera, do okolia Dobšinej.[1]

Rukopis sa skladá zo 126 dodatočne číslovaných strán. Je písaný atramentom na hrubšom papieri. Obsahuje návody na liečenie hovädzieho dobytka a koní, ale aj návody na pestovanie včiel, lekárske a magické recepty vybraté z lekárskej knihy, návody a zariekacie formuly na hľadanie pokladov, alchymistické a magicko-praktické rady týkajúce sa zbraní.

Receptár je dielom troch pisárov. Jeden z nich píše pomerne dobrou slovakizovanou češtinou, t. j. češtinou bez najvýraznejších českých hláskových znakov *(ř, ě, ou)* s niektorými slovakizmami, ako sú napr. dvojhlásky *ie, uo* a niektoré morfologické a lexikálne slovakizmy (inštr. sg. *chlapom, mestom,* gen. sg. *dobrej, chrobák, opitovati se, skapati* „stratiť sa", *žeravý, kura* „sliepka").

Text druhých dvoch pisárov je oveľa bližší východogemerskému nárečovému úzu a obsahuje viaceré pisárske chyby a nedostatky.

Z nárečových javov je najnápadnejšie používanie sprievodného vokálu pri slabikotvornom *r, l, (perst, tverdý, velna, vypelznúť, svorbeti, vstorčiž, zolti, zulna, zultky,* ale aj *hredlo, v chrenci, plen* „plný"). Podoby so slabikotvorným *r (hrdlo, chrdlo)* a podoby s dvoma sprievodnými vokálmi *(herest, števert)* sú vzácnejšie. Výrazná je aj gemerská zmena *č* > *š (moš, konšisty, pšenišny, mošniška, rušnice, čišvár),* zmena *h* > *ch (chrom, chlava, chnyly)* a niektoré lexikálne dialektizmy (*krek* „krt", *nametať, verhnúť, trimať, statok, duk, zrajbať, pejkovatý, zbíjať, varovčivý* a pod.). Ohlas gemerskej posunutej kvantity možno hádam vidieť v zápise slova *koreini* „korenie" (= korene).

Tretieho pisára charakterizuje navyše používanie výrazov *kot* (druhí dvaja pisári *kdi, kdiž)* a *loška* (druhí *lyžička*).

V receptári sa vyskytuje vyše 100 názvov rastlín používaných vo vtedajšom lekárstve, zverolekárstve a pri magických praktikách.

Najviac je slovenských názvov *(blen, breza, bedernik, cibula, černochlavek, divasel, diatelina, dobra mysel, horec, jelcha, kapusta, kuri mor, lieska, omelo, myši chvostik, šip)* a názvov používaných v staršej češtine

---

[1] Porov. i KUCHAR, B.: Receptár z 18. storočia. Slovenský národopis, *14,* 1966, s. 448—452.

i v slovenčine *(brotan, hady trank, chmel, chvojka, kopitnik, lebeda, lilium, lipa, mata, oman, pohanka, polej, sliva, šafran, visoki trank, yzop, žerucha).* Niektoré názvy majú výrazné gemerské nárečové znaky *(kervavnik, rožca, čekanka, horiška, terstina, verba, trenka, chrach, černochlavek, žito)* alebo znaky, ktoré poukazujú na stredné Slovensko *(petruška, rasca).* Niektoré názvy majú zreteľne českú podobu *(jahodnik, jitrocel, jiva, slyz, smetana, starček, koreni zajemny, zahavka* [= žihľava]).

Pri označovaní jednej rastliny sa niekedy názvy alebo ich tvary obmieňajú, striedajú, a to aj u jedného pisára. Variabilita pritom ide v niekoľkých rovinách: (staršia) čeština — (kultúrna) slovenčina; (staršia) čeština — gemerské nárečie; kultúrna slovenčina — gemerské nárečie; (kultúrna) stredoslovenčina — gemerské nárečie. Príklady: *mata — meta (konska), smetana — pupava, starček — repiček, česnek — česnek, rež — žito, hlucha koprywa — mrtva žihlawa, černohlavek — černochlawek, chren — krem, ssalwija — sselvyga, chwogka — chuogka, petrusska — petrozel (plana), diwazel — diwesil — diwetsil, zwonček — zwonecek — zwonek, trank hady — trnak wisoki* (!), *brotan — boži driewko — boži drewko — boži drewec, kopriwa — pokriwa — žihlawa (mrtwa) — zahawka, rasca — kmin (plani) — kmyn (lesni), grinsspad — krinsspad — krinsspat — krisspond — krunsspat.*

V receptári možno dobre vidieť zložitú problematiku predspisovnej kultúrnej slovenčiny. Odráža sa výrazne aj v botanickej terminológii. Slovnú zásobu tejto pamiatky treba využiť pri koncipovaní Slovenského historického slovníka.

Slovníček botanických termínov

aniss — bedrovník aníz *Pimpinella anisum L.*
bedernik — bedrovník lomikameňový *Pimpinella saxifraga L.*
bilina melisowa — medovka lekárska *Melissa officinalis L.*
bilina pupkowa — prerastlík okrúhlolistý *Bupleurum rotundifolium L.* (kalk lat. *herba umbilicorum*)
blen — blen *Hyosciamus L.*
borowice — borovica sosna *Pinus silvestris L.*
boži driewko/boži drewko/boži drewec/brotan — palina božie drievko *Artemisia abrotanum L.*
breza — breza *Betula L.*
brotan — pozri *boži driewko*
bukwice — betonika lekárska *Betonica officinalis L.*
cibula/cibule — cibuľa kuchynská *Allium cepa L.*
čekanka — čakanka obyčajná *Cichorium intybus L.*
černobyl — palina obyčajná *Artemisia vulgaris L.*
černohlawek/černochlawek — čiernohlávok obyčajný *Prunella vulgaris L.*
česnek/česnek — cesnak kuchynský *Allium sativum L.*
diatelina — ďatelina *Trifolium L.*
diptan — jasenec biely *Dictamnus albus L.*

diwasel/diwasil/diwetsil — deväťsil *Petasites* MILL.
dobra misel — pamajorán obyčajný *Origanum vulgare L.* (kalk nem. *Wohlgemut*)
dubowe omelo — imelovec európsky *Loranthus europaeus L.*
fenum krekum — senovka grécka *Trigonella foenum-graecum L.*
gahodnik — jahoda obyčajná *Fragaria vesca L.*
galowec — borievka obyčajná *Juniperus communis L.*
gečmen — jačmeň *Hordeum L.*
gedlowi (adj.) — jedľa *Abies A. DIETR.*
gelcha — jelša *Alnus GAERTN.*
gesen — jaseň *Fraxinus L.*
gitrocel — skorocel *Plantago L.*
giwa — vŕba rakyta *Salix caprea L.*
grinsspad/krinsspad/krunsspat/krisspond — buxus vždyzelený *Buxus sempervirens L.* (z nem. *Grünspan*)
hady trank/trank wisoki — zlatobyľ obyčajná *Solidago virgaurea L.*
hloch — hloh *Crataegus L.*
horčice — horčica *Sinapis L.*
horec — horec *Gentiana L.*
horisska/horicka — horec žltý *Gentiana lutea L.*
chabza/chapza — (baza) chabzda *Sambucus ebulus L.*
chmel — chmeľ obyčajný *Humulus lupulus L.*
chrach — hrach siaty *Pisum sativum L.*
chren/krem — chren dedinský *Armoracia rusticana (LAM.) G., M. et S.*
chwogka/chuogka — borievka netata *Juniperus sabina L.*
kapridi — papraď *Dryopteris (ADANS.) CHRIST* (skomolené čes. kapradí)
kapusta — kapusta hlávková *Brassica oleracea var. capitala L.*
kechawka — čemerica čierna *Helleborus niger L.* alebo kýchavica čierna *Veratrum nigrum*, ktoré sa nerozlišovali
kerwawnik — lastovičník väčší *Chelidonium majus L.*
kmyn lesni — *Lagoccia cuminoides L.* (?)
kmin plani — černuška siata *Nigella sativa L.*
konopny (adj.) — konopa siata *Cannabis sativa L.*
krem — pozri *chren*
mata — mäta *Mentha L.*
meta konska — mäta roľná *Mentha arvensis NEUM.*
kopitnik — kopytník európsky *Asarum europaeum L.*
kopr — kôpor voňavý *Anethum graveolens L.*
kopr wlasky — fenikel obyčajný *Foeniculum vulgare MILL.*
kopriwa/pokriwa — žihľava *Urtica L.*
koprywa hlucha — pozri *žihlawa mrtwa*
koren wlasky — ?
koreni swinske — krtičník *Scrophularia L.* (kalk nem. *Sauwurz*)
koreni zagemny — jastrabník chlpánik *Hieracium pilosella L.*
krinsspad/krisspond/krunsspat — pozri *grinsspad*
kosibrada — kozia brada *Tragopogon L.* (kalk lat. *barba hirci* (?))
kukol — kúkoľ poľný *Agrostemma githago L.*
kuri mor — drchnička roľná *Anagallis arvensis L.* (kalk lat. *morbus gallinae*)
lebeda — loboda *Atriplex L.*

len — ľan *Linum L.*
lilium/ ljljum bele — ľalia biela *Lilium candidum L.*
lieska — lieska obyčajná *Corylus avellana L.*
lipa — lipa *Tilia L.*
lipssček — ligurček lekársky *Levisticum officinale KOCH.*
miry božeg (gen.) — materina dúška *Thymus serpyllum* L.
missi chwostik — myší chvost *Achillea L.*
nagetek — nechtík lekársky *Calendula oficinalis L.* (skomolené z poľ. *nogietek*?)
netrsk — skalnica *Sempervivum L.* (skomolené *netresk*)
oman — oman pravý *Inula helenium L.*
omek — prilbica modrá *Aconitum napellus L.* (skomolené omej)
orech wlasky — orech vlašský *Juglans regius L.*
orlicek — orlíček *Aquilegia L.*
owes/ows — ovos siaty *Avena sativa L.*
pelinek — palina obyčajná *Artemisia absithhium L.*
petrozel plana — tetucha kozí pysk *Aethusa cynapium L.*
petrusska — petržlen záhradný *Petroselinum hortense HOFFM.*
pohanka — pohánka tatárska *Fagopyrum tataricum (L.) GAERTN.*
pokriwa — pozri *kopriwa*
pokriwa lnena — ?
pokriva welka — žihľava dvojdomá *Urtica dioica L.*
poleg — mäta sivá *Mentha pulegium L.*
poslunek — ?
pssenissni (adj.) — pšenica *Triticum L.*
pupawa/smetana — púpava *Taraxacum ZINN. em. WEB.*
rasca/rožca — rasca lúčna *Carum carvi L.*
repa — repa obyčajná *Beta vulgaris L.*
repa zajači — krasovlas bezbyľový *Carlina acaulis L.*
repicek/starček — repík lekársky *Agrimonia eupatoria L.*
režny (adj.) — raž siata *Secale cereale L.*
roschodnicek — rozchodník *Sedum L.*
ruta — ruta voňavá *Ruta graveolens L.*
ruta polni — zemedym lekársky *Fumaria officinalis L.*
ruže — ruža *Rosa L.*
ruže polneg (gen.)/*ssip* — ruža šípová *Rosa canina L.*
sliwa — slivka domáca *Prunus domestica L.*
slyz — slez *Malva L.*
smetana — pozri *púpava*
starček — pozri *repicek*
ssaffran — šafran *Crocus L.*
ssalwige — šalvia lekárska *Salvia officinalis L.*
ssip — pozri *ruže polneg*
ssossowitce — šošovica kuchynská *Lens culinaris MED.*
sstaw konski — štiav ostrý *Rumex acutus L.*
temian — materina dúška obyčajná *Thymus vulgaris L.*
terstina — smlz *Calamagrostis ADANS.*
trank wisoki — pozri *hady trank*
trenka — trnka obyčajná *Prunus spinosa L.*
werba — vŕba *Salix L.*

werbina — železník lekársky *Verbena officinalis L.*
wikew — vika (ľadník) *Vicia L.*
wizop — pozri *yzop*
wrabli semeno — kamienka lekárska *Lithospermum officinale L.*
wrani oko — vranie oko štvorlisté *Paris quadrifolia L.*
wres — vres obyčajný *Calluna vulgaris (L.) HULL.*
wstawač — vstavač *Orchis L.*
zahawka — žihľava malá *Urtica urens L.*
zwonček červeny/zwonecek červeni/zwonek cerweni — ľubovník bodkovaný *Hypericum perforatum L.*
žerucha — žerucha *Lepidium L.*
žihlava mrtwa/koprywa hlucha — hluchavka biela *Lamium album L.*
žito — raž siata *Secale cereale L.*
yzop/wizop — yzop lekársky *Hyssopus officinalis L.*

Tento prehľadný slovníček vznikol tak, že z jednotlivých receptov som vyexcerpovala botanické názvy a ich prípadné varianty a zoradila ich podľa abecedy. Tieto vyexcerpované staré názvy (heslové slová) som identifikovala so súčasnými slovenskými a latinskými botanickými termínmi, ktoré uvádzam vo výkladovej časti hesiel. Heslové slová uvádzam v transliterovanej podobe, ktorá ilustruje pravopisný i grafický ráz pamiatky (rukopisu) a zároveň zachováva aj nárečový charakter názvov.

DISKUSIE

Eugen Pauliny

OTÁZKY SLOVENSKEJ ORTOEPIE

1. Metodologické východiská k ortoepickej kodifikácii

V ostatnom čísle 10. ročníka Kultúry slova (1976) dokončil Á. Kráľ svoj rozsiahly trojročný cyklus článkov o ortoepickej problematike spisovnej slovenčiny. Podal v ňom vlastne svoj návrh ortoepických pravidiel s podrobnou analýzou problematiky. Je to práca rozhodne záslužná a v istom zmysle má ráz základnej práce, lebo na takom rozsiahlom materiáli a s takou prehĺbenou argumentáciou sa doteraz v oblasti ortoepie spisovnej slovenčiny nepracovalo. Á. Kráľ na niekoľkých miestach svojich príspevkov zdôrazňuje, že ide o jeho osobný prístup k materiálu a o individuálne stanovisko, ktoré by malo byť podkladom pre širšie založenú diskusiu. Treba poznamenať, že už teraz je jeho spracovanie podkladovým textom na rokovaniach Ortoepickej komisie Slovenskej akadémie vied.

Nazdávam sa, že by bolo skutočne veľmi osožné, keby sa o tejto problematike rozvinula diskusia, aby sa pravidlá ortoepie spisovnej slovenčiny mohli opierať o súhlasné stanoviská čím väčšieho počtu zainteresovaných ľudí.

Sám by som chcel otvoriť túto diskusiu najprv všeobecnou metodologickou úvahou. Ide mi o toto: Ak vychádzame z tézy všeobecne prijateľnej a prijatej, že „ortoepická kodifikácia sa týka zvukového plánu jazyka", ako hovorí aj Á. Kráľ vo svojom programovom článku (1972), kladie sa otázka, či môžeme túto tézu rozvíjať ďalej tak, ako to robí Á. Kráľ na uvedenom mieste: „... jeho artikulačno-akustickej realizácie, alebo ako sa dnes niekedy hovorí, signálovej stránky rečovej komunikácie. Táto problematika patrí do kompetencie fonetiky". Túto myšlienku potom v ďalšom texte rozvádza a opiera sa o ňu vlastne vo všetkých argumentoch a výkladoch celého cyklu. Hoci to nikde, pokiaľ som zistil, výslovne nezdôrazňuje, vychádza Á. Kráľ pri určovaní ortoepických pravidiel zo stanoviska hovoriaceho, zo stanoviska podávateľa jazykovej informácie. To je napokon obvyklý postup, ku ktorému celkom nepochybne privádza aj samotný ná-

zov vedeckej disciplíny, ortoepia = správna výslovnosť, správne hovorenie. No súčasne s tým Á. Kráľ nie na jednom mieste svojich výkladov — a treba povedať, veľmi správne — zdôrazňuje, že zodpovedná ortoepická kodifikácia má v dnešnej spisovnej slovenčine mimoriadne veľký spoločenský význam a dosah.

Lenže ak má ortoepická kodifikácia veľký spoločenský dosah, vtedy sa netýka len podávateľa, ale aj prijímateľa. A týka sa ho aspoň rovnakou mierou, pretože z hľadiska komunikácie nie je dôležité len správne podať oznámenie. Potrebné, ba azda ešte potrebnejšie je oznámenie správne prijať, pretože len správnou percepciou prijatého oznámenia sa dosahuje cieľ, pre ktorý sa komunikačný akt uskutočňuje. Jazykový dorozumievací akt sa uskutočňuje na to, aby sa dosiahlo odovzdanie informácie od podávateľa k prijímateľovi. Pritom treba brať do úvahy aj skutočnosť, že prijímateľom vysielaného jazykového oznámenia nie je len prijímateľ, ale aj sám podávateľ. Tzv. spätnou väzbou prijíma vlastné oznámenie a kontroluje v normálnom prípade podanie jeho obsahovej náplne. Pravdaže, obsahová náplň oznámenia je nesená zvukovými prostriedkami. Kontroluje teda využitie dištinktívnej sily zvukových prostriedkov.

A ak teda podávateľ kontroluje v konečnom dôsledku obsahovú náplň oznámenia, kladie sa otázka: Čo je dôležité pre správne prijatie jazykovej informácie u prijímateľa: rečový signál, ktorý nesie oznámenie, alebo fonematický komplex, ktorý zodpovedá segmentom príslušného rečového signálu? Na prvý pohľad sa zdá zrejmé, že dôležitejší, ba základne dôležitý je rečový signál. Veď ten je, možno povedať, až hmatateľne materiálnym súcnom. Možno ho merať, zmyslami vnímať a kontrolovať. Ale dnes je už vecou notoricky známou, citujem tu pre pohodlie Á. Kráľa, lebo s ním diskutujem, že „hláska ako časová paralela zvukového signálu k fonematickej postupnosti vo formálnej skladbe významových jednotiek nie je mimo fonologického princípu definovateľná, lebo zvukový signál reči nie je bez toho princípu adekvátne jazykovo analyzovateľný. Ale rovnako ani fonéma nie je pochopiteľná bez reálneho obsahu fonologických (fonematických) vlastností, ktorý je zasa vo fonetickom princípe" (Dvončová — Jenča — Kráľ, 1969).

S prvou vetou citátu treba súhlasiť úplne, no zmysel druhej vety by som formuloval asi tak, že akustické a artikulačné vlastnosti segmentov rečového signálu (hláskového radu rečového signálu) sú paralelné s fonologickými vlastnosťami a sú prevoditeľné do fonologických vlastností zodpovedajúcich foném, pravdaže, foném vo fonologickej štruktúre príslušného jazyka. V jazykovej komunikácii sa toto prevádzanie vlastností foném na vlastnosti hlások (u podávateľa) a vlastností hlások na vlastnosti foném (u prijímateľa) aj uskutočňuje. Pritom treba zdôrazniť, že v používaní ja-

zyka na komunikáciu, ako ho upotrebúvame dnes (nejde mi teda o fylogenézu jazyka), musíme o fonologickej štruktúre a o fonémach ako jej zložkách uvažovať ako o materiálnom fakte, jestvujúcom v mozgových centrách človeka. Ani fonéma, ani fonologická štruktúra nie je konštrukt, odvodený z hlásky. Je to materiálne súcno. Pri dnešnom používaní jazyka práve naopak hláska ako komplexný segment rečového signálu dostáva svoj tvar vďaka pôsobeniu fonologickej štruktúry a vlastností jej foném.

Ale ak je tak, ako som uviedol, vtedy ortoepické pravidlá

a) nie sú vecou signálovej stránky jazykovej komunikácie (alebo: nie sú vecou iba signálovej stránky jazykovej komunikácie), ale sú vecou fonologickej štruktúry príslušného jazyka (alebo: sú vecou aj fonologickej štruktúry príslušného jazyka);

b) nie sú vecou len podávateľa, ale aj prijímateľa.

V ďalšom by som chcel ukázať na niekoľkých príkladoch, ako by sa toto hľadisko odrazilo na formulácii príslušných ortoepických pravidiel. Poznamenávam, že nepôjde o iné fonetické hodnotenie faktov zvukovej stránky spisovnej slovenčiny, ako má Á. Kráľ. Pôjde iba o to, či niektoré fonetické javy vo výslovnosti začleňovať do ortoepických pravidiel, alebo ako ich začleňovať.

2. Poznámka k ortoepickej kodifikácii dvojhlások

O fonetickej povahe dvojhlások v slovenčine písal Á. Kráľ viackrát (napr. 1969, 1974). Trochu populárnejšie opakuje svoje názory vo svojich ortoepických príspevkoch (najmä 1974a, s. 199—206). Pravda, pravidlá o správnej výslovnosti dvojhlások, ktoré by boli zrozumiteľné priemernému používateľovi spisovného jazyka (vzdelancovi s maturitou zo strednej školy), na tomto mieste nemá, hoci je to potrebné. Nie je to však udivujúce, ak berieme do úvahy jeho základné východiská.

Ako som vo svojom všeobecnom úvode do diskusie upozornil, Á. Kráľ vychádza z tejto tézy: „Ortoepická kodifikácia sa týka zvukového plánu jazyka, jeho artikulačno-akustickej realizácie, alebo ako sa dnes niekedy hovorí, signálovej stránky rečovej komunikácie. Táto problematika patrí do kompetencie fonetiky." Preto sa Á. Kráľ zaoberá vlastne iba fonetickou stránkou diftongov. Konštatuje, že slovenské diftongy ako celok môžeme charakterizovať skôr tak, že „sú to kĺzavé zvukové komplexy, vychádzajúce z tzv. i-ového alebo u-ového (na i, resp. na u sa podobajúceho) zvuku a končiace sa v zreteľne znejúcom samohláskovom zvuku e, a, o, u." „Slovenské dvojhlásky sú celkom osobitné artikulačné celky, pre ktoré je charakteristický plynulý kĺzavý pohyb (najmä pohyb jazyka) medzi

dvoma krajnými polohami a z neho vyplývajúca zmena v čase." Aj z akustického hľadiska treba podľa Á. Kráľa dvojhlásky pokladať za osobitné zvukové celky. „Formulácie, že sú to jednoslabičné spojenia dvoch samohlások, sú z hľadiska ich zvukovej stavby nepresné" (1974a, s. 202—203). Ďalej Á. Kráľ uvádza, že obvykle je „prvý segment" dvojhlásky kratší ako „druhý segment" a že veľmi často je vrchol intenzity iba na druhej časti dvojhlásky (1974a, s. 203). Toto všetko (a nielen toto) sú vďaka moderným prístrojom bezpečne zistené fakty.

Ale ak je pravda, čo hovorí na inom mieste Á. Kráľ, že „hláska ... nie je mimo fonologického princípu definovateľná" (Dvončová — Jenča — Kráľ, 1969, s. 49) — a toto je pravda dnes už notoricky známa —, vtedy (tu zasa citujem seba) „ortoepické pravidlá nie sú vecou signálovej stránky jazykovej komunikácie (alebo nie sú vecou iba signálovej stránky jazykovej komunikácie)" — citát pozri vyššie —, a ďalej: „Pre fonologické hodnotenie diftongov nie sú smerodajné údaje prístrojov. Tie nám povedia len presnú fyzikálnu situáciu, ale nepovedia nám nič o tom, ako diftongy fungujú v slovenčine. Prístroje totiž po slovensky nevedia. A diftongy sa hodnotia v slovenčine u používateľov celkom jednoznačne ako spojenie dvoch foném. Ďalej. Tvorenie a apercepcia rečového signálu sú tvrdo viazané na fonologickú štruktúru. Fonologická štruktúra nie je logický konštrukt. Jestvuje ako materiálna skutočnosť v ľudskom mozgu. Pre tieto skutočnosti treba diftongy v slovenčine hodnotiť bifonematicky" (Pauliny, 1977).

Bifonematické hodnotenie diftongov vôbec neodporuje fonetickým zisteniam. Veď si len všimnime, že Á. Kráľ i pri monofonematickom hodnotení diftongov (resp. o fonetickom koreláte monofonematického hodnotenia) hovorí o prvom segmente a o druhom segmente diftongu, o prvej časti, o druhej časti diftongu, ba na jednom mieste (1974a, s. 203—204) lenlen že neprechádza obsahom výkladu k bifonematickému hodnoteniu diftongov. Aj Á. Kráľ, aj J. Horecký (1974, s. 49—52), ktorý diftongy hodnotí monofonematicky, používajú naďalej termín „dvojhláska", resp. „diftong", hoci to naskrze odporuje názoru o monofonematickej platnosti príslušných foném. To, že „napr. krajné segmenty dvojhlásky *ia* (t. j. i-ový a a-ový segment) nemajú takú zvukovú skladbu ako samohlásky *i* a *a*" (Kráľ, 1974a, s. 203), nesvedčí proti bifonematickému hodnoteniu diftongov. Nemožno ani tvrdiť: „Znak pod prvým písmenom fonematického záznamu dvojhlásky (t. j. oblúčik: *i̯a, i̯e, i̯u, u̯o*) má naznačiť všetky spomenuté črty prvého segmentu dvojhlásky. Z hľadiska bežného poňatia slabiky má znamenať aj (funkčnú) „nerovnocennosť" s druhým segmentom" (Kráľ, 1974a, s. 204). O funkčnej nerovnocennosti prvého segmentu nemožno hovoriť

ani podmienečne a oslabene s použitím zátvoriek a úvodzoviek. Obidva segmenty dvojhlásky sú funkčne rovnocenné, pretože len spojeným jestvovaním obidvoch môže jestvovať dvojhláska.

V skutočnosti treba na určenie ortoepických pravidiel využiť presné fonetické zistenia o výslovnosti dvojhlások, pretože správna výslovnosť spisovných dvojhlások sa nemôže opierať o všeobecne rozšírenú nárečovú výslovnosť. Pravda, tieto fonetické zistenia treba správne interpretovať pre fonologické hodnotenie, ktoré sa v jazykovej komunikácii rovná percepcii. Veľká oblasť západného Slovenska nepozná dvojhlásky a chápanie dĺžky u nositeľov slabičnosti ako súčtu dvoch krátkych nositeľov slabičnosti je západoslovenskej nárečovej oblasti cudzie. Vo východoslovenských nárečiach niet zasa vôbec fonologickej kvantity samohlások a ak aj správna výslovnosť spisovných dvojhlások tu nenaráža na osobitné ťažkosti, vnímanie dvojhlásky ako dlhého nositeľa slabičnosti v týchto nárečiach chýba. Hoci dnes už nárečia nemajú platnosť ako spoločensky záväzný dorozumievací prostriedok, jednako hláskový systém jednotlivých nárečí ovplyvňuje zvukovú stránku spisovného vyjadrovania u ľudí, pochádzajúcich z ich prostredia. Preto sa pri ortoepickej kodifikácii nemožno uspokojiť iba fonetickým opisom artikulácie a akustických vlastností dvojhlások, treba vziať do úvahy aj ich fonologické hodnotenie. Nie je preto hanba poučiť sa, ako radia vyslovovať dvojhlásky doterajší bádatelia (napr. Novák, Bartek, Stanislav).

Ako pracovné východisko (bez nároku na úplnosť a presnosť) by som uviedol túto formuláciu:

Slovenské spisovné dvojhlásky */ia ie iu uo/* sa vnímajú ako tautosylabické spojenia dvoch krátkych samohlások. Prvou samohláskou je alebo *[i]* (v dvojhláskach *ia ie iu*), alebo *[u]* (v dvojhláske *uo*). Ich tvorenie (artikulácia) však nezodpovedá presne spojeniu dvoch samohlások (teda napr. dvojhláska *ie* nie je — presne povedané — jednoslabičným spojením *i* + *e*). V skutočnosti pri artikulácii dvojhlások ide o kĺzavý pohyb jazyka. Napr. pri dvojhláskach */ie uo/* ide o kĺzavý pohyb, ktorý vychádza z i-ového alebo z u-ového zvuku (resp. zo zvuku, ktorý sa podobá na *i* alebo na *u*) a končí sa zreteľne znejúcim e-ovým, resp. o-ovým zvukom. Touto kĺzavou artikuláciou sa dosahuje, že dvojhlásky vnímame ako jeden nerozdeliteľný celok (ako jedného nositeľa slabičnosti), no súčasne ich vnímame ako zložené z dvoch samohlások. Prvá časť dvojhlásky je obvykle objektívne kratšia ako druhá časť. Vrchol intenzity je na druhej časti. Trvanie dvojhlásky sa rovná trvaniu dlhej samohlásky.

Používatelia spisovného jazyka ovplyvnení západoslovenským nárečovým podložím majú tendenciu chápať dvojhlásky rozložené, teda napr. dvojhlásku *ie* chápať ako spojenie *j* + *e*, resp. *j* + *é*. Slováci z východného

Slovenska majú podobné vnímanie dvojhlások, ibaže druhú časť majú vždy krátku. Preto treba upozorniť, že pre správnu výslovnosť dvojhlásky je dôležité si uvedomiť:

1. Prvú časť dvojhlásky tvorí krátke *i* alebo *u*.

2. Dvojhláska sa tvorí (artikuluje) kĺzavým pohybom od prvej časti k druhej (artikulácia i vnímanie obidvoch častí ako oddelených zvukov nie je pri dvojhláskach správna).

3. Obidve časti dvojhlások sú krátke, ale dvojhláska ako nerozdeliteľný nositeľ slabičnosti platí ako dlhá samohláska.

Literatúra

DVONČOVÁ, J. — JENČA, G. — KRÁĽ, Á.: Atlas slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 49.

HORECKÝ, J.: Povaha dvojhlások v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974, s. 49—52.

KRÁĽ, Á.: Východiská ortoepickej kodifikácie slovenčiny. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 193—204.

KRÁĽ, Á.: Fonetická povaha a systém slovenských samohlások a dvojhlások. In: Studia Academica Slovaca. 3. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1974, s. 51—66.

KRÁĽ, Á.: (1974a): Z fonetickej a ortoepickej problematiky slovenských dvojhlások. Kultúra slova, *8*, 1974, s. 199—206.

KRÁĽ, Á.: Na záver Kapitol zo slovenskej ortoepie. Kultúra slova, *10*, 1976, s. 333—336.

PAULINY, E.: Fonologické hodnotenie diftongov v slovenčine. Skopje 1977 (v tlači).

Vlado Uhlár

O SPISOVNEJ VÝSLOVNOSTI NIEKTORÝCH ZDVOJENÝCH SPOLUHLÁSOK

1. V slovenskej ortoepii osobitné miesto zaujíma výslovnosť zdvojených spoluhlások. Ich vyslovovanie sa uznáva za charakteristickú črtu spisovnej výslovnosti.

Keďže však výslovnosť zdvojených spoluhlások okrem širokého pása nárečovej výslovnosti na Považí od Žiliny cez Trenčín dolu za Hlohovec, ale tak isto aj na Ponitrí (okrem okolia Prievidze) je v ostatných slovenských nárečiach neznáma (s výnimkou časti sotáckeho nárečia v Zemplíne), neraz sa aj v spisovných prejavoch táto charakteristická vlastnosť slovenskej výslovnosti zanedbáva. Pri doterajšom stave jazykovej kultúry a jej stupni, keď sa takmer všetka pozornosť sústreďuje zväčša iba na písomné prejavy, dá sa to do značnej miery aj pochopiť. V súčasnosti sa zasa v pedagogickej

príprave učiteľstva uplatňujú rozsiahle požiadavky vedeckého poznania slovenčiny podľa jednotlivých rozvitých disciplín, pravdaže, prevažne z teoretického hľadiska, bez potrebného a dôkladného výcviku výslovnosti. V súčasnej jazykovej výchove na našich stredných i základných školách výslovnosť zdvojených spoluhlások býva skôr iba teoretickou požiadavkou, jedným a často posledným, neraz celkom nepovšimnutým článkom z náuky o spisovnej výslovnosti a jej pravidiel, ktorá vo všeobecnosti nezaujíma želateľné miesto ani v jazykovom povedomí nášho vzdelanectva (ani učiteľstva).

Praktickým dôsledkom takéhoto stavu sa stala tendencia vypúšťať výslovnosť zdvojených spoluhlások zo slovenskej ortoepie (porov. po úvode V. Vážneho v Pravidlách slovenského pravopisu r. 1931 články J. Lišku, 1964, 1967).

V otázkach ortoepie sa jazyková prax vždy dosť rozchádza s požiadavkami teórie aj u národov so starými kultúrnymi tradíciami. Tým pochopiteľnejšia býva nejednotnosť v národných spoločenstvách s mladšími spisovnými jazykmi a menej rozvitými tradíciami, ako je to aj v našom prípade.

Problematika výslovnosti zdvojených spoluhlások je zložitá a požiadavky na jazykovú prax sú za daných okolností dosť náročné. Je teda aj dosť pochopiteľné, že najmä v niektorých čiastkových bodoch sa vyskytujú rozličné, neraz aj protichodné náhľady a požiadavky.

Ak sa však výslovnosť zdvojených spoluhlások v slovenskej ortoepii nielen proklamuje, ale aj žiada ako záväzná v jazykovej praxi, predovšetkým v kultivovaných ústnych prejavoch, treba sa v tomto smere oprieť aj o primeranú bázu. Hoci je spisovný jazyk v značnej miere osobitný a svojprávny útvar, predsa by len nebolo vhodné, keby sa otázka spisovnej výslovnosti zdvojených spoluhlások riešila iba podľa teoretických postulátov a rozličnej praxe používateľov spisovného jazyka a pritom sa v želateľnej miere neprizeralo na jazykové povedomie a prax tých, ktorí si výslovnosť zdvojených spoluhlások prinášajú zo systému rodného nárečia. Nazdávame sa, že takýto vzťah je potrebný a aj osožný už aj preto, aby jazyková teória bola v najužšom spojení s jazykovou praxou. Takto sa pri rozpracúvaní poučiek o zdvojenej výslovnosti spoluhlások na rozhraní slov, vnútri slova na morfematickom švíku (pričom sa ináč postupuje na švíku predpony so slovným základom) bude možno vyhnúť tomu, aby sa postupovalo priveľmi odťažito. Myslím, že by pre našu jazykovú kultúru nebolo osožné, keby sa napr. vyšpekulovala nejaká osobitne „vysoká“ výslovnosť, ktorá by bola istou daňou aj „písmenkovej“ výslovnosti; rozdiely medzi nárokmi na tzv. vysoko kultivovanú výslovnosť (napr. divadiel, hlásateľov v rozhlase a televízii a pod.) a všeobecnú kultivovanú výslovnosť by nemali byť veľmi podstatné.

Zastávame stanovisko, že hovorená podoba spisovného jazyka aj z ortoepickej stránky má byť takého rázu, aby si spisovnú výslovnosť mohli dobre osvojiť všetci vzdelaní príslušníci našej národnej pospolitosti, ktorí svoje spisovné prejavy aj v ústnej podobe primerane kultivujú.

2. V tomto príspevku sa sústreďujeme na fonémy *h, ch [x]* a na ich kombináciu vo výslovnosti.

So spoluhláskou *ch*, ktorá sa vo fonetických zápisoch označuje písmenom *x*, sú isté ťažkosti v tých oblastiach Slovenska, kde sa namiesto nej vyslovuje *h*.

Spoluhláska *x* je zadopodnebná úžinová trená neznelá spoluhláska. Ak však úžina medzi chrbtom jazyka a mäkkým zadným podnebím nie je dosť tesná a trenie dosť intenzívne, počujeme neznelú spoluhlásku *ḥ*.

Fonéma *h* je však hrtanová úžinová trená znelá spoluhláska, veľmi náročná na dych, ktorá vzniká rozkmitaním blanitej časti hlasiviek, čím vzniká nad hlasivkami pomerne hlboký, zastretý tón (Schultzová, 1970, s. 72). Ak fonačný prúd nie je dosť intenzívny, hlasivky sa nerozkmitajú a vzniká iba šum trením fonačného prúdu o steny hlasivkovej štrbiny.

V asimilačnom postavení pred pauzou namiesto znelého hrtanového *h* počuť iba neznelé zadopodnebné *x* (niekedy aj neznelé, oslabené *ḥ*, čo je zriedkavejšie).

V asimilačnom postavení (pred znelými a zvučnými spoluhláskami a pred slovami začínajúcimi sa na samohlásku) však namiesto zadopodnebnej úžinovej neznelej trenej spoluhlásky *ch* (foneticky *x*) sa vyslovuje zadopodnebná znelá úžinová trená spoluhláska, ktorá sa vo fonetických zápisoch označuje gréckym písmenom *γ*. Túto znelú spoluhlásku, ktorú vyslovujeme ako párovú na tom istom mieste vravidiel (rečových orgánov) ako neznelé *x* (zapisované *ch*), počujeme a vnímame ako *h* (znelé *h;* „fonologicky platí ako *h*", porov. E. Pauliny, 1961, s. 90). Nazdávam sa, že i v pomenovaní ho treba nazývať znelým zadopodnebným *γ — h*, párovým k neznelému *x (ch);* ak ho nazývame iba znelým *ch — γ*, neúmyselne zvádzame pozornosť na vyslovovanie *ch*.

2.1. O výslovnosti zdvojeného *xx*, napr. *pach choroby [pax‿xorobi], duch chudoby [dux‿xudobi], z mladých chrústov (z mladíx‿xrústoų)* — aj v asimilačnom postavení: *prah chatrče [prax‿xatrče], roh Chríbu [rox‿xríbu], trh chrtov [trx‿xrtoų]* — netreba sa dlhšie zmieňovať, lebo sa dosahuje pomerne ľahko a nevznikajú pri nej nijaké komplikácie. Oproti jednoduchému *x (ch)* sa zdvojené *xx (ch-ch)* vyslovuje tak, že sa zreteľne predĺži trvanie úžinovej časti artikulácie (Kráľ, 1975, s. 150).

2.2. V spoluhláskových skupinách *hh* a *chh* v asimilačnom postavení však vo výslovnosti vznikajú značné komplikácie, ktorých pôvod je jednak v samotných týchto hláskach a jednak v skutočnosti, že vo viacerých

slovenských nárečiach sa zdvojené spoluhlásky nevyslovujú, potom tiež v tom, že sa takéto spojenia i v spisovných prejavoch realizujú ináč, ako je to v spisovných prejavoch ľudí, ktorí si odnášajú výslovnosť zdvojených spoluhlások z domáceho prostredia z oblastí, kde je takáto výslovnosť živá.

Ak v slovenskej ortoepii je záväzná výslovnosť zdvojených spoluhlások, treba uznať, že v spisovnej výslovnosti má plné oprávnenie aj výslovnosť zdvojenej spoluhlásky *hh* na hranici slov v rámci jedného taktu (teda keď medzi nimi nie je prestávka). V spojeniach *môj druh hovorí, roh horí, Váh hučí, aj hloh hnije, boh ho skára* a pod. vyslovujeme zdvojené hrtanové *h (hh),* ako to žiadal už H. Bartek (1944, s. 128), hoci on pripúšťal aj zjednodušenú výslovnosť. Niet príčiny výslovnosť zdvojeného *hh* aj pri jej náročnosti obchádzať a zaznávať.

Obdobne na rozhraní slov pri stretnutí *ch* na konci slova a *h* na začiatku nasledujúceho slova v rámci jedného taktu sa podľa zásad znelostnej asimilácie koncové *ch (x)* vyslovuje ako *h* a vzniká výslovnosť zdvojeného *hh.* Tak je to napr. v spojeniach *duch hasne [duh‿hasňe], prach hustne [prah‿hustňe], strach hovoriť [strah‿hovoriť], pach hniloby [pah‿hňilobi], poplach hrozí [poplah‿hrozí]* a pod.

V prúde reči sa v asimilačnom postavení často dostáva do jedného taktu tvar prídavných mien, zámen a čísloviek zakončených na *-ch* (v 2., 4. a 6. páde plurálu) so slovom začínajúcim sa na *h.* V spojení *viac múdrych hláv* vyslovujeme skupinu *-ch h-* ako zdvojené *hh: [viaʒ múdrih‿hlάų]* a podobne v spojeniach *od milých hostí [od milíh‿hosťí], na planých hruškách [na planíh‿hruškáx], vo veľkých horách [vo veľkíh‿horáx], z ich hudcov [z ih‿huccoų], z nich hovorí závisť [s ňih‿hovorí závisť], na mojich hriadkach [na mojih‿hrįatkax], na vašich hnátoch [na vaših‿hnátox], z ôsmich húsat [z ųosmih‿húsat], z piatich holubov [s pįatih‿holuboų]* a pod.

Je však dosť pochopiteľné, že výslovnosť ľudí, najmä z prostredí, kde nie je živá výslovnosť zdvojených spoluhlások, vedie k takej realizácii skupiny spoluhlások *-ch h-,* že prvé šumivé úžinové neznelé *x (ch)* sa asimiluje pred hrtanovým znelým *h* na znelú úžinovú, ale iba zadopodnebnú spoluhlásku *h,* foneticky zapisovanú ako *γ,* ktorá je párovou spoluhláskou k *x (ch),* vyslovovanému na tom istom mieste zadného mäkkého podnebia. Z nášho predchádzajúceho výkladu vyplýva, že oponujeme náhľadu, že sa na konci prvého slova nedá vysloviť *h,* ale iba *γ* (Kráľ, 1976, s. 146). Dôležité však je, že v každom prípade ide o zdvojené *hh,* už či realizované ako *hh* alebo *γh,* čo v našich pomeroch môže byť častejšie.

3.1. Zo systému slovenskej výslovnosti vyplýva, že v asimilačnom postavení *ch* pred nasledujúcou znelou spoluhláskou, teda okrem *chh* v spojeniach *chb, chv, chd, chď, chz, chž, chdz, chdž, chg* sa koncové *ch* vyslovuje ako znelé zadopodnebné *γ* (teda s platnosťou *h*). Napr. *zo zdravých*

bratov [zo zdravíγ‿bratoų], o vysokých domoch [o visokíγ‿domox], múdrych dedov [múdriγ‿ďedoų], tuhých zím [tuhíγ‿zím], maľovaných džbánov [maľovaníγ‿ǯbánoų], košatých gaštanov [košatíγ‿gaštanoų], z ich borievok [z iγ‿boi̯evok], z mojich vlasov [z mojiγ‿vlasoų], z toľkých závejov [s toľkíγ‿závejoų] a pod.

3.2. Osobitne sa pozastavíme pri výslovnosti spoluhlásky *ch [x]* spolu s nasledujúcou zvučnou spoluhláskou *j, m, n, ň, l, ľ, r*. Takýchto spojení je v reči veľa a ich výslovnosť má značný vplyv na kvalitu spisovnej výslovnosti. V takýchto asimilačných spojeniach sa neraz uplatňuje „písmenková" výslovnosť u ľudí pomýlene „dôkladných", ktorá potom vedie k výslovnosti neznelého *ch [x]* pred nasledujúcou jedinečnou zvučnou spoluhláskou. Pravdaže, výslovnosť neznelej spoluhlásky pred zvučnou sa v slovenčine vyskytuje *(smrť, smeť, smotana, sval, moknúť, zvrtnúť, chlapmi, duchmi, plotmi)*, ale v asimilačnom postavení je neasimilovaná výslovnosť *ch [x]* s nasledujúcou zvučnou spoluhláskou nespisovná (i v slovenských nárečiach je takmer neznáma). V taktoch *statných junákov, smelých mužov, o prudkých riekach, za našich mladých liet, z tvojich rečí, zo štyroch lúk* a pod. vyslovujeme *ch* na konci slov v prvej časti taktu ako znelé *γ [h]: statníγ‿junákoų, smelíγ‿mužoų, o prutkíγ‿riekach, za našiγ‿mladíγ‿ľi̯et, s tvojiγ‿rečí, zo štiroγ‿lúk* a pod. Vyslovovať tu neznelé *ch [x]* by bolo nespisovné a násilné.

3.3. Tu treba spomenúť aj obdobnú „písmenkovú výslovnosť *ch [x]* v asimilačnom postavení pred slovami začínajúcimi sa na samohlásku, kde sa tak isto náležitá výslovnosť znelého zadopodnebného *γ [h]* neraz zanedbáva. V spojeniach *zo smutných očí, z ich úsmevov, z takých ozvien, na dlhých uliciach* počuť nespisovnú výslovnosť *zo smutníx ʔočí* i *zo smutníx‿očí, s ʔix ʔúsmevoų* i *z‿ix‿úsmevoų, s takíx ʔozvi̯en* i *s takíx‿ozvi̯en, na dlhíx ʔuľici̯ach* i *na dlhíx‿uľici̯ach* a pod. Tieto skúsenosti som získal nielen celoživotnou školskou praxou, ale najmä ustavičnou prácou s recitátormi poézie a prednášateľmi prózy a súbežne sústavným sledovaním recitačných súťaží. I v školách na hodinách čítania (tým skôr inokedy) učitelia dbajú na zreteľnosť a rýchlosť čítania, kým asimilácii (obdobne výslovnosti zdvojených spoluhlások) sa pozornosť nevenuje, ba sa zanedbáva.

4. Nemožno si nepovšimnúť to, že až štvrtine príslušníkov nášho jazykového spoločenstva (najmä podľa pomerov vo východoslovenských nárečiach, s výnimkou Zemplína, ale zasa až po Liptovský Mikuláš) je vlastná len výslovnosť n e z n e l é h o *h*, ktoré sa zavše vyslovuje ako šumivá neznelá hláska trením fonačného prúdu na hlasivkovej štrbine, ale častejšie na zadnom mäkkom podnebí bez intenzívneho trenia, takého charakteristického pre spoluhlásku *ch [x]* artikulovanú na tomto mieste. Vo fonetických prepisoch sa toto neznelé *h* osobitným písmenom zvyčajne neoznačuje.

Neznelosť tohto dyšného *h* sa v bežnej reči zväčša neuvedomuje, ale zreteľne sa prejavuje v asimilačnom postavení, lebo pred ním sa vyslovujú iba neznelé spoluhlásky namiesto znelých (a pochopiteľne neznelé spoluhlásky sa neasimilujú na znelé ako pred znelým *h*). Najčastejšie je to v skupine *zh*, kde počujeme *sh: zhora [shora], zhoda [shoda], zhon [shon], zhubiť [shubiť], zhromaždenie [shromažďeňie],* tak isto: *bez hlasu [bes‿hlasu], hvozd horí [hvost‿horí], zrod hôr [zrot‿hu̯or]* a pod. — Z prípadov, kde namiesto znelej spoluhlásky pred *h* počuť neznelú, osobitne býva nápadná výslovnosť *nášho* (n. *nážho*), *vášho* (n. *vážho*), — podobne *ot‿Hani* (n. *od‿Hani*), *plot‿horí* (n. *plod‿horí*), *oťec‿hovorí* (n. *oťeʒ‿hovorí*) a pod.

V korektných spisovných prejavoch sa vyžaduje, aby sa vyslovovalo znelé *h*. Z toho vyplýva požiadavka, aby si výslovnosť znelého *h* osvojili všetci používatelia spisovnej slovenčiny. Skutočnosť je však taká, že v starostlivej a pozornej výslovnosti v jednotlivých slovách a frekventovanejších skupinách slov si jednotlivci osvoja správnu výslovnosť, kým v bežnej reči a najmä v menej frekventovaných spojeniach vyslovujú neznelé *ḥ* a potom najmä v asimilačných spojeniach pred takýmto *ḥ* počuť neznelú spoluhlásku. — V niektorých nárečiach nastáva zánik takéhoto h, napr. aj vo východnom Liptove počuť: *s‿rátku (z Hrádku), sorieť (zhorieť), sovárať sa (zhovárať sa), pot‿orou (pod horou).* Porov. aj priezvisko *Potoranský (z Podhory), Potracký (z Podhradia)* a pod. — Osvojiť si výslovnosť znelého *h* tým, ktorí poznajú z domu (z nárečia) iba neznelé *ḥ*, je oveľa namáhavejšie ako naučiť sa vyslovovať napr. *ľ*.

5. Okrem zdvojených spoluhlások, z ktorých niektoré vznikajú asimiláciou, je v slovenčine mnoho spojení, v ktorých zdvojené spoluhlásky vznikajú asimiláciou a splývaním spoluhlások artikulačne blízkych.

5.1. Zásadne sa uznáva výslovnosť zdvojených spoluhlások, ktoré vznikajú v asimilačnom postavení na morfematickom švíku medzi koreňom alebo základom slova a príponou. Tak je to napr. v spojení nesykavých spoluhlások *t, ť, d, ď* so sykavými spoluhláskami úžinovými alebo polozáverovými *s, z, š, ž, c, dz, č, dž,* napr. *predsa [prec‿ca], sudca [suc‿ca], zajatca [zajac‿ca], štetca [štec‿ca], dvadsať [dvac‿cať], radšej [rač‿čej], dobytčí [dobič‿čí], hrdšie [hrč‿čie], Bytča [Bič‿ča], väčší [väč‿čí]* a pod.

Obdobne nielen vo vyššom štýle, ale aj v neutrálnych spisovných prejavoch je záväzná výslovnosť *src‿ce (srdce), oc‿ca (otca), päď‿ďesiat (päťdesiat),* kým zjednodušená výslovnosť *srce, oca, päďesiat* a pod. je nárečová alebo charakteristická pre tzv. nižší štýl výslovnosti, a teda je to výslovnosť neortoepická, nespisovná (porov. Kráľ, 1975, s. 202—203).

5.2. Ináč sa však posudzujú spojenia takýchto spoluhlások na hranici predpony a slova a tiež na hraniciach slov (i na hranici slovných základov

zloženého slova). V takýchto prípadoch sa zväčša uznáva iba znelostná spodoba prvej spoluhlásky (na konci predpony alebo slova) k nasledujúcej (na začiatku slova) čo do znelosti, kým výslovnosť zdvojených spoluhlások vznikajúcich aj splývaním zo spoluhlások artikulačne blízkych *(cc, čč, зз, žž)* sa v takýchto prípadoch nespomína. Ale ak je výslovnosť *oc‿ca, oč‿če, dvac‿cať* spisovná, treba pokladať za spisovnú aj výslovnosť *nač‿čeňec (nadšenec), oc‿cúďiť (odsúdiť), oз‿зemok (odzemok), prež‿žalúdok (predžalúdok)* a pod. aj *zajac‿ceďí (zajac sedí), ľepiž‿žbán (lepiť džbán), vodopáč‿čumí (vodopád šumí)* a pod. Výslovnosť *natšeňec, otsúdiť, od‿zemok, pred‿žalúdok, ľepiď‿žbán, vodopát‿šumí* je v rozpore so všeobecne uznávanou výslovnosťou typu oc‿ca, src‿ce, oč‿če; takouto výslovnosťou sa dáva voľný priechod výslovnosti prameniacej nie zo zásad slovenskej ortoepie, ale z gramatického uvedomovania si lexikálnych jednotiek reči najmä podľa písomných prejavov a pravopisu.

Bude načim pouvažovať a zdôvodniť, prečo sa nemá za ortoepickú uznať výslovnosť zdvojenej spoluhlásky *žž, šš* na základe asimilácie aj podľa miesta artikulácie, a to aj v spojení s predponou *roz-*, hoci Pravidlá slovenského pravopisu v § 44 takúto výslovnosť pripúšťajú: „Pred spoluhláskami *š, ž* sa spoluhláska *z* v predpone *roz-* obyčajne spodobuje, napr. *rozšíriť, rozšliapať*, (vyslov *roššíriť, roššliapať* alebo *rossíriť, rossliapať*), *rozžialiť, rozžeraviť* (vyslov *rožžialiť, rožžeraviť* alebo *rozžialiť, rozžeraviť*)." Nazdávam sa, že výslovnosť zdvojenej spoluhlásky (po asimilácii) *žž, šš* je prípustná a oprávnená aj v spojeniach *raz žijem [ražžijem], bez ženy [bežženi], pes šiel [pešširl], les šumí [lešširmí].*

Hoci v spisovnej slovenčine za staré *šč* je *šť (šťastie, štedrý)*, to ešte nemusí byť dôvodom neuznať výslovnosť *šč* v slovách s predponou *s-: sčernieť [ščerńeť], sčítať [ščítať], sčervenieť [ščervenieť].*

Výslovnosť *od seba [otseba], pod šminkou [potšmiŋkou]* nie je typicky slovenská, je vlastná tým slovanským jazykom, v ktorých ortoepii sa výslovnosť zdvojených spoluhlások nespomína ako charakteristická črta.

Takmer celoživotná jazyková prax pedagóga a pracovníka s umeleckým prednesom podnietila tieto moje úvahy o ortoepii zdvojených spoluhlások. Podávam ich ako príspevok do diskusie z príležitosti príprav kodifikovania slovenskej spisovnej výslovnosti. Záslužnosť podnetných *Kapitol zo slovenskej ortoepie* Á. Kráľa, uverejňovaných na stránkach Kultúry slova, *8—10*, 1975—1977, ktoré sú výsledkom sústredeného vedeckého pozorovania a výskumu tohto špecialistu z odboru fonetiky, je mimo diskusie, veľmi si ich cením. Sú významným prínosom do slovenskej spisovnej výslovnosti, ktorú (po prácach Ľ. Nováka, H. Barteka, J. Stanislava, V. Záborského a J. Lišku) stavia na pevné základy sústavného bádania a spracúvania.

Niektoré moje odchylné skúsenosti a náhľady neumenšujú záslužnosť spomínaných diel a štúdií; vysloviť ich — po neľahkom zvažovaní — bolo mojou vedeckou i mravnou povinnosťou.

Literatúra

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. 1. vyd. Bratislava — Martin, Ján Horáček 1944. 320 s.

KRÁĽ, Á.: Kapitoly zo slovenskej ortoepie. Kultúra slova, *8—10*, 1975—1977, najmä články Zdvojené spoluhlásky I—II. Kultúra slova, *9*, 1975, s. 148—154, 200—203, 238—242.

LIŠKA, J.: O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti. Slovenská reč, *29*, 1964, s. 193—210. — Tenže: Kodifikácia spisovnej výslovnosti. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 149—160.

NOVÁK, Ľ.: K základom slovenskej ortoepie. Slovenská reč, *3*, 1934/1935, s. 42—65.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické vydavateľstvo 1961.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar, 9. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967.

SCHULZOVÁ, O.: Úvod do fonetiky slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970.

STANISLAV, J.: Slovenská výslovnosť. 1. vyd. Martin, Osveta 1953.

UHLÁR, V.: O pravidlách slovenskej spisovnej výslovnosti. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *15*, 1968/69, s. 106—110.

ZÁBORSKÝ, V.: Výslovnosť a prednes. 1. vyd. Bratislava, Osvetový ústav 1975.

Ladislav Dvonč

ZO SKLOŇOVANIA SLOV **PÁN** A **PANI**

1. O skloňovaní slova *pán* sa v gramatických príručkách bežne konštatuje, že v dat. a lok. sg. má príponu *-ovi*, ak sa používa samostatne (napr. *odovzdal to neznámemu p á n o v i*), ale má príponu *-u*, ak sa používa v spojení s nejakým podstatným menom ako prívlastok (napr. *p á n u Štefanovi Levickému, o p á n u Levickom, p á n u doktorovi, o p á n u doktorovi* atď.). Poučka o používaní prípon *-ovi* a *-u* v dat. a lok. sg. substantíva *pán* sa dá spresniť.

V prvom prípade sa tvar *pánovi* v dat. alebo lok. sg. používa aj v postavení pred vlastným menom vtedy, keď slovo *pán* nemá charakter formálneho výrazu. Podľa E. Paulinyho[1] substantívum *pán* označuje v plnom význame mužského príslušníka vládnúcej a bohatej (nepracujúcej) triedy alebo vôbec vládcu v protiklade k príslušníkovi ovládanej a chudobnej

[1] PAULINY, E.: Oslovenie „pane". Slovo a tvar, *3*, 1949, s. 86—89.

„pracujúcej triedy". Okrem toho substantívum *pán* sa používa aj ako formálna zdvorilostná súčasť oslovenia mužskej osoby, napr. *pán doktor, pán Krupec.* Tento rozdiel vo využívaní slova *pán* podľa významov, či totiž ide o plnovýznamové slovo alebo o formálnu zdvorilostnú súčasť pomenovania, sa odráža podľa E. Paulinyho aj v skloňovaní. Ako plnovýznamové sa slovo *pán* skloňuje riadne podľa vzoru chlap, ako formálne slovo má tvar dat. a lok. sg. *pánu.*

Z tohto vymedzenia vyplýva, že slovo *pán* má tvar dat. a lok. sg. s pádovou príponou *-ovi* aj v pozícii pred vlastným menom. Napríklad:

Keď *pánovi* de Nemours tlmočili tieto slová, nazdával sa, že umrie (M. de la Fayette, Kňažná de Clèves, prel. V. Millerová, Bratislava 1969, s. 152). — Mal sa predstaviť *pánovi* de Guevára, generálnemu vykupovačovi a hlavnému komisárovi (B. Frank, Cervantes, prel. N. Krausová, Bratislava 1962, s. 214). — Teraz sa zišli u vdovy pani de Gandealurier kvôli *pánovi* de Beufeau (V. Hugo, Chrám Matky božej v Paríži, prel. M. Bartko — O. Mrlian, Bratislava 1963, s. 250). — Dedil po starom pánovi de la Bertelliére (H. de Balzac, Eugénia Grandetová. Račiarka, prel. V. Reisel, Bratislava 1951, s. 11).

V týchto prípadoch je slovo *pán* použité v plnom význame, a preto je tu v dat. a lok. sg. tvar *pánovi.*

Slovo *pán* má tvar v dat. alebo lok. sg. s príponou *-ovi* aj vtedy, keď je súčasťou spojenia slov (združeného pomenovania) *starý pán.* Ide tu o zdvorilé označenie mužskej osoby v pokročilom veku. Slovník slovenského jazyka[2] toto spojenie nezaznamenáva (iba spojenie *starší pán,* čo je významovo niečo iné), hoci je v slovenčine bežné, napr. *starý pán Levický, starý pán Žilinský* atď. Spojenie *starý pán* môže stáť aj pred vlastným menom, ako ukazujú naše príklady, a vtedy je v uvedených pádoch tiež tvar s príponou *-ovi,* teda *pánovi,* napr. *odovzdal to starému p á n o v i Žilinskému.* Z významového hľadiska treba rozlišovať spojenie *starý pán* stojace pred vlastným menom mužskej osoby a spojenie slova *pán* s vlastným menom, ktoré je bližšie určené prívlastkom *starý* (v tomto prípade sa adj. *starý* používa samostatne ako prívlastok, nie ako súčasť spojenia slov *starý pán*). Uvedené spojenie slov môžeme znázorniť takto:

starému pánovi / Žilinskému
starému / pánu Žilinskému.

Ide, pravda, o jemný rozdiel, takže v bežnej jazykovej praxi sa prípony *-ovi* a *-u* nemusia vždy tak presne používať, ako to vyplýva z tohto vymedzenia.

O používaní tvaru dat. a lok. sg. *pánovi* v tých prípadoch, keď slovo *pán*

[2] Slovník slovenského jazyka. Zv. 4. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 229.

je súčasťou vlastného mena, napr. názvu literárneho diela, divadelnej hry, filmu a pod., sme hovorili na inom mieste.[3]

2. Prejdime teraz k slovu *pani*. O podst. mene *pani* sa bežne konštatuje, že sa skloňuje len vtedy, keď stojí samostatne. Ako prívlastok je nesklonné, napr. *pani Nováková, pani Novákovej, s pani Novákovou*. Vyskytuje sa niekedy otázka, ako používať slovo *pani* pri spojení s podst. menami v množnom čísle. Vyslovili sme mienku,[4] že sa tu má používať nesklonná podoba slova *pani*, napr. *pani učiteľky, pani učiteliek, pani učiteľkám* atď. S týmto názorom súhlasí aj Š. Peciar,[5] ktorý sa zároveň dotýka niektorých ďalších prípadov používania slova *pani*. Otázku skloňovania, resp. neskloňovania podst. mena *pani* sleduje na týchto príkladoch: *Rád by som hovoril s osvietenou paňou Dermolovou* (P. Zván), *Presťahoval som sa k rozvedenej panej Neonile Michajlovne Nagurskej* (Jesenský). Podľa Š. Peciara v týchto prípadoch ide o možnosť kolízie dvoch protichodných momentov, ktoré rozhodujú o skloňovaní alebo o neskloňovaní substantíva *pani*. V spojení *osvietená pani* sa slovo *pani* skloňuje, kým v spojení *pani Dermolová* ostáva nesklonné. Trojčlenné spojenie *osvietená pani Dermolová* možno rozkladať na dvojčlenný výraz *osvietená pani* a vlastné meno *Dermolová* (vtedy sa slovo *pani* skloňuje), alebo na dvojčlenný výraz *pani Dermolová* a príd. meno *osvietená*, ktoré bližšie určuje dvojčlenný výraz. Môžeme to znázorniť graficky pomocou zlomkovej čiary:

osvietená pani / Dermolová

osvietená / pani Dermolová.

Opačné riešenie v podobnej jazykovej situácii je podľa Š. Peciara v príklade *Z mesta sa nevysťahujem, proti vzácnej pani Kôprovnickej bojujem ďalej* (Stodola). To znamená, že aj spojenie *vzácna pani Kôprovnická* možno podľa Š. Peciara rozkladať na spojenie *vzácna pani / Kôprovnická* alebo na spojenie *vzácna / pani Kôprovnická*. Kým Zván a Jesenský v takejto jazykovej situácii podst. meno *pani* skloňujú, Stodola ho neskloňuje.

Myslím, že vo všetkých týchto prípadoch nejde o podobnú alebo rovnakú jazykovú situáciu. V príklade *osvietená pani Dermolová* ide podľa môjho názoru o spojenie slov (dvojslovné pomenovanie) *osvietená pani* a o vlastné meno *Dermolová*, ktoré stojí priamo za týmto spojením slov. Je tu teda delenie *osvietená pani / Dermolová*. V takomto prípade treba, v čom so Š. Peciarom súhlasíme, slovo *pani* skloňovať (ako je to v doklade z diela P. Zvána). V prípade *rozvedená pani Neonila Michajlovna Nagurská* môže ísť o dvojaké členenie, o ktorom hovorí Š. Peciar. Pri členení *rozve-*

---

[3] DVONČ, L.: Dat. a lok. sg. substantív typu *človek*. Slovenská reč, *27*, 1962, s. 89.
[4] DVONČ, L.: Zo skloňovania slova *pani*. Kultúra slova, *4*, 1970, s. 61–62.
[5] PECIAR, Š.: O skloňovaní slova *pani*. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 392–393.

dená pani / Neonila Michajlovna Nagurská je spojenie *rozvedená pani* na rovnakej rovine ako spojenie *rozvedená žena*. Členenie *rozvedená pani / Neonila Michajlovna Nagurská* umožňuje práve používanie spojenia slov *rozvedená pani* v rovnakej platnosti ako výrazu *rozvedená žena*. Okrem toho je možné bližšie určenie spojenia slov *pani Neonila Michajlovna Nagurská* prívlastkom *rozvedená*. Aj tu podobne ako v prípade *starý pán / Žilinský* a *starý / pán Žilinský* ide o veľmi jemný rozdiel, ktorý má svoj odraz v skloňovaní alebo neskloňovaní podst. mena *pani*. Všimnime si konečne spojenie *vzácna pani Kôprovnická*. Podľa Š. Peciara by tu prichádzalo do úvahy členenie *vzácna pani / Kôprovnická* alebo *vzácna / pani Kôprovnická*. Nazdávame sa, že tu prídavné meno *vzácna* netvorí užšiu jednotku so slovom *pani* a že sa ani spojenie slov *vzácna pani* ako istý celok nespája s vlastným menom (*Kôprovnická* v našom príklade). Podľa našej mienky prídavné meno *vzácna* predstavuje tu bližšie určenie výrazu *pani Kôprovnická*. Ide tu teda o členenie *vzácna / pani Kôprovnická*. V takomto prípade by sa slovo *pani* nemalo skloňovať, ako je to napokon aj v citovanom doklade zo Stodolu.

Spojenia *osvietená pani / Dermolová, rozvedená pani / Neonila Michajlovna Nagurská* alebo *rozvedená / pani Neonila Michajlovna Nagurská* a *vzácna / pani Kôprovnická* možno porovnať so spojeniami *starý pán / Žilinský* a *starý / pán Žilinský*, o ktorých sme hovorili vyššie pri rozbore skloňovania podst. mena *pán*. V jednom aj druhom prípade je dôležitá okolnosť, kde padá „syntagmatický švík" v danom spojení slov.

Substantívum *pani* podobne ako substantívum *pán* ako plnovýznamové slovo sa riadne skloňuje aj pred vlastným menom, napr. *Predovšetkým nepovie ani slova p a n e j de Berny* (Š. Zweig, Balzac, prel. M. Klimová, Bratislava 1949, s. 224). — *Som nehoden jediného pohľadu p a n e j de Clèves* (M. de la Fayette, Kňažná de Clèves, prel. V. Millerová, Bratislava 1969, s. 113). Tu však o skloňovaní slova pani môže rozhodovať aj nesklonná podoba priezviska, s ktorým sa substantívum *pani* spája. Tieto prípady bude potrebné ešte ďalej sledovať na konkrétnom materiáli.

3. Z uvedených poznámok je zrejmé, že pri slovách *pán* a *pani* sú isté spoločné črty, ktoré sú dôležité z hľadiska ich skloňovania. Treba rozlišovať na jednej strane plnovýznamové používanie podst. mien *pán* a *pani* (slovo *pán* v takomto prípade má pred vlastnými menami v dat. a lok. sg. pádovú príponu *-ovi*, slovo *pani* sa riadne skloňuje) a na druhej strane ich používanie ako formálnych, zdvorilostných výrazov (slovo *pán* má vtedy v dat. a lok. sg. príponu *-u*, slovo *pani* je nesklonné). V postavení pred vlastnými menami treba tiež dobre skúmať, či slová *pán* a *pani* tvoria užšie syntagmatické spojenie s prídavným menom, ktoré stojí pred nimi.

Konštantín Palkovič

SKLOŇOVANIE SLOV TYPU **SESTERCIUS, TRIBUS** A **POLIS**

1. Slová *sestercius* s významom „starý rímsky strieborný peniaz", *tribus* s významom „mestská štvrť v starom Ríme" a *polis* „mesto, mestský otrokársky štát" sa používajú iba v špeciálnych prácach zaoberajúcich sa rímskym starovekom, resp. v beletrii s námetmi z tohto obdobia. Pre pomerne zriedkavý výskyt týchto slov sú isté problémy s ich skloňovaním. V Slovníku slovenského jazyka sa napr. neuvádza mn. č. slova *sestercius* a slová *tribus* a *polis* tu ani nie sú zachytené. L. Dvonč (1951/52) sa zaoberá skloňovaním slova *sestercius* a pod. v osobitnom príspevku a čiastočne aj v Morfológii slovenského jazyka (1966), ale slová *tribus* a *polis* nespomína. Slovenská gramatika (1968) sa skloňovaním uvedených cudzích slov nezaoberá.

2. Slovo *sestercius* patrí k málo početným slovám mužského rodu s koncovým *-us*, pred ktorým je samohláska. Zo životných podstatných mien sú to napr. slová *génius, nuncius* a vlastné mená *Július* a pod., z neživotných sú to napr. slová *rádius, nónius* a *skarabeus* (v singulári je životné, ale tu nie sú problémy). Oveľa viac je takých slov, ktoré majú pred koncovým *-us* spoluhlásku, a to tak životných, ako aj neživotných.

Koncové *-us* je svojím pôvodom (v latinčine) vlastne nominatívna pádová prípona, ktorá sa v nepriamych pádoch zamieňa inými príponami. V slovenčine pri obidvoch typoch, t. j. pri slovách so spoluhláskovým i samohláskovým zakončením základu, pri skloňovaní v niektorých slovách *-us* (a pravda, aj grécke *-as, -os, -es*) odpadá, v niektorých slovách ostáva. V prvej skupine je napr. *mýtus — mýtu*, ale *cirkus — cirkusu* (*-us* ostáva najmä v slovách novšieho pôvodu), v druhej skupine je napr. *rádius — rádia, skarabeus — skarabea*, ale *nónius — nóniusa* (vo význame „plemeno koní"), no v homonymnom výraze *nónius — nónia* „druh meracieho prostriedku" *-us* odpadá. Na rozdiel v pádovej prípone genitívu sg. medzi obidvoma typmi (*rítus — rítu*, ale *nónius — nónia*) upozornil L. Dvonč (1951/52, s. 32).

Pri neživotných substantívach so samohláskovým zakončením základu (a tie nás tu predovšetkým zaujímajú) je navyše ešte jeden problém: ako sa budú jednotlivé slová po odsunutí koncového *-us* skloňovať? Pri slovách ženského rodu podobného typu takýto problém nie je. Feminína so základom na *-i (-y)* sa skloňujú podľa mäkkého" vzoru ulica (napr. *akcia — akcie — akcii*, ale datív a lokál plurálu majú podľa vzoru žena, t. j. *akciám, akciách*), feminína so zakončením bázy na inú samohlásku, ako je *-i (-y)*,

sa skloňujú podľa „tvrdého" vzoru žena (napr. *idea — idey — ideám,* ale slová na *-ea* majú datív a lokál jedn. čísla podľa vzoru ulica, t. j. *idei*).

Pri maskulínach typu *sestercius* a *skarabeus* je problém, aký tvar bude v 1. a 4. páde plurálu. V praxi sa používa plurálová forma *sestercie* (stretli sme sa s ňou v prekladoch beletrie s tematikou z rímskeho staroveku). Používa sa aj forma *nóniusy* „plemeno koní" (Hörman, 1957). Príklady na tvary s ponechaním koncového *-us* pri slovách *rádius* a *nónius* a i. uvádza aj L. Dvonč (1975, s. 118).

Keby sme postupovali analogicky podľa feminín, pri mužských neživotných podstatných menách na *-(i)us, -(e)us* by šlo o skloňovanie podľa vzoru stroj a dub. Túto analógiu možno uplatniť pri slovách *sestercius* (podľa vzoru stroj), t. j. plurál bude *sestercie*, a pri slove *skarabeus* (podľa vzoru dub), t. j. plurál bude *skarabey* (uvádza sa v SSJ, porov. aj Dvonč). Slová *nónius* „druh meracieho prostriedku" a *rádius* by mali mať podľa toho plurálové tvary *nónie* a *rádie*. Tvar *nónie* by bol prípustný (uvádza ho aj Dvonč), ale bola by možná aj forma *nóniusy*, no tvar *rádie* (aj vzhľadom na plurál *rádiá* od slova *rádio*) by bol nezvyčajný. Preto by bol vhodnejší tvar *rádiusy*.

Podľa slova *skarabeus (Pireus)* by sa skloňovali aj slová *epistrofeus* „krčný stavec", *nukleus* „bunkové jadro", *choreus* „dvojslabičná veršová stopa", a podľa *sestercius* zasa slová *dochmius* „druh stopy v antickom verši", *nauplius* „larva morských kôrovcov" a i.

3. Iná problematika je pri skloňovaní slova *tribus*. Je to ešte zriedkavejšie slovo ako výraz *sestercius*, a preto sa nedostalo ani do Slovníka slovenského jazyka (SSJ). Ide o to, akého rodu je toto slovo a ako sa skloňuje. V latinčine je slovo *tribus* ženského rodu a v genitíve sg. je tvar *tribūs* (s dlhým *ú*), v datíve *tribui*, v genitíve pl. *tribuum*, t. j. základ je *tribu-*. V slovenčine sú slová so zakončením na *-us* mužského rodu, a to aj tie, ktoré sú v latinčine feminína, napr. *portikus — portiku*. V Latinsko-slovenskom slovníku (1962) sa uvádzajú pri exemplifikácii slova *tribus* tieto slovenské ekvivalenty príslušných latinských spojení: *vylúčiť z tribue, dostať hlasy tribue*. V. Zamarovský (1971) má tvary *(miestne) tribue* (s. 55), *(tri) tribue* čiže kmene (s. 24). Ako vidieť, uvedení autori vychádzajú zo samohláskového zakončenia základu *tribu-* a slovo ponechávajú v ženskom rode. Lenže podľa spomenutej zásady, že slová s iným zakončením bázy, ako je samohláska *-i(-y)*, sa skloňujú podľa tvrdých vzorov, by sme čakali tvary *(vylúčiť) z tribuy, (dostať hlasy) tribuy, (miestne) tribuy, (tri) tribuy*. Keby sme slovo *tribus* chápali v slovenčine ako maskulínum, potom by bolo skloňovanie podľa vzoru dub, t. j. *z tribusu, k tribusu, o tribuse, s tribusom, dva tribusy* a pod. Tvary *z tribua, k tribuu, s tribuom* a pod. by boli nepri-

rodzené a veľmi nezvyčajné. Ide o výraz známy len veľmi úzkemu okruhu odborníkov, ktorým by bolo prirodzenejšie chápať slovo *tribus* aj v slovenčine ako feminínum. Potom by bolo treba toto slovo skloňovať podľa vzoru žena, t. j. gen. *tribuy,* dat. a lok. *tribue,* nom. pl. *tribuy,* dat. *tribuám* a pod., ale aj nominatív by sa upravil na *tribua.* Keby sme chceli ponechať základný tvar v podobe *tribus,* potom by sme museli toto slovo skloňovať ako maskulínum (porov. vyššie).

4. Slovo *polis,* ktoré je gréckeho pôvodu, používa sa pri opise rímskych reálií na označenie mestských osád (štátov). Ako veľmi zriedkavé sa nedostalo do SSJ. V gréčtine je ženského rodu a skloňuje sa takto: gen. *poleós,* dat. *polei.* Zložené slovo *akropolis* (s druhou časťou *-polis*) sa v SSJ uvádza v poslovenčenej podobe ako *akropola* (podobne ako *metropola*), t. j. v ženskom rode so skloňovaním podľa vzoru žena. Pri slove *polis* nie je podobná adaptácia základného tvaru možná, lebo by sa príslušná forma *(pola)* značne oddialila od pôvodného znenia. Podobné zatemnenie pôvodného znenia by bolo aj v nepriamych pádoch podľa vzoru žena *(poly, pole).* Keby sme vychádzali z pôvodného gréckeho základu *(pole-),* toto slovo by sa skloňovalo podľa vzoru žena, resp. podľa vzoru idea, teda *poley, polei,* pl. *poley.* Takéto tvary by boli ešte stále dosť vzdialené od pôvodného znenia základného tvaru, hoci pre príslušných odborníkov by boli bližšie k pôvodnému skloňovaniu.

Bolo by možné, že by sa slovo *polis* neskloňovalo a príslušný pád by sa vyjadril pomocou prívlastku, napr. *z gréckej polis* a pod. Aj iné nezdomácnené, pôvodom cudzie slová totiž ostávajú v slovenčine nesklonné. S podobnými formami sme sa stretli aj v praxi.

Napokon by bola možnosť skloňovať slovo *polis* ako maskulínum, t. j. podľa vzoru dub. Kompozitum s druhou zložkou *-polis* ako názov starovekého mesta *Persepolis* sa v praxi skloňuje podľa vzoru dub. Poukázal na to L. Dvonč (1972). Podobne sa skloňujú aj názvy amerických miest typu *Indianapolis,* afrického mesta *Tripolis* a i. (SSJ, 1968, s. 273, 300). Skloňovanie takýchto slov podľa vzoru dlaň, ako sa uvádza napr. u Zamarovského (s. 354) — *do Konstantinopole, s Konstantinopolou,* znie v slovenčine cudzo a neprirodzene. Bežnejšia a prirodzenejšia je podoba bez koncového *-is,* t. j. v poslovenčenej podobe Konštantínopol je toto slovo mužského rodu, podobne ako *Neapol* (porov. Marsinová, 1972). Pravda, to sú zložené slová, ale inak je to s jednoduchým slovom. No v praxi sme sa stretli aj so samým slovom *polis* skloňovaným ako maskulínum. Napr. v knihe *Staroveké Grécko* (1956) sú takéto tvary: *(klasika) ... zrodila sa v boji občanov aténskeho pólisu* (s. 71); *rečnícke umenie bolo späté v pólisoch s posledným vzplanutím hrdinského vlastenectva* (s. 60). Prekvapuje tu dlhé *ó* (v gréčtine je krátke *o*). V uvedenom preklade sa

podobne skloňuje aj grécke slovo *démos: ...v urputnom boji širokých vrstiev obyvateľstva — tzv. d é m o s a (ľudu)...* (s. 14); *víťazstvo d é m o s u (ľudu) znamenalo prechod...* (s. 14). Prekladateľ tu mechanicky prevzal skloňovanie slova *démos* podľa ruského originálu. Nazdávame sa, že by bolo postačilo uviesť slovo *démos* iba raz, a to v zátvorke, a v ďalšom texte sa mohlo používať len domáce slovo *ľud.*

Skloňovanie slova *polis* ako maskulína pokladáme nielen za možné, ale aj za prirodzené. Slovo *démos* (neuvádza sa v SSJ) má v uvedenom preklade skloňovanie ako maskulínum, teda podľa vzoru dub, v zhode s pôvodným rodom, ale pri slove *polis* by šlo o zmenu pôvodného ženského rodu na mužský. Nazdávame sa, že sa netreba obávať takýchto zmien v rode ani dôslednejšieho zaraďovania slov cudzieho pôvodu (v tom aj slov gréckeho a latinského pôvodu — napriek tlaku klasickej tradície) do domácej skloňovacej sústavy a treba postupovať tak, ako sa to deje v iných slovanských i neslovanských jazykoch. O rodovom zaradení prevzatých neživotných substantív rozhoduje totiž zakončenie slova (Miko, 1962). Dávame na uváženie odborníkom v klasickej filológii a histórii, ktorú z uvedených možností si vyberú a budú používať v praxi.

V závere by sme chceli upozorniť na to, že pri zriedkavých slovách cudzieho pôvodu je pre prax potrebné podávať v slovníkoch čo najúplnejšiu gramatickú charakteristiku.

Literatúra

DVONČ, L.: Skloňovanie substantív na *-ea, -oa, -ua.* Slovenská reč, *19,* 1954, s. 142 144.

DVONČ, L.: Skloňovanie slov *nónius, rádius* a pod. Slovenská reč, *16,* 1950/51, s. 32.

DVONČ, L.: Písanie a skloňovanie názvu *Persepolis.* Slovenská reč, *37,* 1972, s. 328.

DVONČ, L.: Dynamika morfologického systému súčasnej spisovnej slovenčiny (rukopis, s. 118).

HÖRMAN, Š. a i.: Chov koní. 1. vyd. Bratislava. Slovenské vydavateľstvo poľnohospodárskej literatúry 1957, s. 175.

MARSINOVÁ, M.: Istanbul — Carihrad — Konštantínopol. Slovenská reč, *37,* 1972, s. 128.

MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, s. 30.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 88, 92, 96.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 177—181.

PECIAR, Š.: O skloňovaní cudzích slov. Slovenská reč, *16,* 1950/51, s. 297—299.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.

Staroveké Grécko. Preklad hesla z druhého vydania Veľkej sovietskej encyklopédie *Grecia.* 1. vyd. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1956.

ŠPAŇÁR, J.: Latinsko-slovenský slovník. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 664.

ZAMAROVSKÝ, V.: Dejiny písané Rímom. 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1971.

Jozef Jacko

SKLOŇOVANIE MIESTNYCH NÁZVOV TYPU **JASENIE**

Podľa Morfológie slovenského jazyka (MSJ)[1] do vzoru vysvedčenie patria aj miestne názvy, ktoré majú tvar druhových prídavných mien, ako *Jastrabie — Jastrabia, v Jastrabí, Srnie — Srnia, v Srní, Vranie — Vrania, Ovčie — Ovčia.* Skloňovanie podľa prídavných mien (G. „z Jastrabieho, Ovčieho", D. „Jastrabiemu, Ovčiemu", L. „v Jastrabom, v Ovčom" a pod.) je podľa MSJ v spisovnom jazyku nenáležité.

Pri vzore prídavných mien *cudzí* sa v MSJ (s. 226) konštatuje, že podľa tohto vzoru sa skloňujú aj vlastné zemepisné mená, napr. *Revúca, Svinie, Jesenie.* Miestny názov *Revúca* sa v spisovnej slovenčine naozaj skloňuje podľa vzoru cudzí — cudzia. Sporné sú však ďalšie dva príklady uvedené v MSJ — *Svinie* a *Jesenie.* Slovník slovenského jazyka VI (SSJ VI) neuvádza miestny názov *Svinie,* ale miestny názov ženského rodu *Svinia.*[2] Miestny názov *Svinia* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru prídavného mena cudzia: *(zo) Svinej, (k) Svinej, (cez) Sviniu, (vo) Svinej, (za) Sviňou.*[3] Takto sa v spisovnej slovenčine skloňuje aj miestny názov *Kňažia: (z) Kňažej, (ku) Kňažej, (cez) Kňažiu, (v) Kňažej, (za) Kňažou.*

MSJ uvádza, ako sme už spomenuli, názov *Jesenie.* SSJ VI (s. 182) uvádza miestny názov *Jasenie.* Miestny názov *Jasenie* a *Svinia* uvádza aj Štatistický lexikon obcí ČSSR 1965.[4] Podľa SSJ VI sa miestny názov *Jasenie* skloňuje podľa vzoru vysvedčenie: *(z) Jasenia.* Naproti tomu MSJ zaraďuje miestny názov *Jesenie* k vzoru prídavného mena cudzí — cudzie: *(z) Jeseníeho.* V druhom vydaní MSJ pri vzore cudzí namiesto príkladu *Svinie* odporúčame uvádzať príklad *Svinia* a vynechať príklad *Jesenie* (správne *Jasenie*), pretože patrí do skloňovacieho typu vysvedčenie. Takto sa v spisovnej slovenčine skloňujú aj ostatné miestne názvy stredného rodu tohto typu, hoci niektoré z nich v miestnom úze vybočujú z tohto systému, napr.: *Baranie — Barania* (v miestnom úze „z Baranieho"), *Babie — Babia* (v miestnom úze „z Babieho"), *Breštie — Breštia, Dubie — Dubia, Omšenie — Omšenia, Ovčie — Ovčia* (v miestnom úze „z Ovčieho"), *Podholie — Podholia, Podhorie — Podhoria, Podolie — Podolia, Podvažie — Podvažia,*

---

[1] Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 120.

[2] Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 232.

[3] JACKO, J.: Svinia — do Svinej — za Sviňou. Kultúra slova, 2, 1968, s. 21—22.

[4] Štatistický lexikon obcí ČSSR 1965. 1. vyd. Praha, Ústřední komise lidové kontroly a statistiky a ministerstvo vnitra 1966, s. 461 a 533.

Poluvsie — Poluvsia, Ptičie — Ptičia (v miestnom úze „z Ptičoho"), *Turie — Turia, Veľpolie — Veľpolia, Vranie — Vrania, Záborie — Záboria* a pod.

Problematikou skloňovania miestnych názvov typu *Baranie, Jastrabie* sa podrobnejšie zaoberala M. Marsinová.[5] Autorka na základe dotazníkov zistila neustálenosť a rozpaky pri skloňovaní miestnych názvov z pôvodných druhových privlastňovacích prídavných mien. Na východnom Slovensku je snaha miestne názvy typu *Baranie, Ovčie, Ptičie* skloňovať podľa vzoru prídavných mien cudzí, na strednom a západnom Slovensku sa miestne názvy typu *Vranie, Trenčianske Jastrabie* skloňujú podľa vzoru vysvedčenie. M. Marsinová poznamenáva, že skloňovanie miestnych názvov typu *Baranie, Jastrabie* podľa vzoru podstatných mien vysvedčenie je v zhode s tendenciou pri skloňovaní miestnych názvov na *-ov, -ovo,* totiž s tendenciou skloňovať ich ako substantíva.

Miestne názvy *Srňacie* a *Medvedzie* sa podľa SSJ VI (s. 202 a 229) skloňujú podľa vzoru prídavných mien cudzí — cudzie: *Srňacieho, Medvedzieho.* Na tento fakt upozornil už L. Dvonč v príspevku *O skloňovaní názvov Medvedzie* a *Srňacie.*[6] Podľa L. Dvonča nie je správne v spisovnej slovenčine skloňovať miestne názvy *Medvedzie* a *Srňacie* podľa vzoru prídavných mien cudzí — cudzie. Názvy *Medvedzie* a *Srňacie* sú podľa L. Dvonča podstatné mená, ktoré majú svoj pôvod v tvaroch druhových privlastňovacích prídavných mien *medvedí* a *srňací.* Tvar *medvedzí,* v ktorom má pôvod miestny názov *Medvedzie,* je nárečový. Preto názvoslovná komisia Ministerstva vnútra SSR na zasadnutí 19. marca 1973 zmenila názov *Medvedzie* na *Medvedie* (dnes je to časť časť obce, nie samostatná obec). Miestny názov *Medvedie* bude treba uvádzať aj v druhom vydaní SSJ VI namiesto názvu *Medvedzie.* Názov *Medvedie* treba v súčasnej spisovnej slovenčine skloňovať podľa vzoru podstatných mien vysvedčenie: *(z) Medvedia, (k) Medvediu, (v) Medvedí, (za) Medvedím* (ako *Baranie — (z) Barania*). Poznamenávame však, že v súčasnej spisovnej slovenčine je viacej miestnych názvov, ktoré majú v základe nárečovú podobu.

L. Dvonč v poslednom odseku príspevku zapisuje miestny názov *Srňacie* s dlhým *-ŕ-,* teda *Sŕňacie* (ide pravdepodobne o tlačovú chybu).

Podľa nášho názoru treba miestny názov *Srňacie* skloňovať v súčasnej spisovnej slovenčine podľa vzoru prídavných mien cudzí — cudzie (podľa súčasnej kodifikácie v SSJ VI). Podľa L. Dvonča je prípona *-ací* v tvaroch *srňací* variantom prípony *-í (srní).* J. Horecký v Slovenskej lexikológii

---

[5] MARSINOVÁ, M.: Skloňovanie miestnych mien typu *Jastrabie.* Slovenská reč, *15,* 1949/50, s. 299–309.

[6] DVONČ, L.: O skloňovaní názvov *Medvedzie* a *Srňacie.* Slovenská reč, *38,* 1973, s. 253–254.

I. Tvorenie slov[7] hovorí, že „skutočným gramatickým závislým variantom je však prípona *-ací*, ak sa ňou tvoria prídavné mená k podstatným menám stredného rodu: *kozľací, teľací, prasací, mačací, zvierací, jahňací, žriebäci, morčací*". J. Horecký cituje ďalej štúdiu L. Dvonča O príponách *-í, -ací* v druhových privlastňovacích prídavných menách[8], v ktorej sa tvrdí, že v dnešnej spisovnej slovenčine gramaticky závislým variantom je podoba *-ací*. Hneď za tým však J. Horecký konštatuje, že „v mnohých prípadoch však splýva tvorenie prípon *-ací* od zdrobnených mien s dubletami od nezdrobnených. V prípadoch ako *holubí — holubací, žabí — žabací, srní — srňací* by sa dublety dali vysvetliť tak, že podoba *holubí* je od *holub, holubací* od *holúbä*". V MSJ (s. 203—204) sa pri živočíšnych prídavných menách okrem prípon *-í, -ia, -ie* hovorí osobitne aj o prídavných menách utvorených málo produktívnou príponou *-ací*, napr.: *blcha — blšací, hus — husací, teľa — teľací, prasa — prasací* a pod.

Príponu *-ací* pri prídavných menách typu *srňací* by sme jednoznačne nepokladali za variant prípony *-í (srní)*. Z toho dôvodu by sme pri miestnom názve *Srňacie* ponechali adjektívne skloňovanie podľa súčasnej kodifikácie SSJ VI.

Pri miestnych názvoch *Trstie* a *Trnie*, ktoré sa taktiež skloňujú podľa vzoru vysvedčenie (ako *Vranie*), sa ako sporné ukazuje zapisovanie slabikotvoreného *-r-* (krátkeho, resp. dlhého). SSJ VI miestne názvy *Trnie* a *Trstie* (s. 238) zapisuje s krátkym *-r-*. V Slovenskej gramatike[9] sa pri vzore vysvedčenie uvádzajú aj miestne názvy *Tŕstie, Jastrabie* a *Srnie*. Miestny názov *Tŕstie* sa tu uvádza s dlhým *-ŕ-*. V Atlase ČSSR sa v abecednom zozname i v mapovej časti uvádza názov vrchu *Tŕstie.*[10] Obrátili sme sa na riaditeľstvo ZDŠ (roč. 1—5) v Podskalí, okres Považská Bystrica, ako sa v miestnom úze zapisuje názov obce *Trstie*. Dostali sme odpoveď, že „správny názov obce Tŕstie sa zapisuje s dlhým ŕ — Tŕstie". Istá poslucháčka od Zvolena, ktorá študuje na Pedagogickej fakulte v Prešove, nám svojho času tvrdila, že aj názov obce *Trnie* na jednom autobuse bol zapísaný s dlhým *ŕ — Tŕnie*. Nazdávame sa, že aj pri vlastných menách *Trnie* a *Trstie* (miestne názvy) je u viacerých používateľov spisovnej slovenčiny vedomá snaha písať dlhé *-ŕ-* analogicky podľa všeobecných podstatných mien *tŕnie* a *tŕstie*. Tieto podoby by bolo treba kodifikovať aj v normatív-

---

[7] HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 171—172.

[8] DVONČ, L.: O príponách *-í, -ací* v druhových privlastňovacích prídavných menách. Slovenská reč, *26*, 1961, s. 84—96.

[9] PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 190.

[10] Atlas ČSSR. 1. vyd. Bratislava, Slovenská kartografia 1974. Abecedný zoznam zemepisných názvov, s. 12.

nych príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny. V. Uhlár v príspevku *Šípä — šípie, kvieťa — kvietie* a chotárne názvy *Dúbä, Tŕsťa* a *Dúba, Zúbra*[11] tvrdí, že by malo byť aj *Vŕbie*, hoci v súčasnosti sa uvádza názov tejto obce s krátkym *-r-*, ktorý bol uzákonený po prvej svetovej vojne. V poznámke č. 2 V. Uhlár pripomína, že tzv. Vážneho Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 sa usilovali usmerniť vývin slovenčiny kodifikovaním krátkej kmeňovej slabiky v kolektívach tohto typu *(listie, prutie, skalie)*. S názorom V. Uhlára treba súhlasiť a v miestnom názve *Vrbie* kodifikovať dlhé *-ŕ-: Vŕbie*. Dedina však v súvislosti s výstavbou prečerpávacej nádrže poniže vodného diela Liptovská Mara, ako tvrdí V. Uhlár, zanikla. Dlhé *-ŕ-* navrhujeme kodifikovať aj v miestnych názvoch *Tŕnie* a *Tŕstie*. Pri zapisovaní miestnych názvov *Vŕbie, Tŕnie* a *Tŕstie* s dlhým *-ŕ-* by musela nastať zmena aj pri ženských odvodených obyvateľských substantívach, ako aj pri adjektívnych derivátoch pre rytmické krátenie. Namiesto prípon *-iansky* a *-ianka* by pre rytmické krátenie boli prípony *-anský* a *-anka: Vŕbie — Vŕbanka — vŕbanský; Tŕnie — Tŕňanka — tŕňanský; Tŕstie — Tŕsťanka — tŕsťanský.*

[11] UHLÁR, V.: *Šípä — šípie, kvieťa — kvietie* a chotárne názvy *Dúbä, Tŕsťa* a *Dúba, Zúbra*. Kultúra slova, *9*, 1975, s. 51—55.

SPRÁVY A POSUDKY

Dr. Ferdinand Šteller-Šteliar osemdesiatročný

Členovia pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Filozofickej fakulte UPJŠ si v Košiciach 2. februára 1977 pripomenuli 80. narodeniny PhDr. Ferdinanda Štellera-Šteliara, jedného z tých nestorov slovenskej kultúrnej a literárnej histórie a jazykovedy, ktorí nenápadne, v ústraní, ale húževnato kliesnili cestu novodobej spisovnej slovenčine.

Jubilant sa narodil 10. januára 1897 v Jasení pod nízkotatranským Chabencom v učiteľskej rodine. Základnú školu ukončil v rodisku, gymnaziálne štúdiá absolvoval v Banskej Bystrici, vo Vacove a v Kecskeméte (maturoval r. 1915). V r. 1915—1919 študoval matematiku, fyziku, slavistiku a hudbu na univerzite v Budapešti. V r. 1918—1919 vyučoval na meštianskej škole v Martine, neskôr pôsobil ako stredoškolský profesor na gymnáziu v Ružomberku (1919—1924, 1938—1940), v Košiciach (1924—1938) a ako riaditeľ na učiteľskej akadémii v Štub. Tepliciach (1940—1946). Od r. 1946 pracoval v Košiciach ako prekladateľ, archivár, korektor, stredoškolský profesor; od r. 1958 je na dôchodku, žije v Košiciach.

Pracovný a záujmový záber F. Štellera-Šteliara je pestrý a široký: profesor matematiky a fyziky, jazykovedec, historik slovenskej kultúry a literatúry, osvetový pracovník, redaktor, hudobný skladateľ. Zaujímavá je uňho symbióza matematika a jazykovedca; za oných čias, keď slovenská jazykoveda nemala svojich špecializovaných bádateľov, bol jazykovedný výskum skôr záľubou než profesijnou orientáciou.

Do kodifikácie slovenskej pravopisnej normy jubilant zasiahol už r. 1919, keď v Martine vydal *Pravidlá slovenského pravopisu pre školskú a domácu potrebu.* Už v tomto spisku naznačuje vzťah pravopisu a výslovnosti. O tri roky neskôr vydáva v Ružomberku ďalšiu kodifikačnú príručku *Pravopisné pravidlá slovenského jazyka so zreteľom i na český pravopis* s podtitulom *Kvapočka z velikej slovenskej gramatiky dosiaľ nevydanej.* Súvislosť grafickej a zvukovej sústavy sa tu už naznačuje explicitnejšie. Autor výslovne uvádza, že doterajšie pravopisné pravidlá sú neúplné, „lebo nestarajú sa dostatočne o náležitú slovenskú výslovnosť" (s. 4); upozorňuje na výslovnosť spoluhlások *d, t, n, l* pred *e, i,* na správnu výslovnosť spoluhlásky *v,* dvojhlások, samohlásky *ä* a pod. Za najrázovitejšiu slovenskú hlásku pokladá dvojhlásku *ie* (s. 10); zrejme vychádza najmä z jej vysokej frekvencie v tvarosloví.

R. 1924 vydáva v Košiciach brožúrku *Ako budeme písať prídavné mená (Výstražný hlas proti zamýšľanej novote),* v ktorej sa jednoznačne stavia za jednotné písanie a znenie prídavných mien s príponou *-ný/-ní.* K tejto problematike sa vracia v štúdii *Ako budeme písať prídavnie mená,* v ktorej zároveň zdôvodňuje originalitu tvarov slovenských prídavných mien s koncovkami, v ktorých sú diftongy *ô* a *ie (dobrô, dobrieho).* Autor tu konštatuje: „V ničom nie sme takí nedôslední, v ničom takí neslovenskí ako pri spôsobe, ktorým teraz

píšeme prídavnie mená. Smelo môžeme dodať: čistota, krása a vyššie hodnoty slovenčiny ničím nie sú ohrozenie tak nebezpečne, ako neslovenskými príponami prídavných mien" (Sborník Spolku profesorov Slovákov, 4, sošit 2, 1925, s. 43). Hoci z autorovej koncepcie sa ozývajú súdobé názory na ľubozvučnosť, zvukovú originalitu a krásu jazyka a romantický pátos, predsa len nemožno nevidieť jeho úsilie presadzovať jednoduché a systémovo uspôsobené tvary prídavných mien v slovenčine. Problematiku takto kodifikovaných prídavných mien znovu pripomína v publikácii *Gramatika slovenskieho jazyka na školy gymnaziálne, reálne a učiteľskie. IV. Fleksia-ohýbanie* (Ružomberok 1925, s. 3). V ďalšom vývine spisovnej slovenčiny sa navrhované podoby neujali. Avšak dnešný morfonologický prieskum slovenskej paradigmatiky potvrdzuje, že dvojhlásky *ie* a *ô* sú centrálnymi prvkami vo fonologickej sústave slovenských vokálov. Autor teda vytušil ich životaschopnosť a priebojnosť v zvukovom systéme nášho jazyka.

R. 1928 vychádza v Košiciach ďalšia autorova „nárada na zdokonálenie nášho terajšieho pravopisu" — *Pravopis spisovnej reči slovenskej.* Možno povedať, že tieto pravidlá, ktoré uviedli aj návrhy na zmenu „niektorých maličkostí v slovenskom pravopise", sa mohli stať jednou z pomôcok pre prácu pravopisnej komisie Jazykového odboru Matice slovenskej, pripravujúcej kodifikáciu slovenského pravopisu (Pravidlá slovenského pravopisu; vyšli r. 1931). Členom tejto komisie bol aj F. Šteller-Šteliar. V tom istom roku vychádza v almanachu Matice slovenskej v Košiciach Šteliarova štúdia *O košickom náreší,* ktorá vyvolala — podobne ako *Pravopis spisovnej reči slovenskej* — polemické úvahy na stránkach časopisu Bratislava. Treba popravde povedať, že štúdia, popri nespornom materiálovom prínose, je odrazom mladogramatickej koncepcie hodnotenia a opisu jazykových faktov.

R. 1932 F. Šteller-Šteliar vydáva v Košiciach obranu matičných pravopisných pravidiel pod názvom *Pravda o pravopise jedine platnom.* Zreteľ na praktické vysvetľovanie pravopisných a gramatických osobitostí slovenčiny sa uplatňuje aj v autorových odpovediach na otázky z tejto problematiky, ktoré boli uverejnené v publikácii *Malý vševěd* (3. diel, Brno, s. 61—90).

Široký spoločensko-historický rámec majú Šteliarove práce z literárnej a kultúrnej histórie; aj v týchto publikáciách sa prezrádza jeho jazykovedná orientácia. V práci *Baťko Škultéty. Život a dielo* (Košice 1925) sa uvádzajú Škultétyho názory na niektoré slavistické a slovakistické otázky (s. 111—128 a i.), v rozsiahlej dvojzväzkovej monografii *Andrej Radlinský* (Trnava 1934) sú cenné údaje aj o Radlinského zástoji v dejinách spisovnej slovenčiny. K problematike bernolákovskej a štúrovskej kodifikácie a ďalšieho vývinu spisovnej slovenčiny sa F. Šteliar po rokoch vracia v štúdii *Slovenskje národňje novini a ich význam pre spisovnú slovenčinu* (Slovenská reč, *41,* 1976, s. 65—71).

Uviedli sme len najdôležitejšie jazykovedné úvahy a príspevky F. Štellera-Šteliara. Dá sa z nich vyčítať svedomitá práca s materiálom, schopnosť zaradiť jazykový fakt do širších, a to nielen vnútorných jazykových súvislostí, úsilie o jednotný slovenský pravopis, vedomie o potrebe symbiózy jazykovednej teórie a konkrétnej rečovej praxe.

F. Šteller-Šteliar sa nestal priekopníkom nových teórií a metód v lingvistickom výskume; bol skôr v pozadí: skromný, ale zanietený pracovník-kodifikátor. V širokom spektre svojich životných záujmov a záľub si našiel miesto aj pre naliehavé potreby jazykovej praxe. Nebol v jazykovede oráčom; bol jed-

ným z tých, ktorí kálali les a menili kameň na úrodnú prsť – do nej mohli zasiať ďalšie generácie slovenských jazykovedcov zrno, z ktorého vyklíčilo rozsiahle poznanie synchronických i historických zákonitostí nášho jazyka.

Do ďalších rokov želáme jubilantovi v mene žiakov, kolegov a priateľov najmä pevné zdravie, aby v dobrej pohode mohol zavŕšiť svoje jazykovedné dielo, ktoré nám približuje jednu z dôležitých etáp kodifikácie spisovnej slovenčiny.

J. Sabol

Sympózium o aktualizačných zložkách výpovede

V ostatnom čase sa na domácich i zahraničných lingvistických fórach čoraz častejšie a prehĺbenejšie začína hovoriť o sémantike v syntaxi. Na túto oblasť už dlhší čas sústreďuje pozornosť aj skupina českých jazykovedcov, ktorí v súvislosti s prípravou novej vedeckej gramatiky spisovnej češtiny už uverejnili o tejto problematike viac štúdií (k dispozícii sú aj rozmnožené Materiály ze semináře pro přípravu nové vědecké mluvnice spisovné češtiny z r. 1974, ktoré pripravila pracovná skupina „Gramatická struktura jazyka" pri Jazykovednom združení ČSAV, a skriptum Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny z r. 1974, obsahujúce základnú koncepciu gramatiky [syntaxe a morfológie] na sémantickej báze).

Aj na každoročných pracovných zasadaniach Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitéte slavistov je otázka sémantiky syntaxe v centre pozornosti (porov. aj správu J. Oravca z ostatného zasadania tejto komisie v Slovenskej reči, *42*, 1977, s. 46–48).

Toto tvorivé ovzdušie v súčasnej slovanskej jazykovede malo v istom zmysle svoje vyvrcholenie na medzinárodnom jazykovednom sympóziu, ktoré sa konalo v dňoch 6.–9. 9. 1976 v Brne pod názvom Aktualizačné (pragmatické) zložky výpovede v slovanských jazykoch. Toto sympózium bolo jedným z periodických podujatí, ktoré už viac rokov organizuje Filosofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brne. Toto podujatie usporiadala v spolupráci so spomínanou Medzinárodnou komisiou pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov.

Na tomto vedeckom rokovaní sa zúčastnilo vyše sto jazykovedcov zo známych jazykovedných centier socialistických štátov i niektorí jazykovedci z nesocialistických krajín. V prvý deň sympózia sa referáty a diskusia sústredili na všeobecnú problematiku komunikatívno-pragmatického a sémantického komponentu výpovede. Úvodný referát M. Grepla (Brno) sa zacielil na výklad pojmu propozície (lexikálno-sémantickej bázy výpovede) a na usúvzťažnenie propozície z hľadiska modality (postojovej, istotovej a emocionálnej). Ostatné referáty so všeobecnou tematikou sa týkali objasňovania takých základných pojmov ako sémantika, syntax, pragmatika a sústreďovali sa aj na výklad vzťahu medzi komunikatívno-pragmatickou a sémantickou zložkou výpovede (vety). Z tohto hľadiska najviac zaujal inštruktívny referát autorov K. Palu – A. Svobodu – P. Maternu (Praha) o tzv. externej a internej pragmatike. Cieľom tohto

referátu bolo podať jeden z možných opisov jazyka pomocou troch komponentov: syntaktického, sémantického a pragmatického komponentu. Podľa týchto autorov istý výraz (slovo, slovné spojenie, veta) vyjadruje konštrukciu (ktorá konštruuje objekt, funkciu a propozíciu), denotuje objekt a demonštruje postoje hovoriaceho. Postoje úzko súvisia so systémom jazyka a tvoria tzv. internú pragmatiku (intenčnú, istotovú a emocionálnu modalitu). Výrazy, ktoré nedemonštrujú postoj hovoriaceho, ale iba spájajú vetu (propozíciu) so situáciou, v ktorej bola vyslovená, tvoria druhú sféru pragmatiky — tzv. externú pragmatiku (miestnu a časovú orientáciu propozície, vzťah propozície k účastníkom prehovoru, kvantifikáciu a identifikáciu čiže referenčnú stránku výpovede).

Okrem toho externej pragmatike výpovede čiže orientácii propozície k faktorom prehovorovej situácie sa v druhý deň sympózia venovali špecificky zacielené referáty (o temporálnej čiže časovej orientácii propozície: A. V. Bondarko, S. Karolak, H. Walter, H. Wróbel a i.; o vzťahu k partnerom prehovoru hovorili: P. Novák, T. B. Alisovová, G. J. Solganik, J. Panevová, P. Sgall, C. Piernikarski, R. Večerka, D. Viehweger; o lokálnej fixácii propozície podal výklad S. Ža ža, o problematike rencie o identifikácii a kvantifikácii propozície referovali N. D. Aruťunovová, Z. Topolińska, R. Grzegorczykova, P. Adamec, V. Koseska-Toševa, M. Hums a ďalší).

V tretí deň sympózia sa rokovanie rozčlenilo do dvoch sekcií. V sekcii A sa rokovalo o tzv. internej pragmatike výpovede čiže o modifikácii sémantického komponentu z hľadiska postoja hovoriaceho. V osobitných referátoch sa hovorilo o intenčnej (postojovej) modalite (medzi referujúcimi boli napr. V. S. Chrakovskij, R. Růžička, B. Pogorelcová, J. Oravec, R. Conrad, E. Hajičová, J. Skoumal), ďalej o istotovej (pravdivostnej) modalite (M. Ivičová, M. Čejka a i.) a napokon o emocionálnosti výpovede (F. Daneš, R. Zimek, V. Straková, E. Buráňová-Benešová, E. Dogramadžievová, R. Mrázek a i.). Problematika internej pragmatiky bola na tomto sympóziu jednou z najdiskutovanejších otázok.

V sekcii B hlavnou témou pripravených referátov bola téma Aktualizačné faktory prehovoru a reči. Referáty sa sústredili na tri základné oblasti: aktuálne (kontextové) členenie (referenti E. Georgieva, M. Lilov, J. Firbas, L. Uhlířová, E. Hajičová, J. Kačala, G. Waltherová, B. Koenitz), špecifické aktualizačné javy (referenti W. Gladrow, J. Novotný, K. Žumperka, L. Zimková, F. Kočiš), problematika hovorených prejavov a ich štylistické aspekty (M. Jelínek, K. Koževniková, O. Kafková, D. Brčáková, L. Rejmánková). Takmer k všetkým referátom bola veľmi živá a vecná diskusia.

Na záverečnom zhromaždení účastníkov sympózia doc. dr. M. Grepl zhodnotil pracovné výsledky trojdňového rokovania. Vysoko vyzdvihol pracovnú aktivitu všetkých účastníkov sympózia. Nové aspekty vo výskume syntaxe súčasných slovanských spisovných jazykov pozitívne i kriticky zhodnotili v záverečnej časti aj vedúci lingvisti zúčastnených krajín.

Brnenské jazykovedné sympózium o aktualizačných (pragmatických) zložkách výpovede v slovanských jazykoch možno hodnotiť ako veľmi významné lingvistické podujatie. Jeho význam je najmä v tom, že poukázalo na novú perspektívu vo výskume teoretických otázok syntaxe a že istým spôsobom prispelo k ujasneniu i k zjednoteniu koncepcie o tzv. pragmatike jazyka, ktorá

sa bude realizovať v projektoch nových, moderných gramatík slovanských jazykov. Podľa nášho názoru však aj odhalilo niektoré metodologické nedostatky sémantického výskumu syntaxe najmä z hľadiska systémovosti a komplexnosti.

Referáty a diskusné príspevky z tohto sympózia budú uverejnené v zborníku Otázky slovanskej syntaxe.

F. Kočiš

Mistrík, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 735 s.

Retrográdny slovník slovenčiny je po Frekvencii slov v slovenčine (1969) druhou Mistríkovou monografiou, v ktorej autor skúma lexiku slovenského jazyka s využitím kvantitatívnych a štatistických metód. Kým však do frekvenčného slovníka mohol zo skúmaných textov (1 milión slov) vybrať iba 21 823, retrográdny slovník obsahuje celkove 134 000 slov (okrem šiestich zväzkov Slovníka slovenského jazyka aj zoznamy zemepisných názvov a vlastných mien a i.) a predstavuje nielen najbohatší inventár domácich, prevzatých a cudzích slov, ktoré sa vyskytujú v súčasnej spisovnej slovenčine, ale podľa rozsahu je doteraz najväčší zo známych retrográdnych slovníkov. Takýto rozsah vzbudzuje úctu o to viac, že takmer celý materiál bol spracovaný bez počítačov za necelé štyri roky (1967–1970).

Zvýšené komunikatívne nároky spoločnosti na jazyk sa zreteľne odrážajú aj vo vývine koncepcií retrográdnych slovníkov. Oproti prvým mechanicky obráteným súpisom slov určeným na úzko špeciálne potreby (indexy rýmov, dešifrovanie neznámych jazykov a i.) moderné retrográdne slovníky charakterizuje teoretické a interdisciplinárne zacielenie. V lingvistike sa popri morfematických a derivačných slovníkoch stávajú vhodným východiskom pre štúdium morfológie a lexikológie jazyka. V psychológii retrográdne slovníky slúžia ako vhodná pomôcka na zostavovanie najrozmanitejších testov, v strojovej lingvistike sa využívajú pri automatickej morfologickej analýze a v prekladacích strojoch, rozsiahle využitie ich stále ešte čaká v informatike (automatické ukladanie a vyhľadávanie informácií, kódovanie a pod.). Retrográdny slovník slovenčiny môže plniť tieto interdisciplinárne nároky, lebo sa v ňom uvádza maximálny počet potrebných informácií.

Slová v Retrográdnom slovníku slovenčiny sú na každej strane zoradené do troch stĺpcov; stĺpce sa ďalej delia na skupiny podľa formálnych slovotvorných modelov — autor používa tento termín v inom význame, ako sa chápe v slovotvornej terminológii — a číselné charakteristiky sa uvádzajú aj pri slove, aj pri „slovotvornom modeli". Pred každým slovom sa uvádza priemerná frekvencia slova v texte. Je to prevzatá relatívna frekvencia slov z autorovej Frekvencie slov v slovenčine; slová, ktoré sa vo frekvenčnom slovníku nevyskytli, majú teoretickú frekvenčnú hodnotu 1 (celkove ide o 112 000 slov).

Druhý údaj, ktorý stojí bezprostredne za slovom, je slovnodruhová charakteristika slova (desať slovných druhov podľa Morfológie slovenského jazyka). Oddelene za slovnodruhovou charakteristikou sa uvádza tretí údaj — morfologický typ slova; ten informuje o začlenení slova do príslušnej paradigmy. Číslica uvádza skloňovací alebo časovací vzor (paradigmy vzorov sú uvedené na

konci slovníka v osobitných tabuľkách). Ak sa slovo ohýba podľa viacerých vzorov, uvedené sú na tomto mieste viaceré číslice.

Na čele každej skupiny stojí trojčíslie označujúce produktívnosť slov a slovotvorných modelov. Prvé číslo informuje o produktívnosti slovotvorného modelu v texte (zistí sa tak, že sa spočítajú všetky čísla udávajúce frekvencie rovnakých slovotvorných modelov). Číslo na druhom mieste označuje produktívnosť slovotvorného modelu v slovníku (v slovníku sa spočítajú slová so zhodným slovotvorným modelom). Napokon na treťom mieste je kvocient textovej a slovníkovej produktívnosti (podiel obidvoch produktívností).

Slová v Retrográdnom slovníku slovenčiny sú mechanicky usporiadané odzadu podľa abecedy bez ohľadu na to, či hláska alebo skupina hlások určujúca zaradenie istého slova má alebo nemá morfematickú platnosť. Do jednej skupiny patria všetky slová s rovnakým formálnym zakončením bez ohľadu na svoju slovotvornú štruktúru (napr. *oba, obhaj-oba, sk-oba, biel-oba* a pod.). Preto J. Mistrík hovorí iba o takzvaných formálnych „slovotvorných modeloch". V podstate ide až o dvojakú formálnosť: 1. v jednom „slovotvornom modeli" sú aj slová odvodené aj neodvodené; 2. niektoré gramy nikdy nevystupujú v jazyku ako slovotvorné morfémy. Mistríkov slovník sa od ostatných retrográdnych slovníkov odlišuje práve tým, že hlavný dôraz kladie na frekvenciu a produktívnosť slovotvorných modelov, „morfém" a zakončení slov. Z technickej stránky členenie slov na malé skupiny podľa „slovotvorných modelov" podstatne uľahčuje orientáciu, stojí však za uváženie, či by nebolo pre čitateľa adekvátnejšie uvádzať aspoň na čele skupín skutočné slovotvorné modely (vyznačené aj iným typom písma), ktoré sa potom mohli kvôli abecednému usporiadaniu od konca slova rozširovať o príslušné gramy.

Na pomenovanie najjednoduchšieho segmentu napísanej podoby slova (zjednodušene ide o grafému) sa v tejto terminológii bežne používa výraz *gram (monogram, digram ... x-gram, polygram).* J. Mistrík ho chápe (s. 24) ako „segment slova, ktorý v rovine grafiky sa približne kryje s pojmom graféma a ktorý môže — ale nemusí — v príslušnom jazyku byť aj nositeľom morfematického významu (napr. ako derivačná morféma), lexikálneho významu (napr. ako celé slovo) i gramatického významu (napr. ako relačná morféma)".

Na začiatku slovníka je pomerne rozsiahla *Teoretická a opisná časť* (s. 27—99). Tu autor štatisticky interpretuje niektoré zákonitosti vyplývajúce z retrográdneho usporiadania slov a dáva názorný príklad, akým spôsobom využívať tento slovník v teoretickej oblasti. Prednosťou Mistríkovho výkladu je to, že zdanlivo jednoduché jazykové fakty, ktoré vystúpia zreteľnejšie práve pri aplikácii exaktných metód, dokáže originálne interpretovať vo všeobecnejších polohách. Zdá sa, že frekvenčné využívanie istej paradigmy v texte — výrazná nesymetrickosť dvojíc *chlap — hrdina* (frekvencia 12 511 : 858), *kosť — dlaň* (4622 : 770) a hypertrofia vzorov *chlap, dub, žena, kosť,* ich otvorenosť prijímať nové slová a pôsobiť na analogické vyrovnávanie v systémoch relačných morfém — by sa malo rešpektovať nielen v nových učebniciach, ale aj pri ďalšom opise morfologickej roviny slovenčiny. Analýza jedného milióna slov ukázala aj na malú hláskoslovnú výraznosť vzoru *dub* proti *chlap* a na netypickosť vzoru *kosť* (zväčša zahŕňa abstraktá na *-osť*).

Väčšina Mistríkových interpretácií smeruje ku konfrontačnej typológii, výrazne najmä v kapitole o distribúcii koncových gramov v slovníku (s. 43—70). Sledovanie a identifikovanie jazykového typu alebo jazyka smerom od konca

slova pokladá autor za dôležitý cieľ retrográdneho slovníka. Porovnávaním inventárov koncových monogramov piatich slovanských jazykov (slovenčina, poľština, ruština, srbochorvátčina, macedónčina) sa zreteľne z tohto aspektu ukázala veľká príbuznosť juhoslovanských jazykov oproti východným a západným slovanským jazykom. Analýza koncových tetragramov v slovenčine ukázala, že najzložitejšie zakončenie zo slovných druhov v slovenskom slovníku majú adjektíva, najjednoduchšie zakončenie slovesá, substantíva stoja približne v strede (s. 62). Distribúcia gramov v slovníku a v texte naznačuje, že v slovenčine narastá inventár prvkov odborného vyjadrovania (substantívne a adjektívne gramy), sloveso „vegetuje" iba ako nositeľ gramatických prvkov (s. 70).

Hoci sa pri analýze materiálu vychádza výlučne z formálnej (výrazovej) stránky a postupuje sa mechanicky od jednej pozície k druhej smerom na začiatok slova — bez ohľadu na akúkoľvek signifikantnú hranicu daného slova — získané „signály" zasahujú aj do slovotvornej analýzy, aj do morfematickej, resp. užšie morfonologické analýzy (napr. sekvencie gramov a tergo na s. 70—89). Pri typologickom opise možno s takýmito údajmi skoro vystačiť, no pri analýze homonymie a polysémie (s. 29—33), ako aj pri zisťovaní produktívnosti „slovotvorných modelov" (s. 38—42) výsledky do istej miery skresľuje to, že ide výlučne o formálne „morfémy" a formálne „slovotvorné modely". Vyžaduje sa tu istá spolupráca od používateľa slovníka, aby v danej skupine vedel rozlíšiť formálne postupy od reálnych. Mechanické usporiadanie slov odzadu ukazuje na isté zákonitosti v jazyku, odhaľuje synchrónne a diachrónne štruktúry, veľa ráz na seba navrstvené, alebo naopak, integrované. Jedny z nich sú výrazné a aj pri mechanickom usporiadaní implikujú svoju morfematickú alebo slovotvornú hranicu, iné splývajú a ťažko ich identifikovať.

Bohatosťou informačných charakteristík Mistríkov Retrográdny slovník slovenčiny završuje a zároveň prekonáva istú koncepciu retrográdnych slovníkov a najmä v teoretickej časti sám ukazuje na potrebu špeciálnejších slovníkov, v ktorých sa slová, resp. slovné tvary členia podľa významovej identickosti (morfematické slovníky), alebo podľa motivovanosti (derivačné slovníky). Slovník sa iste stane potrebnou príručkou nielen pre jazykovedcov, ale aj pre učiteľov slovenčiny, ktorí v ňom nájdu obrovské množstvo ilustračných príkladov, a všetkých tých pracovníkov, čo pracujú s jazykom aj ako s technickým prostriedkom. Nie na poslednom mieste by tento retrográdny slovník mal nájsť uplatnenie aj pri tvorbe programovaných učebníc slovenčiny.

J. Bosák

Otáznik nad pomocou

V roku 1976 vyšla v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve publikácia *Slovenský jazyk*. Je to odborno-metodická príručka na vyučovanie v 7. ročníku ZDŠ. Kniha má jazykovú a slohovú zložku a zložky zas teoretickú a praktickú časť — vyučovacie jednotky. Zostavil ju kolektív pod vedením E. Gašinca, ktorý napísal teoretické state a väčšinu vyučovacích jednotiek. Príručka má byť konkrétnou pomôckou pre učiteľov-praktikov a teoretikov vyučovania slovenského jazyka pri ich čoraz náročnejšej práci. Všimnime si, do akej miery pomáha publikácia učiteľovi slovenčiny.

V úvode sa analyzuje úloha učiteľa z hľadiska teórie informácie (i kybernetiky), ako tvrdí autor. Učiteľ je podľa autora výslovnostný model a dáva príjemcovi — adresátovi (žiakovi) informácie. Jazyk je kód. Jazykový kód sa delí na fonický a grafický a obidva kódy môžu byť analytické. Analytický zvukový kód slúži na dešifrovanie jazykových informácií získaných (čuduj sa, svete) používaním živej slovenskej reči. Analytická grafická podoba slúži na porozumenie jazykových informácií z čítaného textu. Grafická i fonická podoba môžu byť i syntetické. Syntetický zvukový kód znamená odovzdávanie jazykových informácií adresátovi v podobe ústnej informácie. Syntetickým grafickým kódom sa odovzdávajú informácie správnym písaním (s. 10). — Jednoducho povedané, žiaci získavajú jazykové poznatky počúvaním a čítaním či písaním. Poznatky sa odovzdávajú ústne a písomne.

Dal som si otázku, prečo autor písal úvod z hľadiska teórie informácie, veď v ďalších častiach knihy ju vôbec systematicky neuplatňuje! Je fakt, že jazyk sa dnes študuje z rôznych hľadísk, vychádza sa z mnohých teórií a tvoria sa rozličné modely jazyka. Súvisí to s prudkým rozvojom jazykovedy ako vednej disciplíny. Teória informácie a kybernetika ovplyvnili modernú spoločnosť a našli odraz aj v jazykovede. Preto sa na jazyk sústreďuje pozornosť i z informačného aspektu. No pojem jazyk musí byť vymedzený z filozofického hľadiska, ktoré je najvšeobecnejšie. A takto je jazyk nástrojom myslenia a dorozumievania, pričom sa chápe ako systém. I Marx a Engels uvádzajú, že reč (jazyk) je praktické vedomie a vzniká z nevyhnutnosti styku s inými ľuďmi. Lenin definuje jazyk ako najdôležitejší prostriedok styku ľudí. Teda klasická definícia jazyka zostane vždy najpresnejším vymedzením tohto pojmu. A terminológia opierajúca sa o klasické definície (používa sa v školách) je základným zdrojom vedomostí žiakov. Žiaci najskôr musia pochopiť pojmy — jazyk je dorozumievací prostriedok, písomný a ústny prejav — a až potom im možno vysvetliť, že jazyk sa dá chápať ako kód. V 7. triede ešte nemôžeme dešifrovať informácie.

Zdá sa však, že autorovi šlo o čosi iné. Chcel urobiť dojem. Ale na koho? Nezasvätený by z chabého torza ťažko pochopil podstatu vzťahu teória informácie a jazyk. A učitelia, ktorí sa s týmto vzťahom oboznámili pri štúdiu na pedagogickej fakulte (alebo formou postgraduálneho štúdia), získali oveľa dôkladnejšie poznatky, ako ich uvádza autor. Ďalej sa v úvode tvrdí, že učiteľ vždy nie je výslovnostným modelom, že vyslovuje napr. *ľ* tam, kde sa označuje *(ľud),* ale nie tam, kde sa neoznačuje *(leto).* Ide tu vraj o negatívny vplyv pravopisu na výslovnosť učiteľa. Podľa kybernetiky taký učiteľ rešpektuje hierarchicky najnižšie stojaci grafický kód, má „knižnú", písmenkovú výslovnosť, a tým sa sám vyraďuje z pedagogického procesu, pretože podceňuje riadiacu funkciu (s. 12). Bola tu potrebná na vysvetlenie kybernetika?

Všetci ľudia si osvojujú najskôr základné rečové schopnosti v istom jazykovom prostredí (rodina, nárečová oblasť) a iba neskôr spisovný jazyk. Ak sa však niekto rozhodne pre učiteľské povolanie, musí sa starať o svoju jazykovú kultúru, musí mať jazykovú sebadisciplínu. Pre učiteľa (slovenčiny predovšetkým) je jazyková disciplína, povedané s Kantom, kategorickým imperatívom. Kto v pôvodnom jazykovom prostredí nevyslovoval *ľ,* musí sa sústavne prinucovať, aby dodržiaval ortoepickú normu. Je to vec vôle, a nie kybernetiky. Ak učitelia nevyslovujú *ľ,* tak nie z nevedomosti či rešpektovania najnižšie položeného grafického kódu, ale jednoducho z ľahostajnosti. Kto sa naučí vy-

slovovať *veľa*, naučí sa vyslovovať aj *ľeto*. Keby len nebolo ťažších priestupkov voči norme! S názorom, že učiteľ (nielen slovenčiny) má byť výslovnostným vzorom, treba súhlasiť. Veď škola je verejná ustanovizeň.

V stati o rozvíjaní myslenia na hodinách gramatiky sa hovorí o logických a gramatických kategóriách vzhľadom na vyučovací proces. Sú tu však nepresnosti. Pri analógii nenastáva „unifikácia" jazykových prostriedkov, ako tvrdí autor. Týmto myšlienkovým postupom sa zisťuje podobnosť v určitých znakoch medzi netotožnými vecami. Vyvodí sa záver — súd, ktorý je vyjadrením zhody objektov. Ale musí sa upozorniť aj na rozdiely. Teda žiadne zjednocovanie jazykových prostriedkov! Taký termín by mohol mýliť. Pojmovou nedôslednosťou je i formulácia, že genitív svojou syntaktickou funkciou je „blízky prívlastku" *(služba vlasti)*. Adnominálny genitív „má syntaktickú platnosť prívlastku" (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 166). Autor používa pojmy pôsobiace učene, ale nepoužíva ich vhodne: redukovaná dotácia vyučovacích hodín, interiorizovanie jazykových poznatkov, množina jazykových javov, atď. O niečo ďalej však celkom polopatisticky hovorí o vetách oznamovacích, opytovacích ap., akoby o nich učiteľ nikdy nebol počul. Na analýzu je uvedený takýto príklad. Štylisticky sa začínajú diferencovať dve formy 2. pádu mn. čísla podst. mena *hosť*. Pádová prípona *-í* sa zvyčajne používa pri vítaní významných, vzácnych hostí. Analýza vrcholí tvrdením, že servírka, keď mala dobrých hostí a dostala veľké sprepitné (hádam obslužné?), povie po službe: „Mala som dobrých hostí." Keď sú hostia vulgárni alebo dávajú malé „sprepitné", použije tvar *hosťov* (str. 18). Teda na používanie pádových prípon vplýva vzácnosť či nevzácnosť, ba dokonca výška obslužného. Analýza hodná tohto mena!

Jazykovú teoretickú časť zakončuje kapitola o medzipredmetových vzťahoch pri vyučovaní slovenčiny. Autor konfrontuje niektoré základné fonetické javy, a to najmä z ruštiny, nemčiny, angličtiny. Porovnáva napr. slovenskú fonému *(ä)* s anglickou fonémou *(ä)*, pričom konštatuje, že anglická fonéma *(ä)* sa vyskytuje aj po iných spoluhláskach ako v slovenčine, i na začiatku slova. Pri porovnaní slovenského *(ä)* s ruským *(э)* sa dozvieme, že „treba odstrániť možnosť nesprávneho prenosu foném spisovnej slovenčiny do študovanej ruštiny. Sú tu bohaté príklady, detailné porovnania, len autor zabudol, že tieto poučenia, predkladané na 17 stranách, patria do metodík cudzích jazykov alebo do časopisu Ruštinár, a nie do príručky, ktorá má skvalitňovať vyučovanie slovenčiny. Stať je totiž aplikáciou vedomostí zo slovenčiny pri vyučovaní ruštiny, nemčiny, angličtiny.

Tematickým a časovým plánom slovenského jazyka sa začína praktická časť jazykovej zložky publikácie. Plán (podobne i plán zo slohu) je dobrou pomôckou pre slovenčinárov a pre začínajúcich učiteľov názorným príkladom, ako sa podobné plány vypracúvajú. Vo vyučovacích jednotkách sa autori podobrali modernizovať obsah i formu a zaviesť problémovú vyučovaciu jednotku. Pri viacerých vyučovacích jednotkách sa uvádza skupinové vyučovanie a je použité funkčne. Vhodné sú aj motivácie v metodickej stavbe hodiny. Sú použité i známe klasické metódy, pretože každá látka sa nedá modernizovať. Učitelia môžu nájsť vo vyučovacích jednotkách inšpiráciu.

Autori sú však pri chápaní problémového vyučovania, problémovej metódy nejednotní. V 10. jednotke autor dokazuje, že riešenie problému spočíva „nielen v hľadaní znelých a neznelých spoluhlások, ale aj v hľadaní mäkkých spolu-

hlások". V čom je tu problém? Veď znelé, neznelé a mäkké spoluhlásky pozná žiak zo 6. triedy. Či zatrieďovanie, kde sa stačí rozpamätať, je problémovou situáciou? Ide tu o cvičenie s aplikatívnou funkciou. V novej látke tejto jednotky sa žiaci dozvedia, čo spôsobuje mäkkosť a tvrdosť spoluhlások, že sú aj mäkké spoluhlásky podľa pravopisu *(c, dz, j, č, dž, ž, š)*. Hoci na tieto poznatky podľa cvičení prídu sami, nejde o problém, ale o jednoduchú aktivizáciu pri výklade látky. Ak je niečo problematické, tak iba to, či takéto vedomosti žiakom osožia. Pravidlá bez vzťahu k živému jazyku? Oveľa viac by prospeli pri tejto téme cvičenia na odstraňovanie tvrdej a polomäkkej výslovnosti ako bezpodstatné poznatky. 20. vyučovacia jednotka zas uplatňuje problémovú metódu. Podstatné mená sa spájajú s viacerými slovnými druhmi. A nájsť vetotvorné spojenie podstatného mena a slovesa z viacerých možností, to je problémová situácia. Aj v niektorých ďalších jednotkách je použitá problémová metóda, ale v iných sa dopĺňanie pádových prípon považuje za problém. Treba si uvedomiť, že problém nie je len novosť, ale aj rôznosť riešení, pričom sa hľadá optimálne riešenie. Vyvodzovanie gramatických pravidiel, ktoré platia jednoznačne, neposkytuje možnosť pracovať problémovo. A každá aktivizácia žiakov ešte nie je problémovou metódou.

V praktickej časti sa autori pokúsili pojmovo spresniť učivo v súlade s rozvojom jazykovedy. Treba súhlasiť s pojmami *skupinové číslovky, zámená so vzťažnou funkciou, pádové prípony* namiesto starších termínov *rozčleňovacie číslovky, vzťažné zámená, koncovky*. Na s. 76 sa však žiaci dozvedia, že „veta je výchovným a motivačným činiteľom". A učiteľ sa ich na radu autora opýta, „či súhlasia s touto myšlienkou, čo chápu pod pojmom zvuková rovina". Tak motivačný činiteľ a zvuková rovina na úrovni bežnej 7. triedy? Ak by som sa aj dal nahovoriť na motivačného činiteľa, tak na „denotát a transfer" z desiatej jednotky sa nahovoriť nedám, i keď sa autor nazdáva, že tieto termíny si žiaci nemusia zapamätať. Načo ich spomínať a vysvetľovať? Alebo chcel autor denotátom (pojem z logickej sémantiky) zas na učiteľa zapôsobiť? V tejto učenej jednotke má učiteľ diskrétne vycítiť to, na čo prídu žiaci, a odporúča vyhmatať (írečité vyjadrenie?) úroveň triedy. Ako nemá vyzerať aplikácia najnovších jazykovedných poznatkov vo vyučovacej praxi, to ukázal autor pri ďalších témach z tvaroslovia. Podľa neho by sme mali učiť siedmakov, že „prídavné mená pomenúvajú statické príznaky vecí, slovesá dynamické príznaky a spojky sú slová, ktorými sa vyjadrujú vzťahy medzi jazykovými jednotkami. Významom čiže obsahom spojky je syntagmatický vzťah". Toto nie je aplikácia vedy v školskej praxi, ale mechanické vypisovanie z akademickej Morfológie. Ako nesystematicky a neprimerane sa dá prebrať celá téma, ukazuje v tejto príručke stať o prídavných menách, kde sa pletú obidva pojmy. Zo statického príznaku autor urobí vecný význam a prídavné mená podľa „vecného významu" aj delí (teda nie podľa významu).

V teoretickej časti o slohu poukazuje autor na prudký vývin dopravy a na rastúce potreby komunikácie v spisovnej slovenčine. To sa vraj odráža v „pedagogicky modifikovanej štylistike v slohovom výcviku, na ktorom vystupujú obidva druhy komunikácie, hovorená a písaná, ako podstatne samostatné (autonómne), ale súčasne aj veľmi úzko spojené, ktoré vzájomne na seba pôsobia" (s. 239). Nuž tvrdenie má dialektický náboj, škoda, že sa ďalej konkrétne nerozvádza, ako v slohu samostatne vystupuje hovorená a písaná komunikácia a kde na seba vzájomne pôsobia. Nie som presvedčený ani o tom, že komunikačná

potreba sa odráža v modifikovanej štylistike v slohovom výcviku. Skôr naopak, štylistika ako jeden z finálnych plánov jazykovej výchovy je zatiaľ okrajovým elementom. Potom autor dokazuje, že ústne vyjadrovanie žiakov je klišéovité, čo dokázala hĺbková analýza slohových úloh. Učiteľov by iste zaujímali konkrétne výsledky analýzy. Ďalej sa spomínajú školské písomné práce na učňovských školách, a to najmä pri maturitných písomných prácach. Načo sa toto spomína, neviem.

Autor zdôrazňuje problémový prístup v slohovom výcviku pri jednotlivých fázach tvorenia slohového útvaru. Dôležitým podnecovateľom invencie žiakov sú informanty (cieľavedome získané a vybrané fakty). Pritom sa nesmie prekročiť „miera optimálnej hĺbky informácií". Aká je optimálna hĺbka, to autor neuvádza. Takisto sa nedozvieme, aké sú „najvhodnejšie podmienky", za ktorých žiaci vybadajú smerovanie vývinovej línie témy. Podľa autora rozumová činnosť umožní žiakom, aby sa uplatnil „anticipačný význam cieľa", takže predvídajú závery. V 7. triede je však veľa žiakov, ktorí cieľ nepredvídajú. Treba ich naučiť, že sloh má okrem témy aj dajakú ideu, myšlienku či náladu. V ďalšej fáze na riešenie problémovej úlohy žiak zhromažďuje materiál, a to „z jednej významovej, denotátnej skupiny, resp. z viacerých". (Denotát si autor veľmi obľúbil.) I kompozičné schémy nazýva „denotátnymi schémami alebo stromovými diagramami". Majú byť dynamické. Výskum vraj potvrdil (neuvádza sa, kto a s akými výsledkami ho urobil), že slabší žiaci po štylizačnej príprave na vyučovaní a potom doma vedia pracovať tak, že sa „časom čoskoro úplne vyrovnajú lepším". Správne zhotovený plán a premyslené denotátne schémy, stromové diagramy sú teda predpokladom pre vlastné hovorenie a písanie. A to všetko treba zaviesť v 7. triede? Teda budovať slohové schopnosti pomocou takých prvkov, ako je reprodukcia, časová a logická postupnosť, je zastarané? Musí to byť „stupňovitá závislosť, ktorá vyústi do pyramídy"? (s. 245). Povedané s využitím termínov z estetiky, sú slohy majúce podobu pyramídy, ale sú aj také, čo poukazujú na gotickú katedrálu, barokový kaštieľ či dórsky chrám v prísnom štýle. Pri čítaní o všetkých tých denotátnych schémach, stromových diagramoch, ktoré majú byť dynamické (akéže by mali byť, veď aj život, ktorý zobrazujú žiaci na hodinách slohu, je dynamický!), získavam predstavu rokoka so všetkými nefunkčnými ozdôbkami, pričom autorovo rokoko je na dôvažok zbavené pôvabu, ktorý tomuto štýlu dali Francúzi. Mne postačí, ak budú mať slohy v 7. triede charakter útulnej, do prírody harmonicky zasadenej chalúpky. Som presvedčený, že treba zvyšovať štylizačné schopnosti všetkých žiakov, ale slohová rovnosť nenastane ani pomocou stromových diagramov.

Pri porovnávaní učebných osnov 7. ročníka s osnovami 2.—5. ročníka a potom 6. ročníka konštatuje autor hypercyklizmus, ktorý podstatne ovplyvňuje doterajší menší záujem žiakov o slohový výcvik. Škoda, že autor nenavrhol, ako by sa dal hypercyklizmus odstrániť. To by bola konkrétna pomoc učiteľom. Menší záujem o sloh je aj preto, že je v učebniciach horšie spracovaný ako gramatika a daktorí učitelia málo siahajú po iných prameňoch.

V praktickej časti slohovej zložky by sa mala podľa autora uplatňovať problémová metóda. S tým treba súhlasiť. Hodiny slohu sú svojou podstatou predurčené na problémové situácie. Vyučovacie jednotky túto požiadavku spĺňajú, najmä v štylizačných cvičeniach, ktoré sú najväčším kladom publikácie. Vždy sa však problémová metóda nepoužíva. Dobre sú použité i také

metódy ako didaktická hra, práca s ľudovou slovesnosťou a iné. Niekedy však ide o stereotyp. Opisy vždy majú úvod, jadro a záver v presnom slede. Lenže opis je charakterizovaný zameniteľnosťou častí. Sú tu i nepresné návody. Vo 4. jednotke sú cvičenia, v ktorých sa vlastne skúšajú dopravné značky. Hodina je názornou ukážkou, ako sa dopravná výchova do slohu začleňovať nemá. Celkove je praktická časť slohovej zložky (podobne i praktická časť jazykovej zložky) podnetnejšia ako teoretická časť, s ktorou harmonicky nesúvisí.

Ešte by som sa chcel zmieniť o citácii použitej literatúry. Autor v úvode tvrdí, že o zoznam použitej literatúry s príslušným orientačno-operatívnym stránkovaním žiadali mnohí učitelia. Žiakov budeme učiť problémovo myslieť a z učiteľov urobíme automatické doplnky vyučovacieho procesu? Tak sa stalo, že Slovenská gramatika Paulinyho — Ružičku — Štolca je citovaná 40 ráz; Mistríkova štylistika 39 ráz; Betákovej metodika vyučovania slovenského jazyka 37 ráz (a ostatné jej diela spolu 117 ráz). Tak by sa dali uvádzať ďalšie diela citované 20—40 ráz. V niektorých jednotkách sa to isté dielo cituje dva razy (2. a 23. jednotka). Za časticami je viac citovanej literatúry (14) ako autorského textu. Je viac jednotiek, kde sa odporúča 10—20 prameňov. Na s. 159 sa dokonca cituje učebnica pre 7. triedu. Keď som spočítal citované pramene, vyšlo mi približne 45 strán textu. Má význam toľko ráz odporúčať práce, ktoré sú základným zdrojom štúdia každého učiteľa slovenčiny? Ak k citovanej literatúre pridáme časti, ktoré sa vôbec netýkajú vlastnej problematiky, a časti triviálne opakujúce známe poznatky, vyjde skromný odhad, že kniha majúca 373 strán mohla byť o 70—100 strán „autorského textu" tenšia. Pri súhrnnom porovnaní kladov a záporov vychádza veľmi nepriaznivý pomer. Autor na istom mieste cituje latinské príslovie — Rem tene, verba sequentur (Drž sa veci a slová ti budú samy plynúť). Táto publikácia dodržala len druhú časť citátu — a to je málo.

Marián Knap

Zakrevs'ka, J. V.: Narysy z dialektnoho slovotvoru v areaľnomu aspekti. Kyjiv, Vydavnyctvo Naukova dumka 1976. 163 s.

Zvyknutí sme už na to, že v Sovietskom zväze (ale aj inde, napr. v Poľsku) sa pravidelne a dosť často knižne vydávajú pozoruhodné nárečové monografie. No práce venované čisto slovotvornej nárečovej problematike sú aj tam ešte zriedkavosťou. Preto s veľkým potešením sme uvítali túto publikáciu známej ukrajinskej dialektologičky Jaroslavy Vasylevny Zakrevs'kej z oblasti ukrajinskej nárečovej slovotvorby.

V úvodnej stati recenzovanej knihy (s. 3—6) nás autorka informuje o tom, že táto práca je založená na materiáli juhozápadných a záp. časti severných ukrajinských nárečí (ďalej sa skrátene hovorí len o západných nárečiach ukrajinského jazyka), teda tých východoslovanských nárečí, ktoré sú geograficky najbližšie slovenským nárečiam (a aj poľským nárečiam, preto zo slavistického hľadiska je to veľmi závažná oblasť). Autorka sa opiera predovšetkým o materiál z 2. zv. Atlasu ukrajinských nárečí, ktorý z väčšej časti sama spracovala do atlasu, no doplnila ho vlastným výskumom a materiálom z rozličných, aj rukopisných prameňov.

Prvá kapitola (s. 7—27) tejto práce je venovaná teoretickým otázkam tvorenia slov, najmä vymedzeniu základných pojmov (ako je slovotvorný typ, význam, model, slovotvorné pole a pod.) v opore o najnovšiu sovietsku, ale aj inojazyčnú jazykovednú literatúru rozličných škôl. Autorka tu organicky nadväzuje na domácu ukrajinskú tradíciu výskumu jazyka v tejto oblasti, pričom ako hlavnú akceptuje synchronickú metódu výskumu, no nevyhýba sa ani diachronickému aspektu. Obšírnejšie sa zaoberá pojmom slovotvorný dialektizmus; rozumie ním také odvodené nárečové slovo, ktoré má slovotvorný základ zhodný so spisovným ekvivalentom, ale sa od neho líši tým, že je utvorené iným afixom (s. 15). Autorka sa venuje práve výskumu týchto javov, a to z jazykovozemepisného aspektu, pričom dôraz kladie na systémovo-štruktúrne diferencie v nárečiach, nie na odlišnosti v jednotlivých slovách. Rozoznáva päť skupín nárečových javov, predstavujúcich rozličné typy slovotvorných opozícií (od opozícií jednotlivých slov typu *kovaľ: kovač* cez opozície jednotlivých slovotvorných polí až po opozície morfematických štruktúr odvodených slov typu *horochvyňa: horochlyna*). Nakoniec autorka podáva výstižnú charakteristiku nárečového slovotvorného výskumu (najmä vo forme atlasov a monografických prác) v jednotlivých slovanských jazykoch.

Jadro recenzovanej práce tvorí 2. kapitola (s. 28—138) o zvláštnostiach sufixálnej slovotvorby niektorých lexikálno-sémantických skupín opisovaných nárečí. Ako prvé sa rozoberajú názvy miesta. Najrozšírenejšie sú tu názvy s formantmi *-yšče* a *-ys'ko* (najmä pri pomenovaniach polí po poľnohospodárskych kultúrach). Dôkladným rozborom z historického i jazykovozemepisného hľadiska sa autorke podarilo presvedčivo dokázať, že sufix *-ysko* (dnes typický najmä pre západoslovanské jazyky) je aj v ukrajinčine domáci, zdedený. (Doteraz sa totiž často vysvetľoval cudzím, najmä poľským vplyvom.) Typickým západoukrajinským sufixom pre názvy miesta (najmä názvov spomínaných polí) je *-anka;* iné sufixy, ako napr. *-ycja, -yna,* sú málo rozšírené, ostatné *(-nyk, -ec')* sú sporadické. Analýza slovotvornej štruktúry názvov miesta v skúmaných nárečiach vykazuje bohatší rad synoným ako v spisovnom jazyku. Autorka sa zamýšľa nad príčinami tejto diferenciácie, či sú vo vlastnostiach sufixov alebo skôr vo vnútornej schopnosti slovotvorných základov spájať sa s istými sufixmi. Odvodené slovo je podľa nej vždy akoby predurčené základovým slovom (s. 46). Pritom vnútorný vzťah slovotvorného základu a formantu býva v jednotlivých nárečových oblastiach podmienený rozličnými jazykovými činiteľmi. Výber sufixu potom často závisí od sémantickej mikrogrupy alebo súvisí s vnútornou valentnosťou slovotvorného základu, pričom nie je tu bez vplyvu ani kontakt s inými, aj inojazyčnými nárečiami.

Pri činiteľských menách, najmä pri názvoch vykonávateľov poľnohosp. prác, najčastejšie sú v opisovaných nárečiach názvy so sufixmi *-nyk, -čyk, -ščyk,* zriedkavejšie aj s inými sufixmi *(-ar, -ač, -ec', -ak, -aj . . .).* Spravidla sú to pôvodné staré sufixy. Zo zemepisného hľadiska je v opisovaných nárečiach dôležitá pri činiteľských menách konkurencia názvov so sufixom *-nyk* (charakteristických pre nárečia stredného a severného pásu) s názvami so sufixom *-ar* (typickými pre karpatský areál). Pri ženských činiteľských menách ide najčastejšie o prechýlené názvy (so sufixom *-ka, -ycja, -ycha, -ynja, -ša* a i.).

Podobne spracovala autorka aj slovotvornú charakteristiku kolektívov a singulatív v uvedených nárečiach. V tejto skupine odvodených názvov výber synonymných sufixov sa deje často v rámci sémantických mikropolí (pri

názvoch lístia a stebiel poľnohospodárskych kultúr sú to sufixy *-yňa, -anka, -nyk,* sporadicky aj iné; pri hromadných názvoch rastlinných porastov sú to najmä sufixy *-nyk, -niak, -yna, -ja*). Výskyt týchto synonymných sufixov vytvára isté areály (napr. pre karpatský areál sú charakteristické názvy porastov so sufixom *-nyk*). Pre singulatíva (t. j. názvy jednotlivých predmetov vydelených z istého súboru) majú ukrajinské nárečia — ako aj ostatné východoslovanské nárečia — samostatné prostriedky: pre ich severových. časť je typický sufix *-yna,* v juhozáp. nárečiach túto funkciu plnia deminutíva alebo opisné, analytické názvy (typu *odna trava*); v karpatskom areáli je singulatív neveľa.

Samostatnú, dosť rozsiahlu stať venovala autorka slovotvornej štruktúre ľudových názvov rastlín (hoci netvoria osobitnú slovotvornú kategóriu), a to najmä vzhľadom na dávny pôvod takýchto názvov, na rozličný spôsob ich tvorenia, ako aj na ich špecifické miesto v nárečovom slovníku. Pre odvodené ľudové mená rastlín v uvedených nárečiach je typická veľká voľnosť vo výbere synonymných (polysémických) sufixov (známych však aj v ostatnej slovnej zásobe), využívanie deminutívnych alebo expresívnych sufixov v neutrálnej funkcii, výskyt pomnožných názvov, bohatstvo metaforických pomenovaní a pod. Nárečové mená rastlín skúmanej oblasti sú odvodené spravidla od menného slovotvorného základu najčastejšie pomocou sufixov *-nyk, -ka* a *-ec',* zriedkavejšie aj pomocou *-ynia, -ulia, -ar, -lo,* ojedinele aj inými sufixmi. Areály fungovania rozličných sufixálnych štruktúr pri týchto názvoch však nie sú jednaké a často sa nezhodujú ani s tradičným členením ukrajinských nárečí, ani s lexikálnym členením pri iných názvoch rastlín. Naproti tomu názvy plodov rastlín tvoria skupinu slov charakterizovanú značnou stabilnosťou a slovotvornou vyhranenosťou (utvorených pomocou sufixov *-yna, -ycia, -ka, -yka*).

Uvedené javy, rozoberané v tejto kapitole, ilustrujú viaceré prehľadné (niekedy však dosť komplikované) mapy.

Posledná kapitola (s. 139—154) je venovaná charakteristickým zvláštnostiam nárečového tvorenia slov a tendenciám jeho ďalšieho vývinu. Autorka v nej konštatuje predovšetkým veľkú blízkosť nárečového a spisovného slovotvorného systému, čo sa prejavuje najmä v zhode inventára slovotvorných prostriedkov, slovotvorných spôsobov a pod. (V iných jazykových rovinách niet podľa autorky až takej zhody medzi nárečiami a spisovným jazykom.) Za nárečové slovotvorné špecifikum autorka pokladá využitie podaktorých celoukrajinských afixov v istých nárečiach iba v niektorých významoch, ďalej je v nárečiach väčšia slovotvorná variantnosť, prechod expresívnych sufixov k neutrálnym, strata deminutívneho významu sufixov a pod. Veľmi dôležitý je tu aj jazykovozemepisný aspekt, ktorý ukazuje, že na jednotlivých nárečových oblastiach je aktívny istý slovotvorný model, podľa ktorého sa tvoria analogické formy celej lexikálno-sémantickej skupiny. Pritom najvýraznejším komponentom je slovotvorný formant, ktorý má väčšiu územnú diferenciáciu ako slovotvorný základ. V nárečiach sa častejšie ako v spisovnom jazyku vyskytujú polyfunkčné formanty; ktorá z jeho funkcií sa uplatní v tej alebo inej slovotvornej štruktúre, o tom do značnej miery rozhoduje slovotvorný základ.

Celkový stav v dnešných nárečiach, ako aj ich ďalší rozvoj v slovotvornej oblasti sa podľa autorky vyznačuje komplexom faktorov. Z jednej strany je to stále sa zosilňujúci vzájomný vzťah nárečí a spisovného jazyka, z druhej strany

ide pri nárečiach o ich funkčnú zvláštnosť ako výlučne hovoreného jazyka. A tak pozorujeme v dnešných nárečiach postupný zánik paralelných slovotvorných štruktúr spravidla v prospech spisovných formácií. Slovotvorné novotvary v nárečiach dnes vznikajú iba sporadicky a individuálne.

Z jazykovozemepisného hľadiska slovotvorné členenie ukrajinských nárečí sa v zásade zhoduje s členením aj podľa ostatných jazykových plánov. Najčlenitejšie sú juhozápadné nárečia, najmä nárečia karpatského areálu, čo je podmienené tak vnútrojazykovými, ako aj mimojazykovými faktormi. Jazykovozemepisný aspekt vo výskume slovotvorných nárečových javov však dovoľuje vydeliť aj väčšie kompaktné areály presahujúce jednotlivé nárečové celky a siahajúce aj do inoslovanských jazykov (napr. pri sufixoch *-isko, -ár,* produktívnych v nárečiach karpatského areálu), čo dáva možnosť nového výkladu týchto javov v jednotlivých jazykoch, o čo sa autorka tejto monografie úspešne pokúsila.

Ako z našich poznámok vyplýva, recenzovaná kniha je predovšetkým veľkým prínosom pre bližšie a celistvé poznanie slovotvornej štruktúry juhozápadných ukrajinských nárečí. Autorka sa však neuspokojila iba s vonkajším opisom uvedených nárečí, ale opisované javy dôkladne analyzovala, a to aj v širších, celoslovanských súvislostiach, v prípade potreby aj z historického aspektu, metodologicky na vysokej odbornej úrovni. Preto je táto práca závažná aj z teoretického hľadiska, lebo posúva teóriu slovotvorného nárečového, najmä jazykovozemepisného výskumu hodne dopredu.

F. Buffa

bolo predtým v spisovnej slovenčine viac, a preto sa aj častejšie spomínali v gramatických príručkách. Napr. S. Czambel (Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 3. vyd. Martin, Kníhtlačiarsky úč. spolok 1919, s. 48) spomína formy *korúhev, rakev, mrkev, obrv, húžev,* pričom poznamenáva, že namiesto nich sa viac používajú podoby *korúhva, rakva, mrkva, obrva, húžva.* Dnes formy na *-ev* okrem slov *cirkev* a *reďkev* zanikli, resp. pretvorili sa na podoby zakončené na *-va,* ktoré prešli k substantívam vzoru žena. Je to jeden z prípadov odčerpávania substantív vzoru kosť ich prechodom k iným vzorom podst. mien ženského rodu (väčšina prechádza k substantívam vzoru dlaň). Ojedinele sa so zmenou formy na *-ev* na podobu s *-va* stretávame aj pri substantíve *reďkev,* ako ukazuje doklad na podobu *reďkva* zo Slovenského ovocinára a vinohradníka, *22,* 1925. Táto podoba sa však neujala, ostala iba forma *reďkev.* Podobne sa naďalej udržiava v spisovnej slovenčine forma *cirkev* so zakončením *-ev.*

Na záver možno konštatovať, že subst. *reďkev* má rovnako ako subst. *cirkev* v dat. a lok. pl. tvary s príponami *-ám* a *-ách,* t. j. *reďkvám* a *reďkvách.* Inak subst. *reďkev* sa dnes používa v značne obmedzenej miere (pozri o tom náš príspevok O slovách reďkev, reďkovka a reďkvička. Slovenská reč, *42,* 1977, s. 59—60).

L. Dvonč

Ako píšeme a vyslovujeme slovo jersey? — Stav v platných jazykových príručkách pri niektorých zložkách slovnej zásoby už nezodpovedá požiadavkám praxe, najmä v pravopise niektorých cudzích, ale frekventovaných slov. Pri viacerých takýchto slovách sa už zmenil pravopis, slová sa poslovenčili v tom zmysle, že sa píšu tak, ako sa u nás vyslovujú. Napr. *hokej, džez, džem, džokej, džús, džíp* atď. Udomácňovanie výrazov cudzieho pôvodu je dlhý a neprestávajúci proces. Prejavuje sa aj v tom, že pribúdajú frekventované cudzie slová, pri ktorých treba zmeniť pravopis a kodifikovať výslovnosť.

Zdá sa, že je čas, aby sa takáto zmena uskutočnila aj pri slovách *jersey, jerseový.* Ich používanie už nie je obmedzené na úzky odborný okruh. *Jersey* je názov dnes znova módneho druhu látky, ale aj techniky ručného alebo strojového pletenia odevných súčiastok (pletenie je v súčasnosti veľmi populárne a rozšírené). Stačí nazrieť do módnych časopisov a do rubrík dennej tlače venovaných móde, obliekaniu, aby sme sa presvedčili o častom výskyte slov *jersey, jerseový.*

Slovník slovenského jazyka I z r. 1959 uvádza slová *jersey, jerseový* takto: jersey [vysl. *džerzej*], -a m. (angl.) text. druh pletenej vlnenej látky: *šaty z j-a;* jerseový príd.: *j-é látky.* Pravidlá slovenského pravopisu tieto slová neuvádzajú. Ďalším prameňom poučenia o písaní a výslovnosti týchto slov sú slovníky cudzích slov. V Slovníku cudzích slov z r. 1965 je zaznačená podoba: *jersej [džer-],* -a m. (hláska *y* na konci slova je nahradená hláskou *j,* ako napr. v slove *hockey — hokej*). Takáto podoba a výslovnosť *(jersej — džersej)* je zachytená aj v najnovšom slovníku cudzích slov z r. 1972 (M. Ivanová-Šalingová, Malý slovník cudzích slov, 1. vyd.).

V pravopisnej praxi niektorých známych odborných časopisov je takýto stav: časopis Dorka sa pridŕža spôsobu, ktorý je zachytený v Slovníku slovenského jazyka *(jersey, jerseový),* časopis Móda (r. 1977) sa odchyľuje v spôsobe písania odvodeného prídavného mena *(jerseyový).*

ROZLIČNOSTI

Dat. a lok. pl. substantíva reďkev. — V Morfológii slovenského jazyka (red. J. Ružička, 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 110) sa substantívum *reďkev* uvádza vo výpočte slov, ktoré patria do vzoru kosť. Do vzoru kosť sa zaraďujú niektoré podstatné mená ženského rodu zakončené v nom. sg. na spoluhlásku (iné podstatné mená ženského rodu zakončené na spoluhlásky patria do vzoru dlaň). Substantívum *kosť* má tvary gen. sg. *kosti*, dat. sg. *kosti*, akuz. sg. *kosť-ø*, lok. sg. *(o) kosti* atď. V dat. a lok. pl. sú pri slovách vzoru kosť pádové prípony *-iam* a *-iach*, napr. *kostiam, kostiach, mastiam, mastiach, stepiam, stepiach* a pod. Ak slovo *reďkev* patrí do vzoru kosť, malo by podľa toho mať v dat. a lok. pl. tvary *reďkviam* a *reďkviach*.

Iné pádové prípony dat. a lok. pl. nachádzame u A. Zaunera (Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973, s. 387). A. Zauner pri substantíve *reďkev* výslovne spomína tvary dat. a lok. pl. na *-ám, -ách*, t. j. *reďkvám* a *reďkvách*. Na mieste je otázka, ktoré vymedzenie je správne.

Podľa nášho názoru správne je určenie u A. Zaunera. Pri substantíve *reďkev*, ktoré sa končí na *-ev*, je v dat. a lok. pl. rovnaký stav ako pri subst. *cirkev*, ktoré sa tiež končí na *-ev* a je tiež podst. menom ženského rodu. V cit. Morfológii slovenského jazyka sa aj subst. *cirkev* zaraďuje medzi podst. mená žen. rodu vzoru kosť. Pri ňom sa však osobitne pripomínajú tvary dat. a lok. pl. *cirkvám* a *cirkvách*, teda tvary s pádovými príponami *-ám* a *-ách*, nie *-iam, -iach*. To znamená, že slovo *cirkev* sa pravidelne skloňuje podľa vzoru kosť okrem dat. a lok. pl. Niet dôvodu predpokladať, že by sa slovo *reďkev* malo inak skloňovať ako slovo *cirkev*. Obidve slová sú podstatnými menami ženského rodu a sú aj rovnako zakončené, čo celkom prirodzene vedie aj k ich rovnakému skloňovaniu.

Svojho času J. Damborský (Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. 5. vyd. Nitra, Š. Huszár 1930, s. 194) hovoril o tom, že slová zakončené tvrdou alebo obojakou spoluhláskou v dat. a lok. pl. majú príponu *-ám* a *-ách* (*-am* a *-ach* pri krátení podľa rytmického zákona), napr. *cirkvám, cirkvách, tvárам, tvárach*. Damborský okrem toho uvádzal tu aj tvary *materám/materiam* a *materách/materiach*. Tvary dat. a lok. pl. *cirkvám* a *cirkvách* sa tu vymedzujú správne. Slovo *tvár* má síce aj dnes rovnaké tvary, aké uvádza J. Damborský, nepatrí však do vzoru kosť, ale do vzoru dlaň, a tak nejde o skrátenie prípon *-ám, -ách* na *-am, -ach*, ale prípon *-iam, -iach* na *-am, -ach* (v gen. sg. má substantívum *tvár* rovnako ako slovo *dlaň* pádovú príponu *-e*, nie príponu *-i:* tváre). Subst. *mať (mater)* má dnes v dat. a lok. pl. iba tvary *materiam* a *materiach*, pričom sa dnes nezaraďuje v gramatických príručkách medzi slová vzoru kosť, ale sa uvádza osobitne ako slovo ženského rodu s nepravidelným skloňovaním. Ani Damborský nespomína osobitne subst. *reďkev*, podľa jeho vymedzenia by tu však mali byť v dat. a lok. pl. pádové prípony *-ám* a *-ách*, t. j. tvary *reďkvám* a *reďkvách*.

Substantív ženského rodu na *-ev*, ktoré patria do gramatického vzoru kosť,

Popri výslovnosti hlásky *dž* na začiatku rozoberaných slov sa sporadicky vyskytuje aj výslovnosť a písanie hlásky *ž* — *žerzej*, resp. *žersej*. Vychádza sa zrejme z francúzskej výslovnosti písmena *j* a z predpokladu, že sa toto slovo dostalo k nám prostredníctvom francúzštiny ako niektoré iné názvy krajčírskej terminológie. (Takýto stav je najnovšie aj v češtine — *žerzej, žerzejový*.) Ale živá prax spolu s tradíciou slovenských slovníkov — začínajúc Slovníkom cudzích slov a výrazov v slovenčine od J. M. Prídavka z r. 1939 —, ďalej analógia s inými slovami anglického pôvodu so začiatočným písmenom *j*, ktoré už u nás prešli procesom poslovenčovania (*jeep — džíp, jam — džem* atď.), potvrdzujú, že treba zotrvať pri výslovnosti hlásky *dž*.

Ďalej treba ustáliť, aká má byť transkripcia a výslovnosť hlásky *s* v slovách *jersey, jerseový*. Slovník slovenského jazyka zachytáva výslovnosť so *z — džerzej* (aj pri zemepisnom názve *New Jersey* je výslovnosť *džerzi*). Výslovnosť so *z (džerzi)* žiada aj spomínaný Prídavkov slovník. Ale ostatné slovníky (začínajúc Slovníkom cudzích slov z r. 1953 a končiac posledným Malým slovníkom cudzích slov z r. 1972) vyžadujú výslovnosť s hláskou *s* (*džersi*, resp. *džersej;* výslovnosť *džerzi/džersi sa* neujala). Pri rozhodovaní medzi dvoma možnosťami nemáme oporu v analogických prípadoch. Výslovnosť hlásky *z* by podporoval fakt, že sa požaduje v Slovníku slovenského jazyka, ktorý tu plní aj normatívnu úlohu, ďalej výslovnosť v pôvodnom jazyku, a tiež tendencia, aj keď nie priamočiara, vyslovovať v prevzatých slovách pri zvučnej spoluhláske *z*. Lenže výslovnosť s hláskou *z* nie je všeobecná. Veľmi častá je výslovnosť s hláskou *s — džersej*. Uplatňuje sa tu zrejme vplyv pravopisu, t. j. písaná podoba sa prenáša do výslovnosti. Tento jav nie je neznámy, vplyv písanej podoby sa napokon prejavuje aj na výslovnosti koncových hlások *jers-ey — džers-ej*, ktorá je tiež odlišná od pôvodnej anglickej výslovnosti (tak je to napr. aj pri slove *hokej, džokej*). Zaváži aj fakt, že výslovnosť s hláskou *s* sa žiada aj vo veľmi používaných slovníkoch cudzích slov, v ktorých bežný používateľ najčastejšie hľadá poučenie o písaní a výslovnosti prevzatých slov a ktoré preto verejnosť vo výslovnosti ovplyvňujú, určitú výslovnosť stabilizujú. Z okolností, ktoré sme uviedli na zdôvodnenie jedného i druhého spôsobu písania a výslovnosti hlásky *s* v slove *jersey*, vyplýva, že výslovnosť nie je ustálená a jednotná. Mohlo by sa uvažovať o pripustení dvojtvarov *džerzej/džersej*. Lenže dubletnosť nie je praktická, žiadúca. Prikláňame sa k podobe *džersej* (s hláskou *s*), ktorá je rozšírenejšia aj pod spomínaným vplyvom populárnych slovníkov cudzích slov, ktorý nemožno podceňovať, lebo už dlhší čas pôsobia vo výslovnosti ako stabilizátor.

Slovo zachytené v Slovníku slovenského jazyka v podobe *jersey* odporúčame písať a vyslovovať v podobe *džersej*. Koncová spoluhláska *j* umožňuje pravidelné tvorenie prídavného mena v podobe *džersejový*. Tým sa súčasne odstránia rozdiely, ktoré boli v doterajšej písomnej praxi *(jerseový — jersejový)*. Pravopisnou a výslovnostnou úpravou sa zaradia slová *džersej, džersejový* do skupiny slov anglického pôvodu, ktoré už prešli procesom udomácňovania a ktoré sa už píšu podľa pôvodnej alebo prispôsobenej výslovnosti, ako je *hokej, džíp, džez, džem, džús, džokej* a pod.

E. Smiešková

Slová obitri, obitraja. — U spisovateľky Terézie Vansovej sme sa stretli s nezvyčajným slovom *obitri*. V životopise *Ján Vansa II* (Tranoscius, Lipt. Sv. Mikuláš, 1948, s. 27) použila toto slovo spisovateľka v takomto kontexte:

Na usporiadanie vecí som zavolala Katku a Marínu — a Marína sa mi ozvala: „Tu sme *obitri!*“ Pripočítala i psíka Amina, lebo ju museli chrániť, — ešte i nanášať.

V ukážke nie je jasné, na čo sa zámeno *ju* vzťahuje. Rovnaká štylizácia je aj v prvom vydaní diela z roku 1938.

Slovo *obitri* ako zriedkavé sa nedostalo do Slovníka slovenského jazyka a nie je zachytené ani v kartotéke pre tento slovník. Nemáme naň doklad ani z nárečí. Nevedno, či má oporu v nárečiach, a či ho teda T. Vansová poznala z niektorého dialektu, alebo či je to individuálny výtvor autorky, resp. prejav žartovného spôsobu vyjadrovania postavy, ktorá sa v uvedenej biografii spomína. V ústnych prejavoch sa totiž aj dnes občas vyskytuje slovo *obitri, obitraja,* ale ako žartovný výraz.

Slovo *obitri* je utvorené podobne ako slovo *obidve:* skladá sa z morfémy *obi-* a základnej číslovky *tri.* Ide tu o číslovkovú zrazeninu, teda o taký typ tvorenia slov, ktorý je v slovenčine veľmi zriedkavý (okrem substantívnych a adjektívnych zrazenín, ktoré sú častejšie). Prvou časťou *obi-* sa označuje súhrn všetkých osôb alebo vecí, ktorých presný počet sa vyjadruje druhou časťou, t. j. základnou číslovkou *dva (tri).* Morféma *obi-* má teda podobnú funkciu a podobný všeobecný význam ako vymedzovacie zámeno *všetok.* Odlišuje sa od neho tým, že môže stáť len pred číslovkou *dva (tri)* a tvorí spolu s ňou jedno slovo.

V zrazenine *obidva (obidvaja, obidve),* tak ako v iných menných zrazeninách, je prvá zložka neohybná a len druhá zložka sa skloňuje. No okrem zrazeniny *obidva, obidvaja, obidve,* má spisovný jazyk rovnocenný variant *oba, obaja, obe,* ktorý má flexiu ako základná číslovka *dva, dvaja, dve,* a preto sa v slovenčine zaraďuje medzi základné číslovky.

Zrazenina *obidva* sa však niečím odlišuje od iných zrazenín (napr. substantívnych, zámenných). Obidve jej zložky si zachovávajú svoj prízvuk: *obidva.* A práve to umožňuje vo vedomí používateľov spisovnej slovenčiny chápať prvú zložku *(obi-)* ako samostatné slovo a použiť ho aj v spojení s inou číslovkou, teda s číslovkou *tri, traja.* A tak vznikli formy *obi tri, obi traja,* písané spolu ako *obitri, obitraja.*

Iný stav je v dialektoch. Napr. v záhorských nárečiach sa namiesto zrazeniny používajú dve samostatné slová a ako také sa aj osobitne skloňujú. Napr. *obá dvá, oba dva, obom dvom, z oboma dvoma, obje dvje, objem dvjem, z objema dvjema.* Z hľadiska všeobecného významu a funkcie tu možno slovo *obá, oba, obje,* hodnotiť ako vymedzovacie zámeno, ktoré má číslovkovú flexiu (podľa číslovky *dvá, dva, dvje).*

Nateraz sme na slovo *obitri* iné doklady v spisovnom jazyku, v nárečiach, v historickom materiáli nenašli. Ale napriek tomu, ako sa domnievame, slovo *obitri* patrí do dokladového slovníka spisovného jazyka veľkého rozsahu, a to jednak preto, že sa ako žartovné slovo používa v hovorovom štýle spisovného jazyka, jednak preto, že je doložené aj z literatúry.

K. Palkovič

Index č. 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 42, 1977, číslo 4. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977.

Kčs 8,—.